

COUNCIL OF EUROPE CONSEIL DE L'EUROPE

AVROPA ŞURASI

CPT/Inf/E (2002) 1
Azerbaijan dilində / Azeri

İşkəncə və qeyri-insani yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar, və ya cəzanın qarşısının alınmasına dair Avropa Komitəsi (İQK)

İQK standartları

İQK-nın Ümumi Məruzəsinin
«Müstəqil» bölməsi

Mündəricat

	<u>Səhifə</u>
Müqəddimə	4
I. Polisdə müvəqqəti həbsdə saxlanma.....	6
II. Həbsxanada saxlanma.....	17
III. Qanunlara riayət edən personalın təlimi	29
IV. Həbsxanada tibbi-sanitar yardım xidməti.....	30
V. Əcnəbilər haqqında qanuna müvafiq olaraq tutulub saxlanılmış xarici vətəndaşlar.....	40
VI. Psixiatriya müəssisələrinə məcburi qoyulma	45
VII. Azadlıqdan məhrum edilmiş azyaşlılar	55
VIII. Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar.....	62

İQK öz fəaliyyəti haqqında ictimaiyyətə catdırılacaq illik ümumi məruzə tərtib etməyə borcludur.

İQK fəaliyyətinə dair ayrı-ayrı ümumi məruzələrində azadlıqdan məhrum olma yerlərinə baş çəkmələri zamanı yoxladığı bəzi əsas məsələləri əks etdirmişdir. Beləliklə, Komitə, milli hakimiyyət dairələrinə, azadlıqdan məhrum edilmiş adamlara münasibətin necə olması qaydaları haqqında öz fikirlərini aydın və qabaqcadan dəqiqləşdirməyə və daha geniş mənada belə məsələlər barədə müzakirələr aparmağa ümid edir.

Əsas məsələlərə həsr edilmiş başlıqlar bu sənəddə toplanmışdır.

Müqəddimə

İşkəncə və qeyri-insani, yaxud ləyaqət alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi (İQK) Avropa Şurasının eyni adlı 1987-ci il Konvensiyasına uyğun olaraq yaradılıb (bundan sonra «Konvensiya» kimi adlandırılacaq). Konvensiyanın 1-ci maddəsinə uyğun olaraq:

«İşkəncə və qeyri-insani, yaxud ləyaqət alçaldan rəftar və ya cəza növlərinin qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsi təsis ediləcək... Bu Komitənin məqsədi azadlıqdan məhrum edilmiş adamlara münasibəti gəlib yoxlayaraq, ehtiyac olduqda, işkəncə və qeyri-insani, yaxud ləyaqət alçaldan rəftar və ya cəza növlərindən belə şəxslərin qorunmasını gücləndirməkdir».

İQK-nın bu işi Avropa Şurasının insan hüquqlarının qorunması sistemini tamamlayan tərkib hissəsi rolunu oynamaq üçün nəzərdə tutulub və onun xəbərdaredici qeyri-məhkəmə mexanizmi ilə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin mövcud fəaliyyət göstərən məhkəmə mexanizmi yanaşı qoyulur.

İQK əslində preventiv olan başçəkmə funksiyalarını 2 yolla dövrü və ad hoc başçəkmələri ilə həyata keçirir. Konvensiyanın bütün iştirakçı tərəflərinə dövrü başçəkmələr mütəmadi olaraq həyata keçirilir.

Komitə «zəruriliyini şəraitin tələb etdiyi» dövlətlərə ad hoc başçəkmələri təşkil edir.

İQK baş çəkmələri zamanı Konvensiyanın verdiyi geniş hüquqlardan istifadə edir: Dövlətə məxsus olan əraziyə daxil olmaq və məhdudiyətsiz səyahət etmək; azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlanıldığı istənilən yerə məhdudiyətsiz olaraq daxil olmaq, həmçinin belə yerlərin daxilində məhdudiyətsiz hərəkət etmək; azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin saxlandığı yerlər haqqında tam məlumat əldə etmək, həmçinin Komitənin tapşırığını yerinə yetirmək üçün ona lazım olan Dövlətin səlahiyyətindəki digər məlumatları toplamaq hüququ.

Komitənin həmçinin azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə tək-tək sorğu aparmaq və sərbəst olaraq istənilən inanıla bilən adamla əlaqə yaratmaq hüququ vardır.

«Dövlət orqanları tərəfindən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər saxlanıldığı» istənilən yerə baş çəkmək olar. Beləliklə, İQK-nın mandatu genişlənərək, həbsxanalar və polis məntəqələrindən başqa digər yerlərə də getməyə imkan verir, məsələn, psixiatrik müəssisələrə, hərbi kazarmalardakı müvəqqəti həbsdə saxlanma yerlərinə, sığınacaq axtaranlara və ya digər kateqoriyadan olan əcnəbilər üçün saxlama mərkəzlərinə və inzibati orqanların əmrinə və ya məhkəmə orqanlarının qərarlarına görə azadlıqdan məhrum edilmiş azyaşlıların saxlanıldığı yerlərə gedə bilərlər.

İQK ilə Konvensiyaya qoşulan Tərəflər arasındakı münasibətləri tənzimləyən əsas prinsiplər bunlardır: əməkdaşlıq və məxfilik. Bu cəhətdən qeyd edilməlidir ki, İQK-nın məqsədi heç də Dövlətləri pisləmək deyil, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə qarşı pis münasibətlərin qarşısını almaq üçün onlara yardım etməkdir.

Hər bir baş çəkmədən sonra İQK məruzə tərtib edir və orada əldə etdiyi məlumatları və nəticələri, həmçinin əgər lazım olarsa əlaqədar, Dövlətlə başlanmış dialoq əsasında, tövsiyələr və digər məsləhətləri şərh edir. Komitənin baş çəkmə haqqında məruzəsi əsas etibarilə məxfi sayılır; lakin buna baxmayaraq, demək olar ki, bütün Dövlətlər məxfilikdən imtina etməyi qərara alıblar.

I. Polisin nəzarəti altında saxlanılma

2-ci Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (92) 3]

36. İQK polis tərəfindən tutulan şəxslərin üç hüququna xüsusi əhəmiyyət verir: tutulma faktı ilə bağlı öz istəyinə uyğun olaraq üçüncü tərəfə (ailə üzvünə, dostuna, konsulluğa) xəbər vermək hüququ; vəkil tutmaq hüququ və öz istəyinə uyğun olaraq tibbi müayinə tələb etmək hüququ (bundan əlavə, polis orqanları tərəfindən çağırılmış həkim tərəfindən keçirilən istənilən tibbi müayinəyə əlavə olaraq.¹ İQK-nın fikrincə, bu hüquqlarmüəyyən hüquqi sistemdə necə adlandırılmasından (tutub saxlamaq, həbs etmək və s.) asılı olmayaraq azadlıqdan məhrum edilən andan başlayaraq, tutulan şəxslərlə qəddar rəftar etməyə qarşı tətbiq olunan uç əsas təminatdır.

37. Polis nəzarəti altında saxlanılan şəxs bilavasitə və təcili olaraq 36-cı bənddə göstərilən hüquqlar da daxil olmaqla, bütün hüquqları barədə məlumatlandırılmalıdır. Bundan başqa ədalət mühakiməsinin maraqları naminə burada sadalanan hüquqların gerçəkləşməsində və həmin imkanlardan istifadə etmək müddətini ciddi şəkildə müəyyənləşdirmək lazımdır. Vəkil tutmaq hüququna və ya polisinçağırıldığı həkimdən başqa tibbi müayinə tələb etmək hüququna gəlinə, müstəsna hallarda müvafiq professional təşkilatların razılığı ilə vəkillərin və həkimlərin qabaqcadan tərtib olunmuş siyahısı bu hüquqların gerçəkləşməsində hər hansı bir ləngitməni aradan qaldıra bilər.

38. Polis məntəqəsində saxlanılan şəxslərin vəkil tələb etmək hüququna onun vəkillə əlaqəyə girmək hüququ və vəkilin ona müntəzəm baş çəkmək hüququ (hər iki halda onların müzakirələrinin məxfiliyinə təminat verən şərait olmalıdır), habelə istintaq zamanı vəkilin iştirakını tələb etmək hüququ da daxildir.

Polis məntəqəsində saxlanılan şəxslərin tibbi müayinəsinə gəlinə, bütün belə müayinələri polis əməkdaşlarının eşitmə dairəsindən və müşahidəsindən uzaqda aparmaq məqsədəuyğundur. Bundan başqa hər bir müayinənin nəticələri, habelə tutulan şəxsin müvafiq ərizələri və həkimin rəyləri rəsmi şəkildə həkim tərəfindən protokollaşdırılmalı, tutulan şəxsə və ya vəkilə təqdim olunmalıdır.

39. Dindirmə prosesinə diqqəti yönəldərək İQK belə hesab edir ki, polis əməkdaşlarının dindirməni necə aparmaq üsulları haqqında dəqiq qaydalar qoyulmalıdır. Onlar hər şeydən əvvəl aşağıdakı məsələlərə cavab verməlidir: dindirmədə iştirak edən şəxslərin şəxsiyyəti barədə tutulan şəxsə məlumat vermək (adı və ya nömrəsi), dindirmənin razılıq verilən müddəti, dindirmələr arasında istirahət müddəti və onun gedişindəki fasilələr; dindirmə aparılmasına cavab verilən yerlər; tutulan şəxsdən ona suallar verilərkən ayaq üstə dayanmaq tələb etmək imkanı; narkotik maddələrin,

¹ Bu hüquq sonradan aşağıdakı kimi ifadə edilib: müvəqqəti həbsdə saxlanılan şəxs həkimə müraciət etmək hüququna malikdir, buraya həmçinin onun öz arzusuna müvafiq olaraq, seçdiyi həkim tərəfindən müayinə olunmaq hüququ da daxildir (bundan əlavə polis orqanları tərəfindən çağırılmış həkimlərin apardığı istənilən tibbi müayinələrdə iştirak edə bilər).

spirtli içkilərin təsiri altında olan şəxslərin dindirilməsi və s. Habelə dindirmənin başlanma və qurtarma vaxtı, dindirmənin gedişində tutulan şəxsin bütün xahişləri və hər bir dindirmədə iştirak edən şəxslər barədə daim qeydiyyat aparılmasını tələb etmək lazımdır.

Komitə deyilənlərə əlavə etmək istərdi ki, polis dindirmə aparən zaman elektron yazışının təşkili də tutulan şəxslə qəddar rəftara qarşı faydalı təhlükəsizlik ölçülərindən biridir (bu cür elektron yazışı polisin özünə də xeyli üstünlük gətirir).

40. İQK hesab edir ki, polis məntəqəsində saxlanılanlara rəsmi olaraq verilmiş əsas zəmanətlər o vaxt gücləndirilə bilər ki, (və polis məmurunun işi yüngülləşdirilə bilərdi), hər bir müvəqqəti saxlanılan üçün yeganə və ətraflı həbs protokolu olsun və orada onun həbs olunmasının bütün aspektləri və onlara aid olan əməllər yazılmış olsun (nə vaxt və hansı səbəblərə görə müvəqqəti həbs olunub, nə vaxt ona öz hüquqları barədə deyilib, bədən zədələrinin nişanələri, ruhi xəstəliklər və s.; nə vaxt ən yaxın qohumları/konsulluqla və vəkillə əlaqə saxlanılıb və onlar nə vaxt onun yanına gəliblər; nə vaxt ərzaq təklif edilib; nə vaxt dindirilib; nə vaxt yeri dəyişilib və ya azad edilib və s.). Müxtəlif işlər üçün (məs., şəxsin mülkündə onun hüquqlarının elan edilməsi faktı və bu hüquqlardan istifadə və ya ondan imtina edilməsi) müvəqqəti saxlanılanın imzası götürülməlidir və əgər lazımdırsa, imzanın olmaması izah edilməlidir. Bundan əlavə müvəqqəti saxlanılanın vəkili bu cür saxlanılma protokolundan sərbəst istifadə edə bilməlidir.

41. Saxlanılan şəxsə qarşı polis məntəqəsində edilən rəftar barədə şikayətlərin yoxlanılması hələ ki nəzərə çarpacaq zəmanət olaraq qalır.

42. Polis məntəqəsində saxlanılma əsas etibarilə nisbətən qısa müddətli olur. Buna görə də polis bölmələrində müvəqqəti saxlanılma yerlərindəki fiziki şəraitlərin digər uzunmüddətli həbsolunma yerlərindəkindən yaxşı olacağını gözləmək mümkün deyil. Lakin müəyyən maddi tələbatlar yerinə yetirilməlidir.

Bütün polis məntəqələrində saxlanılma kameraları orada saxlanılan adamların sayına görə müvafiq ölçüdə olmalıdır və onlar tələb olunan qədər işıqlandırılmalı (oxumaq üçün yetərli, yuxulama müddəti istisna olmaqla) və ventilyasiya edilməlidir; həbsxana kameralarına təbii işığın düşməsinə üstünlük verilməlidir. Bundan başqa həbsxana kameraları istirahət üçün vəsaitlərlə təmin edilməlidir (bərkidilmiş stul və ya skamya ilə), və gecəni həbsdə keçirməli olan şəxslər təmiz döşək və yorğanla təmin olunmalıdırlar.

Müvəqqəti saxlanılan şəxslərə təbii ehtiyaclarını (ayaqyoluna getmək) təmiz və münasib şəraitdə ödəmələrinə imkan verilməlidir və tələbə uyğun yuyunma ləvazimatları təklif edilməlidir. Onlara vaxtında ərzaq verilməlidir, buraya gündə ən azı bir dəfə tam yemək (sendviçdən daha doyumlu yemək) də daxildir.¹

43. Polis saxlanılma kameralarının (və ya hər hansı başqa tip həbsolunma / məhbus yaşayan yer) müvafiq ölçüsü məsələsi çox çətin məsələdir. Belə müəyyənləşdirmə aparıldıqda bir çox meyarlar nəzərə alınmalıdır. Lakin İQK-nın nümayəndə heyəti bu sahədə təqribi göstərişlərə ehtiyac olduğunu hiss etdi. Aşağıdakı meyar (minimal standartlara nəzərən daha çox arzuolunan səviyyə kimi), bir neçə saatdan çox müddət üçün bir nəfərlik yer kimi qiymətləndirilən polis saxlanılma kamerasında istifadə olunur: 7 m² - dan az olmamaqla, divarlar arasındakı məsafə 2 metr və daha çox, döşəmə və tavan arasındakı məsafə 2,5m.

¹ CPT həmçinin 24 saat və daha uzun müddətə polisdə həbsdə saxlanan şəxslərin, imkan daxilində, hər gün açıq havada məşq etmələrinə şərait yaradılmasının tərəfdarıdır.

6-cı Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (96)21]

14. İQK Avropa Şurasının üzvü olan dövlətlərdə həbsdə saxlanma şəraitlərinə dair Parlament Assambleyasının Təvsiyələrində 1257 (1995) onun işi barəsində söylənmiş fikirlərə görə məmnunluğunu bildirir. İQK həmçinin onun 2-ci Ümumi məruzəsində (bax: İQK/Inf (92) 3, 36- 43-cü bəndlər) sadalanmış polisdə saxlanmaya dair Nazirlər Komitəsinin Üzv Dövlətlərin rəhbərlərinə təklif etmiş olduğu Təvsiyələr 1257-yə verilən cavablarını eşitməkdən məmnun oldu.

Bununla bağlı olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Konvensiyaya qoşulan bəzi Tərəflər polis məntəqəsində müvəqqəti saxlanılan şəxslərlə qəddar rəftar edilməsinə qarşı zəmanətlərə aid məsələlərdə və xüsusilə də belə şəxslərin saxlanıldığı ilk andan etibarən vəkilə müraciət edə bilmək hüququnun verilə bilməsi haqqında İQK-nın tam müəyyən edilmiş təvsiyələrini yerinə yetirməyə meyl göstərmirlər.

15. İQK qeyd etmək istərdi ki, onun təcrübəsinə görə hədələr və fiziki təsirlə müşayiət olunan qəddar rəftar edilməsi təhlükəsi müvəqqəti saxlanılmadan dərhal sonra daha yüksəkdir. Buna görə də polis tərəfindən saxlanılmış şəxslərin bu müddət ərzində vəkilə müraciət etmək imkanlarının olması qəddar rəftara qarşı əsas zəmanətdir. Bu imkanların mövcudluğu müvəqqəti saxlanılan şəxslərə qarşı kobud münasibət bəsləməyə meyli olanları bu yoldan çəkindirmək effektivə malik olacaq; bundan əlavə əgər həqiqətən də kobud rəftar olubsa, düzgün təyin edilmiş vəkil lazımı tədbirləri görəcək.

İQK etiraf edir ki, məhkəmənin maraqlarını müdafiə etmək üçün istisna halda müvəqqəti həbsdə saxlanılan şəxsin öz seçdiyi xüsusi vəkilə müraciət edə bilməsinin müəyyən müddətə gecikdirilməsi mümkündür. Lakin bu işin davam etdiyi müddət ərzində vəkilə müraciət etmək hüququndan təməmilə imtina edilməsi ilə nəticələnəməlidir. Belə hallarda başqa inanıla bilən müstəqil vəkilə müraciət etməklə polis istintaqının qanuni maraqlarının təhlükə qarşısında qoyulmaması nəzərə alınmalıdır.

16. 2-ci Ümumi məruzəyə İQK həmçinin, polis məntəqəsində saxlanılanlara onların hüquqları barədə aydın məlumat verilməsinin vacibliyinə xüsusi əhəmiyyət verir.

Bunu yerinə yetirmək üçün, İQK-nın fikrincə həbsin ilkin mərhələsində polisin tutub saxladığı şəxslərin bütün hüquqları sadə və anlaşılıqlı formada yazılıb təqdim edilməlidir. Bundan başqa, əlaqədar şəxslərdən xahiş edilməlidir ki, ərizəyə qol çəkərək özlərinin hüquqları barədə məlumatlandırıldıqlarını təsdiq etsinlər.

Yuxarıda göstərilmiş tədbirləri həyata keçirmək asan, ucuz və effektiv olardı.

12-ci Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (2002)15]

33. Cəmiyyətin yaxşı fəaliyyət göstərməsi üçün polisin cinayət törətməkdə şübhəli bilinənləri və digər kateqoriyadan olan adamları tutub saxlamaq, müvəqəti həbs etmək və dindirmək səlahiyyətlərinin olması vacibdir. Lakin bu səlahiyyətlərin qorxutma, fiziki qəddar rəftara gətirib çıxarma təhlükəsi vardır. Polisin öz vəzifəsini yerinə yetirərkən hədsiz nifrətdən uzaq olması və bu təhlükəni mütləq minimuma qədər azaltması üçün yollar axtarmaq İQK-nın işinin əsasını təşkil edir. Bəzi ölkələrdə polis məntəqəsində saxlanılma məsələsində ümidverici irəliləyişlər nəzərə çarpıb; lakin İQK-nın əldə etdiyi materiallar sayıqlığa ehtiyacın olduğunu üzə çıxardır.

34. Şübhəli bilinən şəxslərin dindirilməsi mütəxəssis işidir, bunun qənaətbəxş şəkildə icrası üçün xüsusi təlim tələb olunur. Hər şeydən əvvəl dindirmənin dəqiq məqsədi tamamilə aydın şəkildə deyilməlidir: bu məqsədə çatmaq üçün dürüst və doğru məlumat əldə edilməlidir ki, istintaq altında olan iş üzrə həqiqət aşkar edilsin, sorğu aparan vəzifəli şəxsin gözlərində təqsirkar görünən şəxsin boynuna qoymaq yolu ilə bu məqsədə nail olunmamalıdır. Münasib təlimin təmin edilməsindən əlavə şübhəli bilinən şəxslərin dindirilməsi üçün əxlaq kodeksinin tərtib edilməsi yuxarıda göstərilən məqsədə sadıq qalmaq işini xeyli yüngülləşdirəcək.

35. İQK-nın nümayəndələri illər ərzində müxtəlif ölkələrdə müvəqqəti həbsdə saxlanılan kifayət qədər şəxslərlə söhbətlər aparıblar və onlara qarşı dindirilmə vaxtı polis məmurları tərəfindən, etiraf etməyə nail olmaq üçün, fiziki qəddar rəftarın olduğunu və ya başqa sözlə qorxudulmalarını və hədələndiklərini inandırıcı şəkildə söyləyiblər. Öz-özünə aydındır ki, «sübutların etirafına» görə mükafat verən məhkəmə sistemi cinayətin istintaqını aparmaq üçün cəlb olunmuş rəsmi şəxsləri həvəsləndirir və çox hallarda təzyiq vasitəsi ilə nəticə əldə edilir – fiziki və ya psixoloji zorun tətbiqi yaranır. İşgəncə və digər kobud rəftar formalarının aradan qaldırılması şəraitində cinayət istintaqı metodlarının inkişaf etdirilməsi fundamental əhəmiyyətə malikdir.

36. Polis sorğusunun elektron (audio və/və ya video) vasitələri ilə protokollaşdırılması həbs olunanlarla qəddar rəftara qarşı əlavə və vacib bir zəmanətdir. İQK bu cür sistemlərin yerləşdirilməsini nəzərdən keçirən ölkələrin sayının artmasından məmnundur. Bu cür cihazlar sorğu prosesini tam və dürüst protokollaşdırma ilə təmin etməyi bacarır, bu yolla da istənilən kobud rəftar haqqında iddianın istintaqına yardım göstərir. Bu, həm polis tərəfindən qəddar rəftara məruz qalana, həm də əsaslandırılmayan fiziki kobud rəftara və ya psixoloji təzyiqa məruz qoyma iddiası ilə üz-üzə qalan polis məmurlarının maraqlarına xidmət edir. Polis sorğusunun elektron vasitələrlə protokollaşdırılması həmçinin, müqəssir bilinənlərin öz etiraf etdiklərindən aldatma yolu ilə sonradan imtina etmək imkanını azaldır.

37. İQK bir sıra ölkələrdə çox hallarda olduqca qorxuducu şəkildə olan dindirmə otaqlarına rast gəlib; məsələn, otaqlar tamamilə qara rənglə boyanmış və proyektor dindirilmə aparılan adamın oturduğu stulun istiqamətində yönəlmişdi. Polis xidmətində bu cür ləvazimatlara yer olmamalıdır.

Bundan əlavə, kifayət qədər işıqlandırılan, qızdırılan və ventilyasiya edilən sorğu otaqları sorğu prosesində iştirak edən bütün iştirakçılara oxşar formaya və standart rahatlığa malik olan stullarda oturmaq imkanı verilməlidir. Sorğunu aparan məmur şübhəli şəxsdən yüksək və ya ondan uzaq olan üzbəüz yerdə oturmamalıdır. Eyni zamanda rəng sistemi neytral olmalıdır.

38. İQK bəzi ölkələrdə polis məntəqəsində həbsdə saxlanılanların gözlərinin bağlanması praktikası ilə üzləşdi, xüsusilə də bu dindirmə prosesləri vaxtı baş verirdi. İQK-nın nümayəndələri bunların məqsədi barədə müxtəlif və çox vaxt isə, bir-birinə zidd olan izahatlar alıb. Bir çox illər ərzində toplanılmış məlumatlardan İQK belə qənaətə gəlir ki, bir çox hallarda, bəlkə də əksər hallarda gözlər ona görə bağlanır ki, həmin şəxslər onlara qarşı qəddar rəftar edən qanunlara riayət etməli olan şəxsləri tanıya bilməsinlər. Hətta fiziki qəddar rəftar olmadıqda belə həbsdə olan adamın gözlərinin bağlanması, xüsusilə də dindirilmə zamanı gözlərin bağlı saxlanması despotik hərəkətdir və psixoloji kobud rəftarla eyni güclüdür. İQK polisdə həbsdə saxlanılanların gözlərinin bağlanması qadağan edilməsini xüsusi olaraq tövsiyə edir.

39. Polis binalarında taxta çubuqlar, süpürgə sapları, beysbol ağacları, metal millər, bıçaqlar, əldə qayıрма odlu silahlar kimi şübhəli əşyaların olmasının aşkar edilməsi İQK üçün qeyri-adi hal deyil. Bir çox hallarda bu cür şeylərin mövcudluğu İQK nümayəndələrinə belə yerlərdə saxlanılan adamlara qarşı hədələr edildiyini və ya onların bu əşyalarla döyüldüyünü söyləməyə əsas verir.

Bu cür əşyalar barədə polis məmurlarının ümumi izahatı ondan ibarətdir ki, bu əşyalar şübhəli bilinən şəxslərdən müsadirə edilib və onlardan əşyayi-dəlil kimi istifadə ediləcək. Belə əşyaların heç vaxt markalanmaması və onlara bütün otaqlarda (pərdələrin arxasında və ya şkaflarda olması halları) rast gəlinməsi faktı bu izahatlara görə yalnız təəssüf hissi oyadır. Polislərin özlərini pis aparmaları barədə söz-söhbətlərin aradan qaldırılması və işçi heyət və eyni ilə də həbs edilmiş şəxslər üçün potensial təhlükə mənbəyinin kənarlaşdırılması üçün əşyayi-dəlil kimi istifadə olunan hər bir ayrıca əşya həmişə yaxşıca markalanmalı, protokollaşdırılmalı və təyin olunmuş əmlak xəzinəsində saxlanılmalıdır. Bütün digər yuxarıda göstərilən əşyalar polis otaqlarından uzaqlaşdırılmalıdır.

40. İQK öz fəaliyyətinin lap başlanğıcından polis tərəfindən müvəqqəti həbs olunan şəxslərin üç hüququnu müdafiə edir: vəkilə müraciət etmək hüququ, həkimə müraciət etmək hüququ və özünün həbsi barədəki faktı öz seçiminə uyğun olaraq qohumlarına və ya üçüncü tərəfə xəbər vermək hüququ. Bir sıra ölkələrdə İQK-nın tövsiyələrinə uyğun olaraq bu hüquqların tətbiq edilməsi və ya gücləndirilməsi yolunda addımlar atılıb. İQK-nın səfər etdiyi ölkələrdə polis tərəfindən saxlanılma vaxtı vəkilə müraciət etmək hüququ indi xüsusilə daha çox tanınılır; bu hüququn mövcud olmadığı az sayda olan ölkələr də onu tətbiq etməyə hazırlşırlar.

41. Lakin bir sıra ölkələrdə saxlanılmanın ilk anından vəkilə müraciət etmək hüququna zəmanət verilə bilməsi haqqında İQK-nın tövsiyələrinin yerinə yetirilməsinə həvəssiz yanaşırlar. Bir sıra ölkələrdə polis tərəfindən müvəqqəti həbs olunan şəxslər bu hüquqdan yalnız həbsdə keçirdikləri müəyyən vaxtdan sonra istifadə edirlər; digər ölkələrdə isə müvəqqəti həbs olunanın formal olaraq «şübhəli bilinən» elan edilməsindən sonra bu hüquq effektiv olur.

İQK öz təcrübəsinə görə dəfələrlə vurğulayıb ki, qəddar rəftarın ən çox olduğu dövr birbaşa müvəqqəti həbs olunmadan sonra gələn dövrdür. Buna görə də polis tərəfindən saxlanılan şəxslərin bu müddət ərzində vəkilə müraciət etmək imkanlarının olması qəddar rəftara qarşı əsaslı zəmanətdir. Bu imkanların mövcudluğu müvəqqəti həbs olunan şəxslərə qarşı qəddar münasibət bəsləməyə meyilli olanaları bu yoldan çəkəndirmək effektivə malik olacaq; bundan əlavə əgər həqiqətən də kobud rəftar olubsa, düzgün təyin edilmiş vəkil lazımı tədbirləri görəcək. İQK razılışır ki, polis istintaqının qanuni maraqlarını müdafiə etmək üçün istisna hallarda müvəqqəti həbsdə saxlanılan şəxsin öz seçdiyi xüsusi vəkilə müraciət edə bilməsinin müəyyən müddətə gecikdirilməsi mümkündür. Lakin bu işin davam etdiyi müddət ərzində vəkilə müraciət etmək hüququndan tamamilə imtina edilməsi ilə nəticələnməməlidir. Belə hallarda başqa müstəqil vəkilə müraciət oluna bilər.

Vəkilə müraciət etmək hüququna həmçinin onunla təkbətək söhbət etmək hüququ da daxildir. Nəticə etibarilə, aidiyyəti olan şəxslərin polis tərəfindən istənilən dindirilməsi zamanı vəkilin iştirak etmək hüququ vardır. Təbii ki, bu, vəkil hətta iştirak etmədikdə belə, təxirəsalınmaz məsələlərdə həbs olunandan ifadə almaq üçün polisə mane olmamalıdır, həm də lazımi şəkildə ifadə götürməyə mane olan vəkilin dəyişdirilməsini rədd etməməlidir.

İQK həmçinin vurğulayır ki, vəkilə müraciət etmək hüququndan yalnız cinayət törətməkdə şübhəli bilinənlər deyil, həmçinin hüquqi öhdəliklərə malik olan və polis idarəsində «şahid» qismində iştirak edənlər də istifadə edə bilərlər.

Bundan başqa, vəkilə müraciət etmək hüququnun praktik olaraq tam effektiv olması üçün vəkilin xərclərini ödəyə bilməyən şəxslərə uyğun təminatlar verilməlidir.

42. Polis məntəqəsində saxlanılan şəxslərin həkimə müraciət etmək hüququ tanınmalıdır. Başqa sözlə, əgər şəxs tibbi müayinədən keçməyi tələb edərsə, bu zaman həkim ləngimədən çağırılmalıdır; polis məmurları belə tələbləri qulaq ardına vurmamalıdır; bundan başqa, həkimə müraciət etmək hüququna həm də həbsdə olan şəxsin öz arzusuna görə seçdiyi həkimin onu müayinə etməsi hüququ da daxildir (buna polisin çağırdığı həkimin müayinə aparması da əlavə olunur).

Polisdə həbsdə saxlanılanların bütün tibbi müayinələri qanuna nəzarət edən rəsmi şəxslərin eşidə bilmədiyi və ya xüsusi hallarda rəsmi şəxslərin gözündən uzaq yerdə aparılmalıdır.

Polisdə müvəqqəti həbsdə saxlanılan şəxs həkim qarşısına çıxarılmıqdan azad edildikdə, onun qanuni məhkəmə həkimindən təcili tibbi müayinə / sertifikat tələb etmək hüququnun olması vacibdir.

43. Müvəqqəti həbs edilən adamın həbs edilmə faktını üçüncü tərəfə xəbər verə bilməsi hüququna prinsipial olaraq, polisdə həbsdə saxlanılmanın lap başlanğıcından zəmanət verilməlidir. Əlbəttə, polis istintaqının qanuni maraqlarını müdafiə etmək üçün, bu hüquqların həyata keçirilməsində müəyyən müstəsnaqların ola bilməsini İQK qəbul edir. Lakin bu müstəsnaqlar aydın müəyyən edilməli və zaman nöqtəyi-nəzərindən ciddi məhdudlaşdırılmalıdır və onlara olunan müraciətlər uyğun zəmanətlərlə müşayiət edilməlidir. (Həbsətmə haqqında xəbər çatdırılmasının hər hansı şəkildə gecikdirilməsi yazılı olaraq (səbəbi göstərilməklə) protokollaşdırılmalıdır və bundan ötürü yüksək polis məmurunun (bu işlə əlaqəsi olmayan) və ya ittihamçının razılığı tələb olunur).

44. Müvəqqəti azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər öz hüquqlarını bilmərlərsə, onda bu hüquqların əhəmiyyəti çox az olacaq. Buna görə də polisin həbsə alınmış şəxslərə onların hüquqları barədə gecikdirmədən və onların başa düşdükleri dildə məlumat verməsi çox zəruridir. Bunu etmək üçün polis tərəfindən müvəqqəti həbs edilmiş şəxslərə saxlanıldıqları ilk andan etibarən onların sadə formada dəqiqləşdirilən hüquqları sistemativ olaraq onlara təqdim olunmalıdır. Bundan başqa əlaqədar şəxslərdən xahiş edilməlidir ki, ərizəyə qol çəkərək özlərinin hüquqları barədə məlumatlandırıldıqlarını təsdiq etsinlər.

45. İQK məhkəmə və cinayət ittihamı orqanlarının polis orqanları tərəfindən edilən qəddar rəftara qarşı mübarizəsini bir neçə dəfə vurğulayıb.

Misal üçün, polis tərəfindən həbs olunan bütün həbsxanaya göndəriləcək adamlar fiziki olaraq hakim qarşısına çıxarılmalıdır, o isə bu məsələni həll etməlidir. İQK-nın baş çəkdiyi ölkələrdən hələ də elələri vardır ki, orada bu edilmir. Qəddar rəftara məruz qalmış cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxs hakim qarşısına çıxarılmək onun vaxtında şikayət etmək üçün imkanı olur. Bundan başqa, hətta şikayət etmək üçün dəqiq ifadə olunan səbəb yoxdursa belə, qəddar rəftarın digər nişanələri olduqda (görünən zədələr; şəxsin xarici görünüşü; özünü aparma tərzi) hakim məhkəmə işini məqsədəuyğun vaxtda keçirə bilər.

Təbii ki, əgər polis tərəfindən qəddar rəftara yol verilməsinin əlamətləri olduqda hakim uyğun tədbirlər görməlidir. Polisdə həbsdə saxlanmanın sonunda cinayətdə şübhəli bilinən şəxs qəddar rəftara yol verildiyini təsdiq edərsə, hakim bu müddəanı yazılı şəkildə protokollaşdırmalıdır, təcili məhkəmə tibbi ekspertizası təyin etməlidir və müddəanın lazımi şəkildə araşdırılması üçün tədbirlər görməlidir. Belə yanaşma ilə aidiyyəti olan adamın görünən xarici zədələrinin olub-olmadığı müəyyən edilməlidir. Bundan başqa, hətta qəddar rəftar haqqında dəqiq müddəa olmadıqda belə hakim məhkəmə tibbi ekspertizasından onun qarşısına çıxarılan şəxsin başqa səbəbdən nə vaxtsa qəddar rəftarın qurbanı olmadığını təsdiqləməsini tələb etməlidir.

Qanunlara riayət edən orqanın məmurunun qəddar rəftar etməsi haqqında bütün şikayətlər məhkəmə və işlə bağlı olan digər rəsmi şəxslər tərəfindən lazımi yerdə böyük səylə yoxlanılmalıdır, lazımi cəzaların müəyyən edilməsi ilə, güclü çəkirdmə təsiri göstərilə bilər. Əksinə, həmin rəsmi şəxslər onlara baxılmaq üçün verilən şikayətlərə effektiv reaksiya göstərməsələr, qanunlara riayət edən orqanın qəddar rəftara meyilli olan məmurunda bu hərəkətləri cəzalandırılmadan edə biləcəyinə inam yaranacaq.

46. İbtidai həbsdə saxlanan məhbusların polis tərəfindən əlavə dindirilməsi bəzən vacib olur. İQK bu fikirdədir ki, qəddar rəftarın aradan qaldırılması nöqtəyi nəzərinə, belə dindirilmələrin aidiyyəti olan həbsxana binalarında aparılması polisdə aparılmasından daha yaxşı olardı. İbtidai istintaqa alınmış məhbuslar ifadə vermək üçün polisdə saxlanılmaya göndərilməsi yalnız başqa çıxış yolu olmadıqda və buna icazə verildikdə mümkündür. Aydın ki, müstəsna hallarda, yəni ibtidai istintaqa alınan məhbusu polisdə həbsdə saxlanmaya göndərdikdə həmin şəxs 40-43-cü paragraflarda göstərilən üç hüquqdan istifadə edə bilməlidir.

47. Polis tərəfindən həbsdə saxlanma əsas etibarilə nisbətən qısa müddətli olur (və ya olmalıdır). Buna baxmayaraq polis məntəqəsində saxlanma kameralarındakı həbsdə saxlanma şəraiti müəyyən əsas tələblərə cavab verməlidir.

Bütün polis saxlama kameraları təmiz və orada saxlanılan adamların sayına görə müvafiq ölçüdə olmalıdır və kameralar tələb olunan qədər işıqlandırılmalıdır (oxumaq üçün yetərli, yuxlama müddəti istisna olmaqla); kameralara təbii işıq düşməsinə üstünlük verilməlidir.¹ Bundan başqa kameralar istirahət üçün vəsaitlərlə təmin edilməlidir (bərkiyilmiş stul və ya skamya ilə) və gecəni həbsdə keçirməli olan şəxslər təmiz döşək və yorğanla təmin olunmalıdır. Polis tərəfindən həbsdə saxlanılanlar təmiz şəraitdə tualet vəsaitlərindən istifadə edə bilməlidirlər və yuyunmaq üçün onlara uyğun vəsaitlər təklif olunmalıdır. Onların içməli sudan istifadə etmək imkanı olmalıdır və onlara lazımı vaxtda ərzaq verilməlidir, buraya gündə ən azı bir dəfə tam yemək (sendvicdən daha doyumlu yemək) də daxildir. Polisdə 24 saat və daha çox həbsdə saxlanılanlara hər gün mümkün qədər açıq havada məşq etmək imkanı verilməlidir.

İQK-nın baş çəkdiyi bir sıra müvəqqəti polis məntəqələrində saxlanılma yerlərindəki ləvazimatlar minimal standartlara cavab vermir. Bu, xüsusilə də sonralar məhkəmə orqanları qarşısına çıxarılan adamlar üçün zərərliyə. Əksər hallarda hakim qarşısına çıxarılmış adamlar bir və ya daha çox günlərini qeyri-standart və çirkləndirici həbsxana kameralarında lazımı istirahət və yemək təklif edilmədən və lazımı cür yuyunmadan keçirməli olmuşlar.

48. Çalışdığı həbsxanada şəxslərin təhlükəsizliyinə və fiziki toxunulmazlığına zəmanət vermək polisin xidməti borcudur. Bu onu bildirir ki, həbsdə saxlanma yerlərində aparılan lazımi monitorinq polisin öz üzərinə götürdüyü xidməti borcun tərkib hissəsidir. Polis məntəqəsində həbsdə saxlanılan adamların çətinlik çəkmədən rejim xidməti heyəti ilə əlaqə yarada bilmələrinə zəmanət vermək üçün addımlar atılmalıdır.

Bir çox hallarda İQK-nın nümayəndələri elə polis həbsxana kameralarına rast gəlirdilər ki, onlar polis məmurlarının adətən olduqları xidməti otaqlardan və iş yerlərində uzaqda yerləşirdilər və həmçinin həbs olunmuş adamların polis məmurlarının diqqətini cəlb etmək üçün hər hansı bir vasitə (məs., zəng sistemi) yox idi. Belə şəraitlərdə müxtəlif cür hadisələrə (həbsdə saxlanılanlar arasında zor halları, özünə qəsd etmə; yangın və s.) lazımi vaxtda reaksiya verə bilməmək təhlükəsi vardır.

¹ Polis həbsxana kameralarının ölçüləri həmçinin 2-ci Ümumi məruzənin (İQK/Inf (92)3) 43-cü paragrafında verilir.

49. Bir çox ölkələrdə müşahidə edilən polis məntəqələrindəki hər bir operativ şöbənin (narkotik, mütəşəkkil cinayətkarlıq, anti-terrorizm) öz müvəqqəti həbsdə saxlama yerlərinə malik olmasını və onların departamentin məmurları ilə komplektləşdirilməsini İQK narahatlıq doğuran hal kimi qiymətləndirmişdi. İQK belə hesab edir ki, bu həbsdə saxlama funksiyalarını xüsusi olaraq təlim keçmiş məmurların fərqli korpusundan təşkil edilmiş mərkəzi həbsdəsaxlama yerlərinə verməklə bu vəziyyəti aradan götürmək olar. Bu, kobud rəftarın aradan qaldırılması nöqteyi-nəzərindən faydalı olduğunu sübut edərdi.

50. Polis idarələrinin müstəqil orqanlar tərəfindən yoxlanılması polisdə həbsdə saxlanılanlara qarşı qəddar rəftarın aradan qaldırılması istiqamətində və ümumiyyətlə, həbsdə saxlama yerlərinin məqbul şəraitdə olmasına zəmanət vermək üçün vacib bir yardım göstərmiş olardı. Bunların tam effektiv olması üçün belə orqanlar tərəfindən edilən səfərlər həm müntəzəm, həm də xəbər verilmədən həyata keçirilməli və aidiyyətli orqanlara həbs edilmiş şəxslərlə təkbətək sorğu aparmaq səlahiyyətləri verilməlidir. Eyni zamanda həbsdə saxlanılan şəxslərə qarşı olan münasibətlə bağlı bütün işlər yoxlanılmalıdır: həbsə alınma protokolu; həbsə alınmış adamların öz hüquqları barədə məlumatlandırılması və bu hüquqlara həqiqətdə əməl olunması (xüsusilə də 40-43-cü paragraflarda istinad olunan hüquqların); cinayətdə təqsirli bilinənlərin dindirilməsi vaxtı əsas qaydalara əməl olunması; və müvəqqəti həbsdə saxlanmanın maddi şəraiti.

Yuxarıda göstərilən orqanların əldə etdikləri materiallar yalnız polisə deyil, həm də polisdən asılı olmayan digər orqanlara kömək edə bilərdi.

II. Həbsxanada saxlanma

2-ci Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (92) 3]

44. Girişdə xüsusi qeyd olunmalıdır ki, İQK həbsxanalara baş çəkəndə bir çox məsələləri yoxlamalıdır. Əlbəttə o, həbsxana personalı tərəfindən məhbuslara qarşı edilən qəddar rəftara xüsusi diqqət yetirir. Lakin həbsxanada saxlanmanın bütün şəraitləri İQK-nın mandatına uyğundur. Qəddar rəftarın çoxsaylı formaları vardır, onlardan bir çoxu qəsdən deyil, lakin ola bilər ki, təşkilati çatışmamazlıqlardan və ya vəsaitlərin azlığı üzündən baş versin. Buna görə də müəssisədəki yaşayışın ümumi vəziyyəti İQK üçün xeyli dərəcədə əhəmiyyət kəsb edir. Yaşayışın bu ümumi vəziyyəti məhbuslara verilən fəaliyyət imkanlarından və xidməti heyətin və məhbuslar arasındakı münasibətin ümumi vəziyyətindən asılıdır.

45. İQK müəssisə daxilindəki mövcud vəziyyəti diqqətlə izləyir. Məhbuslar və xidməti heyət arasındakı konstruktiv münasibətlərin stimullaşdırılması münaqişəli münasibətlərlə müqayisədə, istənilən həbsxana şəraitinə xas olan gərginliyin azaldılmasına xidmət edir və bundan əlavə zor işlədilməsi hallarını və bununla bağlı olan qəddar rəftar ehtimalını xeyli azaldır. Qısaca olaraq, İQK ünsiyyət və qayğı ruhu ilə nəzarət və qarşısını alma siyasətinin yanaşı olmasını arzu edir. Belə yanaşma, müəssisədə təhlükəsizliyə xələl gətirə bilməz.

46. Kameraya çox adam salınması probleminin İQK-nın səlahiyyətlərinə birbaşa daxil var. Əgər həbsxanada nəzərdə tutulandan çox məhbus varsa, bu, həmin müəssisənin daxilindəki bütün xidmət növlərinə və fəaliyyətinə pis təsir göstərəcək, ümumi yaşayış səviyyəsi yəqin ki, xeyli dərəcədə aşağı düşəcək. Bundan əlavə həbsxana və ya onun ayrıca hissəsinin doldurulma səviyyəsi insanın fiziki mövcudluğu baxımından qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan təsir göstərə bilər.

47. Qənaətbəxş fəaliyyət proqramı (iş, təhsil, idman və s.) məhbusların rifahı üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir. İQK müşahidə edib ki, bir çox ibtidai həbsdə saxlanma müəssisələrində fəaliyyət növləri olduqca məhduddur. Kifayət qədər tez-tez kadr axını baş verən belə müəssisələrdə fəaliyyət rejiminin təşkil edilməsi asan iş deyil. Aydındır ki, söhbət məhkum olunduqdan sonra cəza çəkən şəxslər üçün xüsusi proqramdan getmir.

Amma yaxşı maddi şərait yaradılmasına baxmayaraq azadlıqdan məhrum edilən şəxslərin həftələrlə, bəzən aylarla kameralara salınaraq əziyyət çəkməsinə yol vermək olmaz. CPT hesab edir ki, istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərin günün əsas hissəsini (8 saat və ya daha çox) öz kameralarından kənardə keçirməsinə, öz vaxtını müxtəlif xarakterli səmərəli fəaliyyət növlərinə sərf etməsinə çalışmaq lazımdır. Əlbəttə, məhkum olunduqdan sonratutulan şəxslərin müəssisələrdə şəraiti daha yaxşı olmalıdır.

48. Açıq havada olmağın vacibliyini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azadlıqdan məhrum edilən şəxslərin hər gün ən azı bir saat açıq havada fiziki təmirinlərlə məşğul olmasını tələb etmək əsas hüquqi təminatlardan biri kimi etiraf olunur (həmin tələbin daha geniş fəaliyyət proqramının tərkib hissəsinə çevrilməsi arzu edilir). İQK vurğulamaq istərdi ki, istisna olmadan bütün məhbuslara (cəza olaraq dəmir barmaqlıqlar arxasında saxlananlar da daxil olmaqla) açıq havada məşq etmək imkanı verilməlidir. Açıq havada fiziki hərəkətlərlə məşğul olmaq üçün təklif edilən qurğular geniş olmalı və pis hava şəraitində imkan daxilində örtüklə təmin edilməlidir.

49. Tualet vəsaitlərindən istifadə və gigiyena qaydalarına əməl olunması insan üçün vacib şərtlərdəndir.

Bununla bağlı İQK bəyan edir ki, bəzi ölkələrdə həbsdə olan şəxslərin təbii ehtiyaclarını kameralarda vedrələr vasitəsilə həyata keçirməsini (sonradan müəyyən edilmiş vaxtda bu vedrələr boşaldılır) bəyənmir. Tualet ya kameralarda yerləşməlidir (sanitar qaydalara uyğun olaraq), ya da gecə vaxtı da daxil olmaqla azadlıqdan məhrum edilən şəxsə tələbatı olduğu halda ləngimədən tualetə getmək üçün şərait yaradılmalıdır.

Bundan əlavə, məhbuslara həmçinin duş və hamam vəsaitlərindən istifadə etməyə imkan verilməlidir. Kamerada su xəttinin olması məqsədəuyğundur.

50. İQK əlavə etmək istərdi ki, çox sıxlıq olan kameralarda məhbuslara kifayət qədər fəaliyyət növü ilə məşğul olmağa imkan verilməməsindən, habelə həmin müəssisələrdə tualetin və gigiyena vasitələrinin yarıtmaz olduğundan xüsusilə narahatdır. Belə şəraitlərin toplusu məhbuslara öldürücü təsir göstərə bilər.

51. Məhbusların xarici mühitlə əlaqə saxlamağı olduqca vacibdir. Hər şeydən əvvəl onlara ailəsi və yaxın dostları ilə yaxın əlaqə saxlamaq üçün zəmanət verən şərait yaradılmalıdır. Burada aparıcı prinsip xarici mühitlə əlaqəyə girməyə yardım etməkdir. Belə əlaqələrin hər hansı məhdudlaşdırılması ancaq təhlükəsizlik və ya vəsaitlə bağlı ola bilər.

İQK bu kontekstdə qeyd etmək istərdi ki, məhbusların ailələri uzaqda yaşayırsa (bu da təbii ki, onların müntəzəm əlaqə yaratmasına, gediş-gəlişinə imkan vermir), onları yoluxmaq və telefon əlaqəsi yaratmaq üçün istifadə qaydalarına münasibətdə çeviklik göstərilməsi məqsədəuyğundur. Məsələn, belə məhbuslara səfər vaxtlarını toplamağa və/və ya öz ailə üzvləri ilə telefon əlaqəsini yaxşılaşdırmağa imkan vermək lazımdır.

52. Təbii ki, İQK həmçinin məhbusların bəzi xüsusi kateqoriyalarının rastlaşa bildiyi əsas problemlərə də həmçinin diqqət yetirir, məsələn: qadınlar, yeniyetmələr və acnəbilər.

53. Həbsxananın şəxsi heyəti bəzən zorakılıq aktları törədən məhbuslara qarşı güc tətbiq etməyə, müstəsna hallarda fiziki təsir göstərməyə məcbur olur. Bunlar aydındır ki, məhbuslara qarşı qəddar rəftar baxımından bu vəziyyət çox təhlükəlidir və xüsusi mühafizə tələb edir.

Hər hansı güc vasitələrinin tətbiq edildiyi məhbusların yubanmadan həkim tərəfindən müayinə edilmək, ehtiyac olduqda isə müalicə olunmaq hüququ vardır. Bu müayinə qeyri-tibbi xidməti heyətin eşitmədiyi və daha yaxşı olar ki, görmədiyi yerdə aparılsın və yoxlamanın nəticələrini (bu işə aid olan məhbusun müddəaları və həkimin rəyi də daxil olmaqla) rəsmi olaraq protokollaşdırılmalıdır və məhbuslar bundan istifadə edə bilməlidirlər. Fiziki təsir vasitələrindən istifadə etmək tələb olunan nadir hallarda, ədiyyəti olan məhbuslar daimi və adekvat nəzarətə götürülməlidirlər. Bundan başqa, fiziki təsir vasitələri ən tez mümkün olan zamanda oradan uzaqlaşdırılmalıdır; onlar cəzalandırma kimi heç vaxt tətbiq edilməməli və ya tətbiqi təxirə salınmalıdır. Nəhayət, protokolda məhbuslara qarşı güc işlədilməsinin bütün ayrı-ayrı halları göstərilməlidir.

54. Effektiv şikayət və prosedurların yoxlanılması həbsxanada qəddar rəftara qarşı əsas zəmanətdir. Məhbusların həbsxana sisteminin həm daxili, həm də xarici şəraitləri barədə açıq şikayət etmək imkanı olmalıdır, buraya həm də uyğun orqanlara gizlin müraciət etmək imkanları da daxildir. Hüquqa malik olan müstəqil orqanların (Görüşə gələnlərin şurası və ya nəzarət yurisdiksiyasının) hər bir həbsxana müəssisəsinə müntəzəm olaraq gələrək məhbusların şikayətlərini dinləmələrinə və müəssisələrin binalarını yoxlamalarına İQK xüsusi diqqət yetirir. Belə orqanlar həbsxana rəhbərliyi ilə saxlanılan məhbus və ya ümumiyyətlə, məhbuslar arasında olan mübahisələri aradan qaldırmaqda vacib rol oynaya bilər.

55. Həm həbsdə saxlanılan şəxslərin, həm də həbsxananın şəxsi heyətinin maraqları naminə təcrübədə rəsmi olaraq dəqiq nizam-intizam ölçüləri sistemi müəyyənləşdirilməlidir. Çünki bu sahədəki qeyri-müəyyənlik qeyri-rəsmi (nəzarətdən çıxarılan) sistemin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Nizam-intizam ölçülərinin tətbiqi ilə yanaşı, məhbusa guya onun törətdiyi qanun pozuntuları barədə məlumat verilməlidir. O, yuxarı instansiyalara ona qarşı tətbiq edilən sanksiyalar barədə müraciət etmək hüququna malikdir.

Rəsmi olaraq nizam-intizam cəzasının tətbiqi qaydası ilə yanaşı, digər qaydalar da mövcuddur. Həmin qaydalara görə azadlıqdan məhrum edilən şəxslər öz arzusunun əksinə olaraq nizam-intizamın və ya təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından (məsələn, müəssisə daxilində formalaşmış qayda-qanunu qorumaq naminə) müəssisədə saxlanılan digər şəxslərdən təcrid oluna bilər. Bu qaydalar hüquqlara riayət olunmasının təminatları ilə müşayiət olunmalıdır. Həbsdə saxlanılan şəxsə ona qarşı tətbiq olunan ölçülərin səbəbləri barədə (əgər təhlükəsizlik tələbləri başqa şeyi diktə etmərsə) məlumat verilməlidir.¹

¹ Bu tələb sonradan aşağıdakı kimi dəyişdirildi: məhbus ona qarşı görülən tədbir haqqında yazılı şəkildə məlumatlandırılmalıdır. (Belə başa düşülürdü ki, bu səbəblər məhbuslardan gizli saxlanan təhlükəsizlik tədbirlərinin incəliklərini əhatə etmir).

56. İQK hər hansı bir səbəbdən (inzibati məqsədlə, onların «qorxulu» və ya «çətinliklər yaradan» davranışları nəticəsində; cinayət istintaqının maraqlarına görə; onların özlərinin tələblərinə görə məhbusların tək adamlıq kamerada saxlanılmalarına xüsusi diqqət yetirir.

Proporsionallıq prinsipi tələb edir ki, vəziyyətlə bağlı olan tələblər və aidiyyəti olan şəxsin sağlamlığına ziyan verən tək adamlıq türmə kamerasında saxlama rejimi arasında balans yaradılsın. Bəzi hallarda tək adamlıq kamerada saxlanma qeyri-insani və alçaldıcı münasibətə gətirib çıxara bilər; istənilən halda tək adamlıq kamerada saxlanmanın bütün formaları mümkün qədər qısamüddətli olmalıdır.

Belə rejim qoyulubsa və ya tələbə görə tətbiq edilibsə, hər hansı bir vaxt aidiyyəti olan məhbus və ya həbsxana məmuru məhbusun maraqları naminə həkim tələb etdikdə bu həkimin yubadılmadan çağırılması və məhbusun müayinə edilməsi vacib zəmanətdir. Müayinənin nəticələri, həmçinin məhbusun fiziki və ruhi vəziyyəti haqqında məlumatlar, ehtiyac olduqda, bu təcrid olunmanın davam etməsinin gələcək nəticələri barədə yazılı hesabat verilməlidir.

57. Pis davranışa görə məhbusların başqa yərə keçirilməsi İQK üçün maraq doğurur. Bəzi məhbuslarla rəftar etmək olduqca çətindir və belə məhbusların bəzi başqa müəssisələrə keçirilməsini vəziyyət tələb edir. Lakin məhbusların tez-tez bir müəssisədən digərinə köçürülməsi onların psixoloji və fiziki vəziyyətinə zərərli təsir göstərir. Belə vəziyyətdə olan məhbusların öz ailələri və vəkili ilə lazımi əlaqə yaradılmasında çətinliklər yaranır. Bir-birinin ardınca olan köçürülmələr bəzi hallarda qeyri-insani və alçaldıcı münasibətlərə gətirib çıxara bilər.

7-ci Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (97) 10]

12. İQK 1996-cı ildə həyata keçirdiyi bir neçə yoxlama gedişində bir çox Avropa ölkələrinin penitensiar sistemini sarsıdan hadisələrlə –həbsxanalarda həddindən artıq adam saxlanması problemi ilə rastlaşmışdır. Əsasən, hələ məhkəmənin hökmünü gözləyən məhbusların saxlandığı təcridxanalarda çox sıxlıq olur. Lakin İQK-nın mübahisələrinə görə bir sıra ölkələrdə bu hal bütövlükdə bütün həbsxana sistemində şamil edilir.

13. 2-ci Ümumi məruzədə qeyd edildiyi kimi həbsxanalardakı sıxlıq məsələsi Komitənin birbaşa səlahiyyətlərinə aiddir.(inf. İQK / inf (92) 3. maddə 46).

Əgər həbsxana həddindən artıq doldurulursa, məhbuslar dar və qeyri-gigiyenik yerlərdə saxlanılır; orada tənhalığa qapılmaq imkanı olmur (hətta tualetdən istifadə etmək kimi təbii ehtiyacları ödəyərkən belə çətinlik yaranır); kameradan kənar olmaqla bağlı tədbirlərin sayı azaldılır ki, bu da şəxsi heyətin və qurğuların çatışmazlığı ilə izah olunur; tibbi xidmət işçilərinin işi ağırlaşır, məhbuslar arasında, habelə məhbuslarla şəxsi heyət arasında gərginlik artır, zorakılıq halları müşayiət olunur. Bu siyahını uzatmaq mümkündür.

Dəfələrlə baş verən hadisələr İQK-nı belə nəticələrə gətirdi ki, qeyri-insani və alçaldıcı şərait məhbusların həddən ziyadə sıxlığından əmələ gəlir.

14. Həbsxanaların həddindən artıq doldurulması problemini həll etmək üçün bu müəssisələrdə yerlərin sayının artırılmasına üstünlük verilir. İQK belə bir qənaətə gəlmişdir ki, əlavə yerlər artırmaqla uzunmüddətli perspektivdə bu problemi həll etmək mümkün deyil. Doğrudan da bir sıra Avropa ölkələrində həbsxana müəssisələrinin tikintisini genişləndirmək proqramı həyata keçirilmişdir. Lakin məlum olmuşdur ki, həbsxana tikintisinin genişləndirilməsi ilə yanaşı, məhbusların da sayı artmaqda davam edir. Əksinə, bir sıra dövlətlərdə həbsxanaya göndərilən şəxslərin sayının azaldılması və dəyişdirilməsi siyasətinin mövcudluğu yüksək səviyyədə bu problemin həllinə layiqli töhfə vermişdir.

15. Həbsxanaların həddindən artıq doldurulması olduqca ciddi problemdir və bu məsələ ilə bağlı, strategiyanın işlənməsi məqsədilə Avropa səviyyəsində əməkdaşlığın zəruriliyi ortaya çıxarır. Ona görə də İQK bu yaxınlarda cinayətkarlıq problemlərinə dair Avropa çərçivəsində bu istiqamətdə iş aparılmasından olduqca razı qaldı.İQK ümid edir ki, bu işin uğurla yerinə yetirilməsi əsas üstünlük kimi qiymətləndiriləcəkdir.¹

¹ 30 Sentyabr 1999-cu ildə Avropa Şurasının Nazirlər Kabineti Həbsxanalarda həddən çox məhbusun yaşaması və həbsxanada yaşayanların sayının qabardılmasına aid olan R (99) 22 sayılı Təvsiyələri qəbul edib.

*11-ci Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (2001) 16]***Xidməti heyət və məhbuslar arasındakı münasibətlər**

26. Mədəni həbsxana sisteminin məhəl daşını həmişə lazımi şəkildə komplektləşdirilmiş və təlim görmüş xidməti heyət təşkil edir. Onlar məhbuslarla nə cür rəftar etməyi, öz işlərinə isə adi işdən daha çox peşə kimi baxmağı bacarırlar. Məhbuslarla yaxşı münasibətlərin yaradılması bu peşənin əsas xüsusiyyətidir.

Təəssüf ki, İQK çox vaxt xidməti heyət və məhbuslar arasında formal və soyuq münasibətlərə və xidməti heyətin məhbuslara qarşı kobud tərzdə müraciət etməsinə onları təhqir etməsinə rast gəlirdi. İQK çox vaxt simptomatik xarakter alan aşağıdakı yanaşmaların şahididir: məhbusları məcbur edirlər ki, onlar xidməti heyətin gəlib onlarla məşğul olmasına qədər və ya qonaqlar onların yanından keçənə qədər üzü divara tərəf dayansınlar; binanın daxilində hərəkət edərkən başlarını aşağı əyməyi və əllərini arxadan çarpazlamağı tələb edirlər; həbsxana xidməti heyəti öz dəyənlərini nümayişkar və həтта fitnəkar bir tərzdə aparır. Bu cür praktika təhlükəsizlik nöqtəyi nəzərdən heç bir əhəmiyyətə malik deyildir və xidməti personal və məhbuslar arasında müsbət münasibətlərin inkişafına yardım göstərmir.

Həbsxananın xidməti heyətinin əsil professionallığı tələb edir ki, onlar məhbuslarla ədəbli və insanpərvər tərzdə rəftar etsinlər və eyni zamanda təhlükəsizlik və yaxşı nizam-intizama diqqət yetirsinlər. Həbsxananın rəhbərliyi xidməti personala inam hissəne malik olmasını və məhbusların özlərini yaxşı aparacaqlarına ümid etmələrini təqdir edir. Həbsxananın xidməti heyəti və məhbuslar arasında konstruktiv və pozitiv münasibətlərin inkişaf etdirilməsi nəinki qəddar rəftar riskini azaldar, o həmçinin nəzarət və təhlükəsizliyi gücləndirər. Bu, həbsxananın xidməti heyətinin işini daha da qiymətli edərdi.

Xidməti heyət – məhbus münasibətinin pozitiv olmasının təmin edilməsi, bundan əlavə istənilən vaxt lazım olan qədər xidməti heyətin həbsdə saxlanma zonasında olmasından və məhbusların öz fəaliyyətləri üçün istifadə etdikləri ləvazimatların mövcudluğundan çox asılıdır. Ümumi xidməti heyət komplektinin aşağı olması və/və ya spesifik xidməti heyətin mövcudluğu məhbuslarla birbaşa əlaqə imkanını zəiflədir, müsbət münasibətlərə müəyyən maneçilik törədir; daha ümumi şəkildə desək, həm xidməti personal, həm də məhbuslar üçün qorxulu şərait yaradır.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, xidməti heyət komplekti yetərsiz olan yerdə əsas təhlükəsizlik səviyyəsinin və müəssisədə daşınma rejiminin gözlənməsi üçün xeyli əlavə vaxt tələb olunur. İşlərin belə vəziyyəti asanlıqla xidməti heyətin daxilində gərginlik yaradar, bu hal isə, görünür, istənilən türmədə mövcud olan gərginliyi artırır.

Məhbuslar arasında zor işlədilməsi halları

27. Həbsdə saxlanmanı icra edən xidməti heyətin borcu himayəsində olan şəxsləri onlara qarşı pislilik etmək istəyən digərlərindən qorumaqdır. Əslində məhbuslar arasında zorakılıq tətbiq edilməsi halları bütün türmə sistemində müntəzəm olaraq baş verir; bu hallar çox genişdir, mahir böhtandan tutmuş aşkar hədə-qorxuya və ciddi fiziki hücumlara qədər.

Məhbuslar arasında zorakılıq işlədilməsi həbsxananın xidməti heyətinin elə yerləşdirilməsini tələb edir ki, onlar öz səlahiyyətlərini və nəzarət tapşırıqlarını uyğun tərzdə yerinə yetirsinlər. Həbsxananın xidməti heyəti hər hansı narahatlıq nişanələri olduqda ayıq olmalı, ehtiyac olduqda isə həm qətiyyətli olmalı, həm də bu halların qarşısını lazımi cür almalıdır. Həbsxananın xidməti heyəti ilə məhbuslar arasındakı etibarlı mühafizə və qayğıya əsaslanan yaxşı münasibət bu kontekstdə həlledici meyardır; bu həm də personaldaxili qarşılıqlı əlaqə bacarığının olmasından da çox asılıdır. Bundan əlavə, rəhbərlik xidməti personalın öz səlahiyyətlərini yerinə yetirməsində onlara yardım etməlidir. Qarşıya çıxan vəziyyətin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə uyğun olan xüsusi təhlükəsizlik tədbirlərinə ehtiyac ola bilər (buraya effektiv axtarış tədbirləri də daxildir); lakin bu tədbirlər yuxarıda göstərilən fəvqəladə tədbirlərdən heç vaxt artıq ola bilməz. Bundan əlavə, həbsxana sistemində məhbusların təsnifat edilməsinə və bölüşdürülməsinə müraciət etmək ehtiyacı vardır.

Seksual cinayətlərdə təqsirli və ya şübhəli bilinən məhbuslara digər məhbusların hücum edə bilmələri riski çox böyükdür. Bu cür hərəkətlərin qarşısını almaq həmişə haraya səbəb olur. Çox vaxt belə hallarda bu məhbusları digərlərindən ayırmaqla məsələ həll edilir. Normal həbsxana rejimi ilə yaşayan digər məhbuslarla müqayisədə daha çox məhdudlaşdırılmış fəaliyyət proqramı şəraitində həmin məhbusların nisbi təhlükəsizliyi çox ağır başa gələ bilər. İkinci yanaşma isə seksual cinayətlərdə şübhəli və ya təqsirkar bilinənləri bütün aidiyyəti olan həbsxanaya sərələməkdir. Əgər bu yanaşma qəbul edilərsə, belə məhbusların adi həbsxana kameraları bloku daxilində birləşdirilməsi üçün şəraitin olmasına zəmanət verilməlidir; xüsusilə də həbsxananın xidməti personalı hər hansı düşmənçilik və ya təqibmə əlamətlərini aradan qaldırmalıdır. Üçüncü yanaşma isə, həmin məhbusların cinayətləri haqqında həqiqətləri gizlətməklə onları digər müəssisələrə keçirməkdir. Bu yanaşmaların hər birinin öz üstünlükləri və çatışmamazlıqları vardır və İQK onlardan hər hansı birini digərinə qarşı qoymaq istəmir. Həqiqətən də, hansı yolu seçmək qərarı əsas etibarilə hər bir halda xüsusi şəraitdən asılıdır.

Türmələrdə həddən çox məhbusun saxlanması

28. Türmələrdə həddən çox məhbusun saxlanması Bütün Avropanın həbsxana sisteminə ziyan vurmaqda davam edir və həbsdə saxlanma şəraitini yaxşılaşdırmaq cəhdlərini pozur. Həbsxanalarda həddən çox məhbusun saxlanması artıq əvvəlki Ümumi məruzələrdə¹ birinci plana çəkilib. İQK-nın fəaliyyət sahəsi bütün Avropa qitəsini əhatə etdiyindən Komitə böyük miqdarda həbsxanaya salınma hallarının və nəticədə türmələrdə sıxlığın ciddi şəkildə artmasına rast gəlib. Dövlətin öz vətəndaşlarını həbsxanalara salmasını cinayətkarlığın səviyyəsinin yüksək olması ilə izah etmək cəhdinin inandırıcı görünməsi bilməməsi bir faktdır. Qanunlara nəzarət edən orqanların və məhkəmə sisteminin üzvlərinin nöqtəyi-nəzəri qismən məsuliyyət daşımaq olmalıdır.

Belə şəraitlərdə həbsxana mülkiyyətinə getdikcə daha çox pul xərcləmək məsələnin həlli deyil. Bunun əvəzinə mövcud qanunları, başa çatmamış məhkəmə işlərini və həbsə alınmanı yenidən nəzərdən keçirmək lazımdır. Türmələrdə həddən çox məhbusun saxlanması və türmələrin doldurulması haqqında Nazirlər Komitəsinin R (99) 2 sayılı Təvsiyələrində bu doğru yanaşma müdafiə edilib.

Böyük ölçülü yataq otaqları

29. İQK-nın səfər etdiyi bəzi ölkələrdə, xüsusilə də mərkəzi və şərqçi Avropa ölkələrində, məhbusların yaşadıkları yerlər əksər hallarda böyük ölçülü yataq otaqlarından ibarət olur və məhbusların gündəlik olaraq istifadə etdikləri ləvazimatların, məsələn yataq və yaşayış yerləri, sanitariya ləvazimatlarının hamısı və ya onların çox hissəsi orada yerləşir. İQK qapalı həbsxanalarda belə yaşayış yerlərinin olması prinsipinin özünə etiraz edir, haqqında danışdığımız böyük ölçülü yataq yerlərində məhbuslar olduqca darısqal və sağlamlığa zərərli ekstremal şəraitdə saxlanıldıqda isə həmin etirazlar daha da güclənir. Şübhə yoxdur ki, bəzi ölkələrdə müxtəlif sayda adamların yaşaya biləcəyi yerlərin məhbuslar üçün tikilməsinin biradamlıq türmə kameralarından daha yaxşı olmasını müxtəlif faktorlar sübut edə bilər. Lakin bunun lehinə az, onlarca məhbusun böyük ölçülü eyni bir yataq otağında yaşamasının əleyhinə isə çox deyilməlidir.

¹ 2-ci Ümumi məruzə – İQK/Inf (92) 3, paragraf 4 və 7-ci Ümumi məruzə – İQK / inf (97) 10, 12-15-dək paragraflar.

Şübhəsiz ki, böyük ölçülü yataq otaqları məhbuslara öz gündəlik həyatlarında tək qalmaq imkanı vermir. Bundan əlavə hədə-qorxu və zorakılıq tətbiq edilməsi halları yüksək olur. Belə yaşayış yerlərində cinayətkar submədəniyyət inkişaf edə bilir və cinayətkar təşkilatlar birliyinin yaranması asanlaşır. Lazımi xidməti heyət nəzarətini həyata keçirmək nəinki çətinləşir, hətta heç mümkün olmur; Həbsxanada qarışıqlıq düşükdə xarici müdaxilə zamanı güc tətbiq etməkdən qaçınmaq çətin olur. Belə yaşayış yerlərində «təsadüfdən-təsadüf» gətirilmiş məhbusların münasib yerləşdirilməsi risklə bağlıdır və qiymətləndirməyə ehtiyac olur və bu məsələnin həlli demək olar ki, mümkün olmur. Bütün bu problemlər məhbusların sayı müvafiq səviyyədən artıq olduqda daha da gərginləşir; bundan başqa, belə vəziyyətlərdə kommunal ləvazimatların, deyək ki əl-üz yuyanın, tualetlərin çatışmamazlığı və yetərsiz ventilyasiya kimi hədsiz çətinliklər bir çox məhbusları pis vəziyyətə salır.

İQK hər halda qeyd etməlidir ki, böyük ölçülü yataq otaqlarından kiçik yaşayış otaqlarına köçürülmə həyata keçirildikdə, elə tədbirlər görülməlidir ki, məhbusların günün xeyli hissəsini yaşayış yerindən kənardə müxtəlif şəraitlərdə fəaliyyət göstərə bilməsi təmin olunsun.

Təbii işıq və təmiz havadan istifadə

30. İQK çox vaxt elə hallara rast gəlirdi ki, türmə kameralarının pəncərələrinə bərkidilən metal jalüzlər, dəmir parçaları və ya lövhələr təbii işığın məhbuslara düşməsinin qarşısını alır və təmiz hava yaşayış yerinə daxil ola bilmir. İbtidai həbsdə saxlanan məhbuslar üçün də vəziyyət eyni xarakterlidir. Sövdələşmə və kriminal fəaliyyəti aradan qaldırmaq üçün bəzi məhbuslara qarşı nəzərdə tutulmuş xüsusi təhlükəsizlik tədbirlərini İQK tamamilə qəbul edir. Lakin bu cür tədbirlərin tətbiqi müstəsna olmalı, bir qaydaya çevrilməməlidir. Bu isə onu nəzərdə tutur ki, aidiyyəti olan orqanlar hər bir məhbus üçün ayrılıqda yoxlama aparmalı və xüsusi təhlükəsizlik tədbirlərinin təyin edilməsinin nə dərəcədə əsaslandırılmış olduğunu müəyyən etməlidirlər. Bundan əlavə, hətta belə tədbirlər tələb olunduqda belə, onlar heç vaxt aidiyyəti olan məhbusları təbii işıq və təmiz havadan məhrum etmək tədbirlərini nəzərdə tutmamalıdır.

Bu sonuncu isə həyatın əsas elementidir və hər bir məhbusun ona malik olmaq hüququ vardır; bundan əlavə, bu elementlərin yoxluğu xəstəliklərin, xüsusilə də vərəmin yayılması üçün əlverişli şərait yaradır. İQK təsdiq edir ki, həbsxana yerlərində yaxşı yaşayış şəraitinin yaradılması baha başa gəlir və onun həyata keçirilməsi fondların çatışmaması üzündən çətinləşib. Lakin məhbusların yaşayış yerlərinin pəncərələrini qapayan qurğuları çıxarmaq (və onların yerinə isə, həmin tələb olunan istisna hallarında uyğun dizayna malik olan alternativ təhlükəsizlik qurğuları yerləşdirmək) o qədər də çox maliyyə tələb etmir və bu, eyni zamanda bütün aidiyyəti olanlar üçün sərfəli ola bilər.

Yoluxucu xəstəliklər

31. Yoluxucu xəstəliklərin, xüsusilə də vərəmin, hepatitin və QİÇS-in yayılması bir sıra Avropa ölkələrində səhiyyənin əsas qayğısına çevrilib. Bu xəstəliklər bəzi həbsxana sistemlərində dramatik problemə çevrilib. Bununla bağlı olaraq, İQK bəzi hallarda, bu problemin cəld həll edilməsi üçün görülən tədbirlərin tələblərə uyğun gəlmədiyindən ciddi narahat olduğunu vurğulamağa məcbur olmuşdu. Bundan başqa, məhbusların saxlandığı maddi şərait bu xəstəliklərin yayılmasına yardım edir.

İQK başa düşür ki, iqtisadi çətinliklər dövründə – İQK-nın səfərdə olduğu bir çox ölkələrdə bu gün rast gəldiyi kimi – bunun qurbanları olmalıdır və buraya həbsxana müəssisələri də daxildir. Lakin istənilən vaxtda rast gəlinən çətinliklərə baxmayaraq, insanın azadlıqdan məhrum edilməsi həmişə ona xidmət göstərməklə bağlı olur, bu isə xəstəliklərin qarşısının alınmasının, qorunmanın və müalicənin effektiv metodlarını tətbiq etməyi tələb edir. Həyat üçün təhlükəli olan xəstəliklərin müalicəsinin tələb olunmasından söhbət getdikdə dövlət orqanlarının bu borclarını yerinə yetirmələri hər şeydən vacibdir.

Xəstəliklərin qarşısının alınmasının müasir metodlarından istifadə edilməsi, müntəzəm olaraq dərmanlarla müalicə və uyğun materiallarla təmin edilməsi, həkimin yazdığı dərmanların məhbusların düzgün dozada və müəyyən edilmiş intervallarda qəbul etməsi üçün xidməti personalın zamanətinin olması, təyin olunan vaxt xüsusi pəhriz yeməkləri ilə təmin olunması – bütün bunlar yuxarıda göstərilən xəstəliklərə qarşı mübarizə strategiyasının əsas elementləridir və aidiyyəti olan məhbusları lazımi qayğı ilə təmin edir. Məhbusların yaşayış yerlərindəki maddi vəziyyəti elə olmalıdır ki, o onların sağlamlığının yaxşılaşmasına kömək etmiş olsun. Təbii işıq və yaxşı ventilyasiyadan əlavə qənaətbəxş gigiyena qaydalarına riayət edilməlidir və həmçinin məhbusların həddən çox sıxlığından qaçınılmalıdır.

Bundan əlavə, tibbi və ya digər səbəblərdən ciddi ehtiyac olmayana qədər aidiyyəti olan məhbuslar türmənin digər məhbuslarından ayrılmalıdırlar. İQK elə bu yerdə qeyd etmək istərdi ki, ancaq QİÇS-ə müsbət reaksiyaya malik olmaları səbəbinə görə belə məhbusları ayırmaq üçün heç bir tibbi səbəb yoxdur.

Bu cür anlaşılmazlıqların aradan qaldırılması üçün dövlət rəhbərlərinin üzərinə düşən vəzifə həm məhbuslar, həm də xidməti heyət üçün yoluxucu xəstəliklər haqqında tam təhsil proqramının olmasını təmin etməkdir. Bu proqram yoluxma yolları, müdafiə vasitələri və həmçinin uyğun profilaktik tədbirlərin görülməsi məsələlərini əhatə etməlidir. QİÇS və ya hepatit B/C-yə yoluxmanın cinsi əlaqələr və venadaxili narkotik maddələrdən istifadə edilməsi riskinə diqqət yetirilməlidir, bəzi məhlulların QİÇS və hepatit viruslarının daşıyıcısı olduğu izah edilməlidir.

Qeyd edilməlidir ki, lazımi məlumat və məsləhətlər müsbət reaksiya alınmazdan həm əvvəl, həm də hər hansı qorunma testlərindən sonra verilməlidir. Bundan başqa aydındır ki, xəstə ilə bağlı olan məlumatlar tibbi məxfilik nöqtəyi-nəzərindən qorunmalıdır. Bu sahəyə hər hansı müdaxilə yalnız aidiyyəti olan şəxslərin razılığı əsasında ola bilər.

Bundan əlavə, yuxarıda göstərilən xəstəliklərə nəzarətin effektiv olması üçün, verilən ölkədə bu sahədə işləyən bütün nazirliklər və orqanlar mükəmməl bir şəkildə öz fəaliyyətlərini əlaqələndirdikləri barədə zəmanət verməlidirlər. İQK qeyd etmək istərdi ki, məhbuslar türmədən buraxıldıqdan sonra onların müalicəsinə zəmanət verilməlidir.¹

Ciddi rejim bölmələri

32. Hər bir ölkədə müəyyən sayda xüsusilə yüksək dərəcədə etibarsız sayılan məhbuslar vardır və ona görə də xüsusi həbsdə saxlama şəraiti tələb olunur. Belə qəbul olunub ki, bu məhbusların yüksək dərəcədə etibarsızlığı onların etdikləri əməllərdən, türmədəki həyatın gərginliyinə onların reaksiyasından və ya psixoloji / psixiatrik nöqtəyi – nəzərdən ola bilər. Məhbusların bu qrupu bütün həbsxana əhalisinin çox kiçik bir hissəsini təşkil edir. (Əgər klassifikasiya sistemi qənaətbəxş fəaliyyət göstərsə, ən azı belə olmalıdır). Lakin bu qrup İQK üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, bu məhbuslara qarşı müstəsna tədbirlərin görülməsi məcburiyyətinin qeyri-insani münasibətlərə gətirib çıxarma riski çox böyükdür.

Yüksək dərəcədə etibarsız sayılan məhbuslar onların həbsdə saxlanma şəraitinin ağır olmasının kompensasiyası kimi, saxlanma yerinin hüdudları daxilində nisbətən yumşaldılmış rejimdən istifadə etməlidirlər. Xüsusilə də onlar həbsxanadakı dostları ilə görüşə bilməlidirlər və onların fəaliyyət seçiminə zəmanət verilməlidir. Ciddi rejim bölmələri daxilində yaxşı abu-havanın yaradılması üçün xüsusi fəaliyyət göstərilməlidir. Burada məqsəd isə xidməti heyət ilə məhbuslar arasında müsbət münasibətlərin qurulmasıdır. Bu ancaq ciddi rejim bölmələrində yaşayanlara insani münasibət bəslənməsi marağı deyil, həm də effektiv nəzarət və təhlükəsizlik və xidməti heyətin toxunulmazlığıdır.

Ciddi rejim bölmələrində məqbul bir fəaliyyət proqramının olması normal yerlərdəkindən daha vacibdir. Bu belə ciddi rejim bölmələrinin köpüyə bənzər atmosferində yaşayan məhbusların şəxsiyyətinə olan zərərli təsirə qarşı güclü bir əks təsir göstərə bilərdi. Təqdim olunan fəaliyyətlər mümkün qədər müxtəlif olmalıdır (təhsil, idman, ixtisasla bağlı məşğuliyət və s.). İş fəaliyyətinə gəlincə, təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən aydındır ki, normal həbsxana yerlərindəki bir çox iş növündən imtina etmək olar. Lakin bu o demək deyildir ki, məhbuslara ancaq darıxdırıcı xarakterli işlər verilməlidir.

¹ Həmçinin «Türmələrdə səhiyyə xidməti»-nin «Yoluxucu xəstəliklər» bölməsinə bax.

Aydındır ki, məhbuslar xüsusi təhlükəsizlik rejimində yalnız bunun vacib olduğu dövrdə qala bilərlər. Bu, yerləşdirmə haqqında olan qərarların müntəzəm olaraq yenidən baxılmasını tələb edir. Bu cür yenidən baxılma həmişə fərdi məhbusların daimi bir şəkildə qiymətləndirilməsi əsasında olmalıdır və bu qiymətləndirməni xüsusi olaraq öyrədilmiş xidməti heyət icra etməlidir. Məhbuslara onların yerləşdirilməsinin səbəbləri barədə, ehtiyac olduqda isə onun təkrar edilməsi barədə tam məlumat verilməlidir; bu, onlara həmin tədbirlərdən şikayət etməyə (və ya etməməyə) imkan verəcək.

Ömürlük və ya uzun müddətə həbs edilmiş məhbuslar

33. Bir çox Avropa ölkələrində ömürlük və ya digər uzun müddətə həbs edilmiş məhbusların sayı artmaqdadır. İQK özünün bəzi başçəkmələri ərzində belə məhbusların maddi vəziyyət, fəaliyyət, insani əlaqələr baxımından arzu olunan vəziyyətdə olmadığını öyrəndi. Bundan əlavə, belə məhbusların əksəriyyəti xüsusi məhdudiyətlərə məruz qoyulub; belə məhdudiyətlərə misal olaraq onların türmənin digər əhalisindən daima ayrılmasını, həbsxana kameralarından çıxdıqları vaxt əllərinin qandallı olmasını, digər məhbuslarla əlaqə saxlamalarının qadağan edilməsini, onların yanına edilən səfərlərin məhdudlaşdırılması hüququnu göstərmək olar. Qadağaları necə gəldi bütün məhbuslara tətbiq edərək, onların təhlükəli olub-olmadığını lazımi cür nəzərdən keçirmədən, onların həbsdə xüsusi şəkildə saxlanmasına İQK heç bir bəraət qazandırmır.

Uzunmüddətli həbsdə saxlanma məhbuslara bir sıra xoşagəlməz təsirlər göstərə bilər. Uzunmüddətli həbsdə saxlanan məhbuslar bir sıra psixoloji problemlərlə (özünə hörmət hissənin itirilməsi, sosial vərdişlərin pisləşməsi) qarşılaşa bilər və cəmiyyətdən daha da kənarlaşma tendensiyasına malik ola bilərlər; onların hamısı bütün bunlara gec və ya tez qayıdacaqlar. İQK-nın fikrincə uzun müddətə həbs olunan məhbuslara qulluq etmək üçün təklif olunan rejimlər bu təsirləri pozitiv və proaktiv üsullarla kompensasiya etmək yollarını axtarmalıdır.

Aidiyyəti olan məhbuslar müxtəlif xarakterli (iş, yaxşı olar ki, ixtisasla bağlı məşğulluq; təhsil; idman; bərpa / ünsiyyət) bir sıra məqsədyönlü fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanına malik olmalıdırlar. Bundan əlavə onlar vaxtlarını necə keçirəcəklərini özləri seçə bilməlidirlər, bununla isə müstəqillik və şəxsi məsuliyyət hissi tərbiyə olunur. Onların türmədə saxlanma dövrünə diqqət yetirmək üçün əlavə addımlar atılmalıdır; fərdiləşdirilmiş himayətmə planları və lazımi psixoloji-ictimai yardım bu cür məhbusların öz həbsdə qalma dövrünü vaxtında başa çatdırmasına və zaman çatdıqda onların azadlığa buraxılmasının hazırlanmasına yardım edən vacib elementlərdir. Bundan əlavə, əgər uzun müddətə həbsə alınmış adamlar xarici aləmlə effektiv əlaqələr yarada bilsəydilər məhbuslarda bu «formalaşmanın» mənfi təsiri az hiss olunar və onlar azadlığa buraxılmaq üçün daha da yaxşı hazırlanmış olarlar.

III. Hüquq-mühafizə orqanları heyətinin hazırlanması

2-ci Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (92) 3]

59. Sonda İQK vurğulamaq istərdi ki, o, qanunlara nəzarət edən personalın təliminə böyük diqqət yetirir¹ (buna həmçinin insan hüquqları məsələləri də daxildir – həmçinin İşkəncə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Konvensiyasının 10-cu maddəsi). Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərlə qəddar rəftara qarşı ən yaxşı zəmanəti yaxşı təlim görmüş polis və ya həbsxana məmurunun verə bilməsini sübut etmək çətin deyil. Səriştəli məmurlar çıxış yolu kimi qəddar rəftara əl atmadan öz borclarını uğurla yerinə yetirə biləcəklər və müvəqqəti həbsdə saxlananların və məhbusların zəmanətlərinin mövcudluğunu təmin edə biləcəklər.

60. Bununla bağlı olaraq İQK hesab edir ki, hüquq-mühafizə personalının seçimi prosesində əsas meyarinsanlarla ünsiyyətqabiliyyəti olmalı və təlim prosesində insan ləyaqətinə hörmətə əsaslanan şəxsiyyətlərə münasibətlər biliyinin inkişafına xüsusi fikir verilməlidir. Belə təcrübənin əldə edilməsi polisə və ya həbsxana məmuruna vəziyyətin gərginliyini aradan qaldırmaq imkanı verir (əks halda isə belə vəziyyət zor tətbiq edilməsinə çevrilə bilər) və daha ümumi desək, gərginliyi azaldacaq və bütün maraqlı tərəflərin xeyrinə² polis mənətaqları və həbsxanalarda mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxaracaqdır.

¹ Bu məruzədəki «hüquq-mühafizə orqanları heyəti» ifadəsi həm polis, həm də həbsxana məmurunu nəzərdə tutur.

² Cinayət törətməkdə şübhəli bilinənlərin həbs edilməsi və ifadə götürülməsi kimi yüksək riskli vəziyyətlərin nəzarətə alınmasından ötrü insan hüquqları konsepsiyaları ilə praktik professional təlimin bir vahid halında birləşdirilməsi haqqındakı milli hökumətlərin axtarışlarını İQK təqdir edir.

IV. Həbsxanalarda tibbi-sanitar yardımını xidməti

Üçüncü ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (93) 12]

30. Azadlıqdan məhrum edilən şəxslərə göstərilən səhiyyə xidməti mövzusu birbaşa İQK-nın mandatına uyğundur.¹ Tibbi xidmətin lazımi səviyyədə olmaması tezliklə «qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan münasibət» mövzusunun əhatə dairəsinə aid olan vəziyyətə apara bilər. Bundan başqa, verilən müəssisədə səhiyyə xidməti kobud rəftar edilməsi ilə mübarizə aparmaq üçün potensial vacib rol oynaya bilər, bu həm həmin müəssisəyə, həm də hər hansı başqa müəssisəyə aiddir (xüsusilə də polis idarəsinə). Bundan əlavə, yaxşı təşkil edilmiş tibb xidməti özünün fəaliyyət göstərdiyi müəssisədə ümumi yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir.

31. Növbəti paragraflarda İQK nümayəndələrinin həbsxanaların daxilində səhiyyə xidmətini yoxlayarkən əldə etdiyi əsas nəticələr təsvir edilib. Lakin, əvvəlcə İQK özünün böyük əhəmiyyət verdiyi ümumi prinsipin vacibliyinə aydınlıq gətirmək istədi. Bu prinsip ondan ibarətdir ki, məhbuslar da azad cəmiyyətdə yaşayanlar kimi tibb xidmətindən eyni səviyyədə istifadə etmək hüququna malikdirlər və bu prinsipi Komitənin səfərdə olduğu ölkələrin böyük əksəriyyəti, bəlkə də hamısı qəbul edir. Bu prinsip şəxsiyyətin əsas hüquqlarına xasdır.

32. Həbsxanaların tibbi-sanitar yardımını xidmətinə etdiyi səfərlər ərzində İQK-nın rəhbər tutduğu əsas mülahizələri aşağıdakı istiqamətlərə ayırmaq olar:

- a) həkimə müraciət etmək
- b) bərabər hüquqlu tibbi xidmət
- c) xəstənin razılığı və məxfilik
- d) xəstəliyin profilaktikası
- e) züsusi kateqoriyalı şəxslərə yardım
- f) peşə müstəqilliyi
- g) peşə səlahiyyətliliyi

¹ Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin 8 aprel 1998-ci ildə türmələrdə səhiyyə xidmətinin etik və təşkilati aspektlərinə aid qəbul etdiyi R (98) 7 sayılı Təvsiyələrə də həmçinin istinad edilə bilər.

a. Tibbi xidmət

33. Həbsxanaya daxil olduqları vaxt bütün məhbuslar müəssisənin tibbi-sanitar yardımını xidməti üzvləri tərəfindən gecikmədən müayinə olunmalıdırlar. İQK özünün hal-hazırkı hesabatında hər bir yeni daxil olan məhbusdan lazımi qaydada sorğu alınmasını və ehtiyac olduqda isə, türməyə daxil olan kimi mümkün qədər tez bir zamanda həkim tərəfindən fiziki olaraq yoxlanmasını tövsiyə edib. Əlavə etmək lazımdır ki, bir sıra ölkələrdə məhbusun ilk yoxlanmasını ixtisaslaşmış tibb bacısı aparır və bu haqqda həkimə hesabat verir. Bu sonuncu yanaşma mövcud mənbələrdən daha effektiv istifadə etmək kimi anlaşıla bilər.¹

Həmçinin yaxşı olar ki, məhbuslar gəldikləri vaxt onlara tibbi-sanitar yardımını xidmətinin mövcudluğu və fəaliyyəti barədə yazılı vərəqə və ya kitabça verilsin və əsas gigiyena qaydaları onların yadına salınsın.

34. Həbsdə saxlanma yerində olduğu vaxt məhbus həmin yerin rejimindən asılı olmayaraq, istənilən vaxt həkimə müraciət edə bilməlidir (biradamlıq kamerada saxlanan məhbusların həkimə xüsusi müraciəti haqqında İQK-nın 2-ci Ümumi məruzəsinin (İQK/Inf (92) 3) 56-cı paragrafına bax). Tibbi-sanitar yardımını xidməti elə təşkil edilməlidir ki, həkim məsləhətinə müraciətlər hər hansı yubanma olmadan həyata keçirilə bilsin.

Məhbuslar tibbi-sanitar yardımını xidmətinə məxfi şəkildə müraciət edə bilməlidirlər, məsələn, möhürlənmiş konvert təqdim etməklə. Bundan əlavə həbsxana məmuru həkimdən məsləhət almaq tələblərinin qarşısını almamalıdır.

35. Həbsxananın tibbi-sanitar xidməti ən azı müntəzəm ambulator xəstə xidməti və təcili yardım xidməti göstərə bilməlidir (əlbəttə, əlavə olaraq orada çarpayılı xəstəxana tipli bölmə ola bilər). Hər bir məhbus ixtisaslı diş həkiminin xidmətlərindən istifadə edə bilməlidir. Bundan başqa, həbsxananın həkimlərinin mütəxəssis xidmətlərini zəng edib çağırtdırmaq imkanı olmalıdır.

Təcili yardıma gəlincə, həkim həmişə çağırışa hazır olmalıdır. Bundan başqa, ilk yardım göstərən hər hansı səlahiyyətli şəxs həmişə həbsxana binasında olmalıdır, daha yaxşı olar ki, həmin adamın tanınmış orta tibb işçisi ixtisası olsun.

Ambulator xəstə müalicəsi səhiyyə xidməti personalı tərəfindən lazımi qaydada nəzarətdə saxlanmalıdır; bir çox hallarda məhbusun təklifi ilə aparılan yardımını axıra çatdırmaq mümkün olmur.

¹ Bu tələb sonradan aşağıdakı kimi dəyişdirilib: hər bir yeni gəlmiş məhbusdan, mümkün qədər tez bir zamanda həkimlər tərəfindən sorğu götürülür və o fiziki olaraq yoxlanılır; istisna hallarda sorğu/müayinə daxilolma günü aparıla bilər. Daxilolma günü bu cür tibbi yoxlama, həkimə hesabat verən, tam ixtisaslaşdırılmış tibb bacısı tərəfindən də aparıla bilər.

36. Həm mülki, həm də türmə xəstəxanalarında xəstəxana xidmətlərinin göstərilməsinə tam yardım göstərilməlidir.

Əgər çıxış yolu mülki xəstəxanaya müraciət etmək olubsa, onda təhlükəsizlik tədbirləri məsələsi qaldırılacaq. Burada İQK vurğulamaq istərdi ki, xəstəxanaya müalicəyə göndərilən xəstələr nəzarət məqsədi ilə öz xəstəxana carpayılarına və ya hər hansı mebel əşyalarına fiziki olaraq bərkidilməməlidirlər. Təhlükəsizliyi təmin etmək üçün digər yetərli tədbirlər görülməlidir və görülməlidir. Belə xəstəxanalarda nəzarət bölməsinin yaradılması məsələnin həlli üsullarından biridir.

37. Məhbusların istənilən vaxt xəstəxanada yerləşdirilmək və ya xəstəxananın mütəxəssisləri ilə məsləhətləşmək ehtiyacı olarsa, onlar tez və onların sağlamlığının vəziyyətindən asılı olaraq maşınla oraya çatdırılmalıdırlar.

b. Bərabərhüquqlu tibbi xidmət

i) ümumi tibbi yardım

38. Həbsxananın tibbi-sanitar yardımı xidməti məhbusları tibbi müalicə və orta tibb işçisi yardımı ilə, həmçinin uyğun pəhriz, psixoterapiya, reabilitasiya və ya hər hansı başqa vacib olan xüsusi xidmət vasitələri ilə elə təmin edə bilməlidir ki, onlar xəstələrin azad cəmiyyətdə istifadə etdiklərindən çox da fərqlənməsin. Tibbi, orta tibbi və texniki heyət, həmçinin yer, quraşdırma və avadanlıq baxımından təminat lazımı şəkildə uyğunlaşdırılmalıdır.

Əczaçılıq işinə və dərmanların bölüşdürülməsinə lazımı nəzarət edilməlidir. Bundan başqa, dərmanların hazırlanması işi ixtisaslaşdırılmış heyətə həvalə edilməlidir (əczaçı/tibb bacısı, və s.).

39. Hər bir xəstə üçün tibb kitabçası açılmalıdır və orada diaqnostik məlumatlar, həmçinin xəstənin inkişafı barədə və aparılmış hər hansı xüsusi müayinələr barədə cari qeydlər aparılmalıdır.

Bundan başqa, səhiyyə xidməti briqadası, içərisində xəstəyə aid olan əsas epizodlar qeyd edilən gündəlik jurnalları doldurmalıdır. Belə jurnallar türmədəki səhiyyə xidmətinin vəziyyətinin ümumi mənzərəsini əks etdirir, eyni zamanda diqqəti baş verə biləcək xüsusi hallara yönəldir.

40. Səhiyyə xidmətinin rəvan fəaliyyət göstərməsi, iş görə məsul olan baş həkimin rəhbərliyi ilə, həkim və orta tibb işçilərinin, fəaliyyət göstərən bir briqada kimi, müntəzəm olaraq görüşə bilmələrini nəzərdə tutur.

ii) psixiatrik tibbi yardım

41. Ümumi əhali ilə müqayisədə məhbuslar arasında psixiatrik simptom halları yüksək olur. Deməli, hər bir həbsxananın tibbi-sanitar yardımını xidmətində psixiatriya üzrə ixtisaslaşmış həkim işləməlidir və orada işləyən tibb bacılarından bəziləri bu sahə üzrə təlim keçmiş olmalıdır.

Tibb və tibb bacısı heyətinin təmin edilməsi, həmçinin həbsxanadakı vəziyyət elə olmalıdır ki, farmakoloji, psixoterapevtik və əmək terapiyası proqramlar həyata keçirilə bilsin.

42. İQK psixiatrik xəstəliklərdən (depressiya, реактив психоз вь саяря) əziyyət çəkən məhbusları qabaqcadan müəyyən edərək onları əhatə edən mühitdə müəyyən tənzimləmələrin aparılması imkanına malik olmaqda həbsxana rəhbərliyinin həyata keçirməli olduğu rolun üstündə durmağı arzu edir. Həbsxana xidməti heyətinin bəzi üzvlərinin səhiyyə üzrə uyğun təlim keçməsi bu fəaliyyəti dəstəkləyə bilər.

43. Ruhi xəstə olan məhbuslar tələblərə cavab verə bilən şəkildə təchiz edilən və uyğun təlim keçmiş personala malik olan xəstəxana şəraitində saxlanmalı və onlara qulluq göstərilməlidir. Bu, ya mülki psixiatriya xəstəxanası, ya da həbsxana sistemi daxilində xüsusi olaraq təchiz edilmiş psixiatriya binası ola bilər.

Bir tərəfdən, etik nöqteyi-nəzərdən, ruhi xəstələrin həbsxana sistemindən kənarında ictimai səhiyyə xidmətinin səlahiyyətlərinə aid edilən xəstəxanalarda yerləşdirilməsi çox vaxt mütərəqqi sayılır. Digər tərəfdən isə, həbsxana sistemi daxilində psixiatriya binasının yaradılması xidmətin optimal təhlükəsizliyini təmin etməyə və bu sistem nəzdində tibbi və sosial xidmət fəaliyyətini gücləndirməyə nail oluna bilər.

Hansı yol seçilməsindən asılı olmayaraq, söhbət gedən psixiatriya binalarında yaşayış yerinin həcmi yetərli olmalıdır; psixiatriya binasına xəstənin köçürülməsi zamanı gözləmə müddəti çox vaxt uzadılır; aidiyyəti olan şəxsin psixiatriya binasına köçürülməsinə prioritet bir iş kimi yanaşılmalıdır.

44. Güclü ruhi xəstələr ciddi nəzarət və orta tibb heyətinin yardımını ilə müalicə olunmalıdır və ehtiyac olduqda ağırlaşmalar tətbiq edilməlidir. Fiziki təsir vasitələrinə yalnız nadir hallarda haqq qazandırmaq olar və bunun üçün həkim həmişə ya aydın şəkildə əmr verməlidir, ya da razılığın alınması üçün yubanmadan ona müraciət edilməlidir. Fiziki təsir vasitələri imkan düşən kimi ləğv edilməlidir. Onlar heç vaxt tətbiq edilməməlidir və ya onların tətbiqi, cəzalandırma tədbiri kimi, nə vaxtsa davam etdirilməməlidir.

Fiziki təsir vasitələrinə əl atıldıqda həm xəstə kitabçasında həm də uyğun jurnalda qeyd olunaraq, tədbirin nə vaxt başlanıb və nə vaxt qurtardığı zaman qeyd edilməli, bundan əlavə onun baş verdiyi şərait və bu tədbirə əl atmanın səbəbləri göstərilməlidir.

c. Xəstənin razılığı və məxfilik

45. Xəstənin sərbəst razılığı və məxfiliyə əməl olunması şəxsiyyətin əsas hüquqlarındandır. Bu, həkimlə xəstə arasındakı münasibətlərin bir hissəsi olan etimad mühitinin yaranması üçün vacibdir. Çünki azadlıqdan məhrum etmə yerlərində həbsdə saxlanılan şəxs istəyinə uyğun olaraq sərbəst şəkildə özünə həkim seçə bilər.

i) xəstənin razılığı

46. Xəstə onun səhhətinin vəziyyəti, müalicə kursu və yazılan dərmanlarla bağlı dolğun məlumatlarla (əgər vacibdirsə, tibbi hesabat şəklində) təmin olunmalıdır. Terapevtik nöqtəyi-nəzərdən məsləhət görülməyə qədər xəstə öz tibb kitabçasında yazılanlar barədə məsləhətləşmələr aparmaq hüququna malik olmalıdır.

Xəstə bu məlumatların öz ailəsinə, vəkilinə və müəssisədən kənardakı həkimə çatdırmaq imkanına malik olmalıdır.

47. Fərqləndirə bilmək qabiliyyətinə malik olan hər bir xəstə müalicədən və ya hər hansı tibbi müdaxilədən imtina etməkdə azaddır. Bu fundamental prinsipin hər hansı bir şəkildə hörmətdən salınması yalnız qanuna əsaslandırılmalı və dəqiq və aydın formada müəyyən edilmiş müstəsna hallara aid edilməlidir.

Xəstənin qərarı onun səhhətinin qayğısına qalması üçün qalması lazım olan həkimin fikri ilə ziddiyyət təşkil etdikdə çətin vəziyyət yaranır. Bu, xəstənin öz etiqadının təsiri altında olduğu vaxt (məs., qanköçürmədən imtina) və ya öz tələblərinin təmin olunması üçün, idarəetmə orqanına qarşı etirazını bildirmək üçün və ya bir hadisəyə öz dəstəyini bildirmək üçün öz bədənindən istifadə etməyə hazırlaşdıqları və ya özlərinə zədə yetirdikləri vaxt baş verə bilər.

Açlıq aksiyası baş verdikdə bir sıra ölkələrin dövlət orqanları və ya profesional təşkilatları xəstənin səhhəticiddi şəkildə ağırlaşdıqda ölüm hallarının qarşısını almaq üçün həkimlərin müdaxiləsini tələb edirlər. Digər ölkələrdə isə qayda belədir ki, həkim məsləhət verdikdən və bütün faktları nəzərdən keçirdikdən sonra, məsələnin klinik həlli həmin həkimin ixtiyarına verilir.

48. Məhbuslarla aparılan tibbi tədqiqat işlərinə gəlincə, aydın məsələdir ki, çox ehtiyatlı yanaşma olmalıdır, məhbusların iştirak etmək razılığı riski onların cinayət situasiyasında olmalarının təsiri ilə ola bilər. Aidiyyəti olan məhbusun azad və məlumatlandırılmış şəkildə razılıq verdiyinə əmin olmaq üçün zəmanətlər olmalıdır.

Tətbiq edilən qaydalar etika şurasının müdaxiləsi ilə cəmiyyətdə mövcud olan həmin qaydalar olmalıdır. İQK əlavə etmək istərdi ki, həbsxana patologiyası, epidemiologiyavə ya azadlıqdan məhrum olunan şəxslərin sağlamlığının digər cəhətləri ilə bağlı tədqiqatları dəstəkləyir.

49. Məhbusun tələbələrin təhsil proqramına cəlb edilməsi onunla əməkdaşlıqda qərara alınmalıdır.

ii) məxfilik

50. Həbsxanada tibbi məxfilik eyni ilə cəmiyyətdə olduğu kimi gözlənilməlidir. Xəstəlik kitabçalarının saxlanması həkimin məsuliyyətinə aid edilməlidir.

51. Məhbusların bütün tibbi müayinəsi (daxil olduqları vaxt və ya daha gec mərhələdə) həbsxana məmurlarının eşitmədikləri (aidiyyatı olan həkimin tələb etdiyi hallar istisna olmaqla) və görmədikləri yerdə aparılmalıdır. Bundan əlavə məhbuslar qrup halında deyil, tək-tək müayinə olunmalıdırlar.

d) Xəstəliklərin profilaktikası

52. Həbsxananın tibbi yardım xidmətinin işi ancaq xəstələri müalicə etməklə məhdudlaşmır. Onlar həmçinin sosial və profilaktik məsuliyyəti həyata keçirməlidirlər.

i) gigiyena

53. Həbsxananın tibbi-sanitar yardım xidmətinin və digər orqanların üzərinə xəstəxananın yemək ləvazimatlarına (say, keyfiyyət, hazırlanma və ərzağın paylanması) və gigiyenanın vəziyyətinə (paltarların və yataq ləvazimatlarının təmizliyi, su kranlarından istifadə, sanitariya qurğuları), həmçinin həbsxana kameralarının isidilməsinə, işıqlandırılmasına və ventilyasiyasına nəzarət etmək düşür. Həmçinin işin və təmiz havada gəzintinin təşkili nəzərə alınmalıdır.

Həddən çox adamın toplanması, təcridlənmənin müddətinin uzadılması, insan orqanizminə olan ziyan və fəaliyyətsizlik səlahiyyətli orqanları ya ayrı-ayrı məhbuslara tibbi yardım göstərmək, ya da ümumi tibbi tədbirlərə əl atmaq məcburiyyəti ilə üzəüz qoya bilər.

ii) yoluxucu xəstəliklər¹

54. Həbsxananın tibbi-sanitar yardım xidməti zəmanət verməlidir ki, yoluxucu xəstəliklər (xüsusilə də hepatit, QİÇS, vərəm, dəri infeksiyaları) haqqında məlumat müntəzəm olaraq həm məhbuslara, həm də türmənin xidməti personalına çatdırılır. Xüsusi məhbusların müntəzəm olaraq əlaqədə olduğu adamlar (həbsxana dostları, həbsxananın xidməti personalı, tez-tez gələn qonaqlar) münasib yerdə tibbi nəzarətdən keçməlidirlər.

55. QİÇS-ə gəlincə, lazımi məsləhət həm yoxlama testlərindən əvvəl, həm də ehtiyac olduqda ondan sonra verilməlidir. Həbsxananın işçi heyəti görülməli profilaktik tədbirlər barədə cari təlimlə və QİÇS-ə müsbət reaksiya olduqda ona olan münasibətlə və tanınılmazlıq və məxfiliyə aid uyğun təlimatlarla təmin olunmalıdırlar.

56. İQK QİÇS-ə qarşı müsbət reaksiyası olan sağlam məhbusların təcrid edilməsi üçün heç bir tibbi əsasın olmadığını xüsusilə vurğulamaq istərdi.¹

¹ Həmçinin «Həbsxanada saxlanma»-nın «yoluxucu xəstəliklər» bölməsinə bax.

iii) intiharın profilaktikası

57. İntiharın profilaktikası həbsxananın tibbi-sanitar yardımı xidmətinin fəaliyyət çərçivəsinə daxil olan bir məsələdir. Bu mövzunun bütün müəssisədə kifayət qədər başa düşüldüyünə zəmanət olmalıdır və uyğun prosedurlara əməl edilməlidir.

58. Bu kontekstdə gəlmə vaxtı və ümumiyyətlə qəbul edilmə prosesində aparılan tibbi müayinə vacib rol oynayır; bu yaxşı yerinə yetirilən zaman riskə malik olanlardan ən azı bəzilərini müəyyən etmək və bütün yeni gəlmiş məhbuslara xas olan həyəcanı azaltmaq mümkündür.

Bundan başqa, həbsxananın xidməti personalının əsas işinin nə olmasından asılı olmayaraq, intihar riskinin nişanələrini bilməlidir (tanınma üzrə təlim nəzərdə tutulur). Bununla bağlı olaraq qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmədən bilavasitə əvvəlki və ondan sonrakı dövr və bəzi hallarda azad edilmədən əvvəlki dövrdə intihar riskləri çoxalır.

59. İntihar riskinə malik olan şəxsə, xüsusi nəzarət planı ilə nəzarət edilməlidir. Bundan əlavə, belə şəxsə intihar vasitələrindən istifadə etməyə yol verilməməlidir (həbsxana kamerasının pəncərəsinin metal qırığı, sınımış şüşə, kəmərlər və ya qalstuk və s.).

Potensial riskə malik olan şəxs haqqında informasiyanın həm verilən müəssisə daxilində, həm də müəssisələr arasında (xüsusilə də onların tibbi-sanitar yardımı xidmətləri arasında) lazımi cür yayılmasına əmin olmaq üçün də həmçinin addımlar atılmalıdır.

iv) zorakılığın qarşısının alınması

60. Həbsxananın tibbi-sanitar yardımı xidməti həbsdə saxlanan adamlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması üçün müntəzəm olaraq zədələr haqqında qeydlər aparmaqla və uyğun orqanlara ümumi məlumatlar çatdırmaqla yardım edə bilər. Məlumatlar həmçinin xüsusi hallarda da göndərilə bilər, lakin hər halda, qayda belədir ki, bunu ancaq müvafiq məhbusun razılığı ilə etmək olar.

61. Müəssisəyə daxil olduqda məhbusda tibbi yoxlama zamanı müəyyən edilmiş hər hansı zor işlədilməsi nişanələri, məhbusun uyğun müddəaları və həkimin rəyi yazılmalıdır. Bundan sonra, məhbus bu məlumatlardan istifadə edə bilməlidir.

Eyni yolla həbsxana daxilində hər hansı bir vaxt baş verən növbəti zor işlədilməsi halında (həmçinin İQK-nın 2-ci Ümumi Hesabatının 53-cü paragrafına bax: (İQK/Inf (92) 3) və ya məhbus müvəqqəti olaraq istintaq məqsədi ilə polisdə həbsdə saxlanaraq yenidən həbsxanaya qayıdıqda o, həkim tərəfindən müayinədən keçirilir.

¹ Sonralar aşağıdakı kimi dəyişdirilib: ancaq QİÇS-ə qarşı müsbət reaksiyaya görə məhbusun təcrid edilməsinə heç bir tibbi əsas yoxdur.

62. Tibbi-sanitar yardım xidməti müşahidə edilmiş zədələr haqqında dövrü statistik məlumatları həbsxananın rəhbərliyi və Ədliyyə Nazirliyinə çatdırmaq üçün toplanmalıdır.

v) İctimai və ailə əlaqələri

63. Tibbi-sanitar yardım xidməti, həbsdə saxlanma ilə yanaşı addımlayan, ictimai və ailə əlaqələrinin pozulmasının məhdudlaşdırılması üçün də həmçinin yardım göstərə bilər. O, müvafiq ictimai xidmətlərlə əlaqəli şəkildə məhbusların ətraf aləmlə əlaqələrinə yardım etmək məqsədi ilə lazımı qaydada təchiz edilmiş gəzinti yerlərinə, uyğun şərtlərlə ailəyə və ya həyat yoldaşı/dosta edilən səfərlər təşkil etməli, ailədə qalmaq, peşə, təhsil və sosial-mədəni kontekstdə tədbirlər görməlidir.

Şəraitə uyğun olaraq, həbsxana həkimi məhbuslara və onların ailəsinə sosial sığorta güzəştlərinin ödənilməsindən və müavinət almasından ötrü tədbirlər görə bilər.

e. Xüsusi kateqoriyalı şəxslərə yardım

64. Xüsusilə zəif olan məhbusların müəyyən spesifik kateqoriyası müəyyən edilə bilər. Həbsxananın tibbi-sanitar xidməti onlara xüsusi diqqət yetirməlidir.

i) ana və körpə

65. Uşaqların həbsxanada dünyaya göz açmalarının qəbulədməzliyi ümumi şəkildə tanınan bir prinsipdir və İQK-nın təcrübəsi göstərir ki, bu prinsipə hörmət edilir.

66. Ana və uşağa ən azı müəyyən dövr üçün bir yerdə olmaq imkanı verilməlidir. Əgər ana və körpə həbsxanada bir yerdə qalırlarsa, onlar elə yerləşdirilməlidirlər ki, onlara körpələr evinə ekvivalent şərait və doğumdan sonrakı xidmət üzrə və körpələr evi tibb bacısı sahəsində ixtisaslaşmış personalla təmin edilə bilsinlər.

Uzun müddətli müqavilələr, xüsusilə də uşağın öz anasından ayrılaraq cəmiyyətə verilməsi ilə bağlı olan müqavilələr, hər bir hal üçün ayrılıqda, pədaqoji-psixiatrik və tibbi-sosial nöqtəyi-nəzərindən həll edilməlidir.

ii) yeniyetmələr

67. Yeniyetməlik dövrü elə dövrdür ki, bu vaxt şəxsiyyətdə müəyyən dəyişikliklərin əmələ gəlməsi nəzərə çarpır və uzunmüddətli uyğunsuzluq riskini zəiflətmək üçün xüsusi səy tələb olunur.

Həbsdə saxlanılıqları müddət ərzində yeniyetmələrə öz şəxsi əşyaları ilə stabil yerdə və münasib sosial qrupların əhatəsində olmasına icazə verilməlidir. Onlara tətbiq edilən rejim intensiv fəaliyyətə əsaslanmalıdır və buraya sosial-tərbiyə xarakterli görüşlər, idman, təhsil, professional təlim, müşaiyət altında aparılan gəzinti və uyğun fakultativ fəaliyyət daxildir.

iii) şəxsiyyət pozuntusundan əziyyət çəkən azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər

68. Həbsxana tibbi-sanitar yardım xidmətinin xəstələrin arasında həmişə müəyyən nisbətdə daim əsəbi, tez təbdən çıxan, marginal şəxsiyyətlər olur. Bu kimi insanlarda keçmişdə ailə zədələri, narkotik maddələrdən uzun müddət istifadə, hakimiyyət orqanları ilə münaqişə, yaxud ictimaiyyətlə münasibətlərdə digər problemlər olmuşdur. Onlar qəbul edilməz seksual davranışlara malik olmaqla bərabər qəzəbli və özünə qəsd etməyə meyilli olurlar və çox vaxt özlərinə nəzarət edə yaxud qayğılarına qala bilmirlər.

69. Onların tələbatı daqiq tibbi tələbat deyil, lakin həbsxana həkimi həbsxana bölməsi daxilində onlar üçün sosial-terapiya proqramının inkişaf etdirilməsində yardımçı ola bilər.

Belə bölmələr məhbusların alçaldılmasını, özü-özündən şübhələnməni və nifrəti azaldar, onlara məsuliyyət hissi verir və onları psixiki funksiyaların bərpasına hazırlayar. Bu tipli proqramların digər birbaşa üstünlüyü odur ki, onlar həbsxananın xidməti heyətini aktiv iştiraka və öhdəliyə cəlb edir.

iv) həbsdə uzun müddət saxlanmağa yararsız olan məhbuslar

70. Bu tipli məhbusların tipik nümunəsi kimi az müddət ərzində ölmək təhlükəsi olanları, ağır xəstəliklərdən əziyyət çəkən və türmə şəraitində yaxşı müalicə oluna bilməyənləri, ciddi şəkildə əli qandallı saxlananları və ya çox yaşlı olanları göstərmək olar. Belə məhbusların uzun müddət ərzində həbsxana şəraitində saxlanması dözülməz vəziyyət yarada bilər. Belə hallarda müvafiq tədbirlərin görülməsi üçün iddia qaldırmaq işi həbsxana həkiminin üzərinə düşür.

f. Peşə müstəqilliyi

71. İstənilən türmədə çalışan tibbi-sanitar yardım personalı riskə məruz qalan bir personaldır. Onların öz xəstələrinə (xəstə məhbuslara) yardım göstərmək vəzifəsi çox vaxt həbsxana rəhbərliyinin fikirləri ilə və təhlükəsizlik tədbirləri ilə ziddiyyətə gətirib çıxara bilər. Bu, çətin etik məsələlərə və seçimlərə səbəb ola bilər. İQK belə hesab edir ki, həkimlərin tibbi-sanitar yardım məsələlərində müstəqilliyinə zəmanət vermək üçün, belə heyət azad cəmiyyətdə mövcud olan tibbi-sanitar xidmətinin əsas istiqamətləri ilə mümkün qədər ayaqlaşa bilməsi çox vacibdir.

72. Həbsxana həkimi öz fəaliyyətini hansı rəsmi iş yerində aparmağından asılı olmayaraq, onun klinik qərarlarında yalnız tibbi meyar rəhbər tutulmalıdır.

Tibbi işin keyfiyyəti və effektivliyi ixtisaslaşmış tibb orqanı tərəfindən qiymətləndirilə bilər, həmçinin, bu işin öhdəsindən gəlmək üçün həqiqi imkanlara təhlükəsizliyə və idarəetməyə görə səlahiyyətli olan orqanlar deyil, məhz belə orqanlar malikdirlər.

73. Həbsxana həkimi xəstənin şəxsi həkimi kimi fəaliyyət göstərir. Ona görə də həkim/xəstə münasibətlərini təhlükə qarşısında qoymamaq üçün, həkimdən məhbusun cəzalandırılmaya layiq olduğunu təsdiq etmək istənilməməlidir. O, həm də rəhbərliyin tələbi ilə hər hansı adamın bədəninin yoxlanmasını və ya müayinədən keçirilməsini icra etməməlidir, burada istisna - hər hansı başqa həkimin çağırılı bilməsi mümkün olmayan kritik haldır.

74. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, həbsxana həkiminin profesional azadlığı həbsxananın özünün şəraiti ilə məhdudlaşır: o müstəqil olaraq öz xəstələrini seçə bilmir, məhbusların da həmçinin sərəncamında hər hansı başqa tibbi seçim yoxdur. Əgər xəstə tibbi qaydaları pozarsa, hədə qorxu və ya zora əl atarsa belə həkim öz profesional borcunu yerinə yetirməlidir.

g. Peşə səlahiyyəti

75. Həbsxana həkimləri və tibb bacıları həbsxana patologiyasının xüsusi forması ilə rəftar etmək və müalicə üsullarını həbsdə saxlanma şəraitinə uyğunlaşdırmağa imkan verən ixtisas biliklərinə malik olmalıdırlar.

Xüsusilə də zorakılığın tətbiq edilməsini aradan qaldırmaq üçün təyin edilmiş profesional münasibətlər - və lazım olan yerdə nəzarət - inkişaf etdirilməlidir.

76. Lazımı sayda personalın mövcudluğunun təmin edilməsi üçün tibb bacılarına çox vaxt tibb sanitarları yardım edir və onların bir hissəsi həbsxananın məmurları içindən çağırılıb. İxtisaslı personal tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə lazımı təcrübə verilməli və dövrü olaraq modernləşdirilməlidir.

Bəzən məhbusların özlərinə tibb sanitarları kimi fəaliyyət göstərməyə icazə verilir. Şübhə yoxdur ki, müəyyən sayda məhbusları faydalı işlə təmin etmək üçün bu cür münasibətin xeyri ola bilər. Lakin buna son sığınacaq kimi baxılmalıdır. Bundan başqa, məhbuslar heç vaxt dərmanların bölüşdürülməsinə cəlb edilməməlidirlər.

77. Sonda İQK fikri buna yönəltmək istərdi ki, həm həkimlər, həm də tibb bacıları üçün aspirant təlimi və müntəzəm daxili xidmət təlimi əsasında tanınmış peşə ixtisaslarının daxil edilməsini həbsxana şəraitində tibbi-sanitar yardımı təminatının spesifik xüsusiyyətləri haqq qazandıra bilər.

V. Əcnəbilər haqqında qanuna müvafiq olaraq tutulub saxlanılmış xarici vətəndaşlar

7-ci Ümumi məruzədən çıxarış [İQK/Inf (97) 10]

A. İlk qeydlər

24. Komitənin nümayəndələri təcridxanalara baş çəkərkən əcnəbilər haqqında (sonradan «tutulmuş mühacirlər») qanunla azadlıqdan məhrum edilmiş xarici vətəndaşlarla tez-tez qarşılaşmalı olurlar. Bunlar kimlərdir: həmin ölkəyə giriş icazəsi verilməyən şəxslər; ölkəyə qeyri-qanuni daxil olmuş və sonradan hakimiyyət orqanları tərəfindən üzə çıxarılan şəxslər; ölkədə qalma müddətləri qurtarmış şəxslər; siyasi sığınacaq axtaran və tutulub saxlanması hakimiyyət orqanları tərəfindən zəruri sayılan şəxslər və sair.

Sonrakı bölmələrdə Komitənin bu kimi şəxslərlə əlaqədar məşğul olduğu əsas problemlərdən bəziləri təsvir edilir. Komitə bu yolla milli orqanlara tutulmuş mühacirlərlə rəftara dair geniş mənada isə azadlıqdan məhrum edilmiş bu kateqoriyadan olan şəxslərlə bağlı məsələlərin müzakirəsinə imkan yaratmaq ümidindədir. Komitə Ümumi məruzənin bu hissəsi ilə əlaqədar şərhləri alqışlayır.

B. Müvəqqəti həbsdə saxlama müəssisələri

25. Komitənin nümayəndələri həmin yerlərə baş çəkərkən ölkəyə giriş məntəqələrində xüsusi saxlanma otaqlarından tutmuş polis məntəqələrinin nəzdində kameralara, həbsxana və tutulmuş şəxslərin saxlanması üçün mərkəzlərdəki mühacirlərin müxtəlif həbs şəraitində saxlanmasına təsadüf edirlər. Aeroportların tranzit və «beynəlxalq» zonalarında ölkəyə girişdən imtina edilmiş şəxslərin konkret saxlanma yerlərinə gəldikdə, bu kimi şəxslərin dəqiq hüquqi vəziyyəti müəyyən fikir ixtilafı doğurmuşdur. Komitə dəfələrlə bu kimi dəlillərlə rastlaşmışdır ki, belə şəxslər «azadlıqdan məhrum edilməmişlər», çünki onlar həmin zonanı istənilən anda öz seçimlərinə görə istənilən beynəlxalq reyslərdən birilə tərk edə bilirlər.

Komitə öz tərəfindən həmişə belə bir mövqedə durur ki, tranzit və ya «beynəlxalq» zonada qalma, şəraitdən asılı olaraq İnsan hüquqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 5(1) (f) maddəsinin mənasına görə azadlıqdan məhrum etmək deməkdir və deməli, bu cür zonalar Komitənin mandatı daxilindədir.

25 iyun 1996-cı ildə «Amuur Fransaya qarşı» işi üzrə Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin qəbul etdiyi məhkəmə qərarı bu mövqeyin təsdiqi kimi qəbul edilə bilər.

Sığınacaq axtaranvə 20 gün Paris-Orli aeroportunda tranzit zonada saxlanılan 4 şəxslə bağlı bu işdə Məhkəmə bildirmişdir ki, "sığınacaq axtaran şəxslərin sığınacaq almaq istədikləri ölkəni könüllü surətdə tərk edə bilmələri faktı azadlığın məhdudlaşdırılmasını istisna edə bilməz..." və qərar çıxarmışdır ki, «tranzit zonada şikayətçilərin saxlanılması, təcrübədə keçirdikləri məhdudiyətlər baxımından azadlıqdan məhrum edilməyə bərabər tutulur».

26. **Giriş məntəqələrində tutulanların saxlanma otaqları** çox vaxt, ələxüsus uzun müddətli qalma tələblərinə uyğun gəlməmək kimi qəbul edilmişdir. Məsələn, Komitənin nümayəndələri tez-tez belə hallarla rastlaşmışlar ki, insanlar bir neçə gün ərzində aeroportun yaşamaq üçün yararsız zallarında saxlanılmışdır. Tamamilə aydındır ki, bu cür şəxslər üçün yatmaq şəraiti yaradılmalı, öz yüklərinə buraxılış təmin edilməli və müvafiq surətdə həmin yerlər duş və tualetlə təchiz olunmalı, habelə hər gün açıq havada gəzintilərə icazə verilməlidir. Bundan başqa, onlar qida qəbul etmək və həmçinin, ehtiyac olduqda tibbi xidmətlə təmin olunmalıdırlar.

27. Komitənin nümayəndələri bəzi ölkələrdə belə hallarla rastlaşmışlar ki, tutulmuş mühacirlər **polis məntəqələrində** uzun müddət (həftələrlə, bəzi hallarda aylarla) həbs altında saxlanmış və orta maddi şərait üzündən onlar hər hansı fəaliyyət formasından məhrum olmuş və çox vaxt cinayətdə şübhəli bilinən şəxslərlə bir həbsxana kamerasında saxlanmışlar. Belə vəziyyətə bəraət qazandırmaq olmaz.

Komitə dərk edir ki, tutulmuş mühacirlər bəzən müəyyən müddəti adi polis məntəqələrində keçirməli olurlar. Lakin oradakı şərait çox vaxt-əksər hallarda isə demək olar ki, həmişə –uzunmüddətli saxlanmaya uyğun gəlmir. Deməli, tutulmuş mühacirlərin belə müəssisələrdə keçirdikləri vaxt müddəti mütləq minimuma endirilməlidir.

28. Komitənin nümayəndələri çox vaxt tutulmuş mühacirlərin saxlanma halları ilə rastlaşırlar. Belə müəssisələrdə saxlanma şəraiti eyni olsa da (hərçənd bu, həmişə belə olmur) Komitə belə yanaşmanı kökündən qüsurlu sayır. Təyininə görə həbsxana cinayət hüquq pozuntusunu törətməyə görə məhkum olunmuş və ya şübhəli şəxslərdən başqalarının saxlanması üçün müvafiq üer deyil.

Etiraf edək ki, bəzi müstəsna hallarda tutulmuş mühacir tərəfindən zorakılıq tətbiq etmə ehtimalı olarsa, həbsxanada saxlanmaya bəraət qazandırmaq olar. Eyni zamanda stasionar müalicə zərurəti olarsa və digər müvafiq müalicə müəssisəsinin olmadığı hallarda tutulmuş mühaciri müvəqqəti olaraq həbsxananın səhiyyə xidməti müəssisəsində yerləşdirmək mümkündür. Lakin bu kimi şəxslər istintaq altında və ya məhğus olub-olmamasından asılı olmayaraq, azadlıqdan məhrum edilmiş digər şəxslərdən ayrıca saxlanılmalıdırlar.

29. Komitənin fikrincə, əsnəbilər haqqında qanunlara əsasən azadlıqdan məhrum etmə uzun bir müddət üçün zəruri hesab edilərsə, tutulmuş şəxslər xüsusi olaraq bu məqsədlər üçün təyin edilmiş mərkəzlərdə yerləşdirilməli, onlar üçün maddi şərait və bu kimi şəxslərin hüquqi vəziyyətinə müvafiq rejim yaradılmalı və müvafiq ixtisasa malik personala təchiz edilməlidir. Komitə məmnuniyyətlə qeyd edir ki, Konvensiya Tərəfləri bu cür yanaşmaya riayət edir.

Aydın ki, bu cür mərkəzlər müvafiq avadanlıqlarla təmin olunmalı, təmiz, təmirli və saxlanılan şəxslərin hamısı üçün yetərli yaşayış sahəsinə malik olmalıdır. Daha sonra, binanın ümumi görünüşü və layihəsinə diqqət yetirilməlidir ki, qazamat mühiti təəssüratı yaranmasın. Rejim fəaliyyətinə gəldikdə isə bura açıq havada məşqlər, ümumi otaq, radio-televiziya, qəzet və jurnallar, həmçinin müvafiq istirahət vasitələri (məsələn, stolüstü tennis və s. oyunlar) daxildir. Şəxslərin saxlanma müddəti nə qədər uzun olarsa, onlara təklif olunan fəaliyyət növləri də bir o qədər təkmil olmalıdır.

Tutulmuş mühacirlərin saxlandığı mərkəzlərin personalının üzərinə xüsusi vəzifə düşür. Əvvəla, dil səddinin əmələ gətirdiyi ünsiyyət çətinlikləri labüddür. İkincisi, bir çox saxlanmış şəxslər hər-hansı bir cinayətdə şübhəli bilinmədikləri halda azadlıqlarından məhrum olunma faktını çətin qəbul edəcəklər. Üçüncüsü, müxtəlif millətlərdən və ya etnik qruplardan olan məhbusların arasında ziddiyyətlərin yaranması təhlükəsi vardır. Bu səbəbdən Komitə belə mərkəzlərdə işə nəzarət edən heyətin rolunu xüsusilə vurğulayır və onun diqqətlə seçilməsi və müvafiq hazırlıq keçməsinə fikir verir. Şəxslərarası ünsiyyət sahəsində böyük bacarığa malik olmaqla bərabər göstərilmiş heyət saxlanılanların müxtəlif mədəniyyətləri ilə tanış olmalı və onların heç olmazsa, bəzilərinin uyğun dil qabiliyyəti olmalıdır. Bundan başqa, onlara saxlanılan şəxslərin mümkün stress vəziyyəti simptomlarını tanımaq (istər post- travmatik, istərsə də sosial-mədəni dəyişikliklərdən irəli gələn) və bunun qarşısını almaq yolları öyrədilməlidir.

C. Həbsdə saxlama zamanı təhlükəsizlik tədbirləri

30. Tutulmuş mühacirlərə azadlıqdan məhrum edilmiş digər kateqoriyalı şəxslərlə bərabər onların həbs olunduqları vaxtdan etibarən istədikləri şəxsə öz vəziyyətləri barədə məlumat vermək, vəkilə və ya həkimə müraciət etmək hüquqları vardır. Bundan əlavə onlara təxirəsalınmadan və anladıqları dildə öz hüquqları və barələrində tətbiq oluna biləcək prosedurlar haqqında müfəssəl məlumat verilməlidir.

Komitə qeyd edir ki, bu tələblərə bəzi ölkələrdə riayət olunur, bəzi ölkələrdə yox. Məsələn, səfərlər etmiş nümayəndə heyəti bir öox hallarda tutulmuş mühacirlərin anladıqları dildə öz qanuni hüquq və vəziyyətləri barədə tam məlumatlandırılmadıqlarının şahidi olmuşdur. Belə çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün tutulmuş mühacirlər müntəzəm olaraq onlar barəsində tətbiq olunacaq prosedur və hüquqları izah edən sənədlərlə təmin olunmalıdırlar. Sənədlər ən öox yayılmış ümumi dildə olmalı və zəruri hallarda tərcüməçinin xidmətindən istifadə olunmalıdır.

31. Vəkilə müraciət etmək hüququ həbs altında keçirilən bütün müddətdə təmin olunmalı və həm təkləkdə, həm də müvafiq hakimiyyət nümayəndələri ilə sorğu-sual zamanı vəklin iştirakının təmin olunması hüququ əhatə edilməlidir.

Tutulmuş mühacirlər saxlandıqları bütün müəssisələrdə tibbi xidmətlə təmin olunmalıdır. Xüsusilə sığınacaq axtaranların fiziki və psixoloji vəziyyətlərinə diqqət yetirilməlidir: onlardan bəziləri ola bilsin ki, yaşadığı ölkədə işgəncələrə və ya qəddar rəftara məruz qalmışlar. Həkimlə təyinat olunma hüququna istədiyi həkim tərəfindən müayinə edilmə hüququ da, əgər tutulmuş şəxs bunu istəyirsə, daxil olmalıdır. Lakin gözləmək olar ki, tutulan şəxs belə əlavə müayinənin məsrəflərini ödəyəcəkdir.

Daha geniş mənada tutulmuş mühacirlərin həbsdə olduğu müddət ərzində xarici aləmlə əlaqə saxlamaq hüququ olmalıdır, xüsusilə də telefon açmaq, qohunmları və müvafiq təşkilat nümayəndələri ilə görüş hüququ verilməlidir.

D. Ölkədən sürgün edildikdən sonra qəddar davranış riski

32. İşgəncələrin, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qadağan edilməsi, əgər hər hansı bir şəxsin işgəncə və ya amansız davranış obyektinə ola biləcəyi kimi real risklə qarşılaşacağını güman etməyə əsas varsa, həmin şəxsi bu ölkəyə göndərməmək öhdəliyini nəzərdə tutur. Konvensiya Tərəfləri bu öhdəliyi yerinə yetirirləmi- bu görünür Komitə üçün böyük maraq kəsb edən bir məsələdir. Komitə bu məsələdə konkret nə kimi rol oynamalıdır.

33. Əgər hər hansı bir şəxs tərəfindən sürgün olunacağı ölkədə işgəncələrə və ya amansız rəftara məruz qalmaq barədə Strasburqa Komitəyə hər hansı bir məlumat ünvanlanarsa, bu dərhal Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının diqqətinə çatdırılır. Komissiyanın öz mövqeyinə görə Komitə ilə müqayisədə belə iddialara baxmaq və lazım gələrsə qoruyucu tədbirlər görmək imkanları daha böyükdür.

Əgər nümayəndə heyətinin söhbət etdiyi tutulmuş mühacir (yaxud azadlıqdan məhrum edilmiş hər hansı bir şəxs) iddia edərsə ki, göndəriləcəyi ölkədə onu işgəncə və ya amansız rəftara məruz qoyacaqlar, Komitənin nümayəndələri çalışmalıdır ki, bu iddialar müvafiq milli hakimiyyət orqanlarının nəzərinə çatdırılsın və baxılsın. Şəraitdən asılı olaraq nümayəndə heyəti tutulan şəxsin vəziyyəti barədə ona daim məlumat verilməsi haqda və yaxud tutulan şəxsə həmin məsələni Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası qarşısında qaldırmaq imkanı barədə məlumat verilməsindən ötrü sorğu göndərə bilər (sonuncu halda tutulan şəxsin Komissiyaya şikayət vermək vəziyyətində olduğuna nəzarət etməlidir).

34. Komitənin funksiyası əsas etibarilə profilaktik funksiya olduğundan o, öz diqqətini belə məsələ üzərində cəmləməyə məildir ki, bütövlükdə qərar qəbul etmə prosesi şəxslərin işgəncə və ya amansız rəftara məruz qala biləcəyi ölkəyə göndərilməsinə qarşı müvafiq təminatlar təklif edirmi? Bununla bağlı Komitə belə bir məsələni də tədqiq etmək arzusunda olacaqdır ki, tətbiq edilən prosedur aidiyyəti olan şəxslərə öz şikayətlərini təqdim etmək üçün real imkan verirmi? Belə şikayətlərə baxılması tapşırılmış vəzifəli şəxslər müvafiq hazırlıq keçiblərimi və onların digər ölkələrdə insan hüquqları ilə bağlı vəziyyət haqqında obyektiv və azad informasiya almaq imkanları varmı? Bundan başqa, həyati əhəmiyyətli maraqların vacibliyi nəzərə alınaraq Komitə bu fikirdədir ki, şəxsin dövlətin ərazisindən çıxarılması ilə bağlı qərara qarşı onun icrasınadək digər müstəqil orqana şikayət verilməlidir.

E. Sürgün prosedurunun icrası şəraitində məcburiyyət vasitələri

35. Nəhayət, Komitə göstərməlidir ki, o, tutulmuş mühacirlərin sürgün olunması zamanı istifadə edilən icbari vasitələr haqqında bəzi ölkələrdən narahatlıq doğuran məlumatlar almışdır. Bu məlumatlarda döyülmə, əl-qolunu bağlama, ağıza tıxac qoyma və həmin şəxslərin arzusuna rəğmən onlara münasibətdə trankvilizatorların tətbiqi barədə xəbərlər öz əksini tapmışdır.

36. Komitə etiraf edir ki, dövlətin ərazisində qalmaq qərarına gəlmiş əcnəbi vətəndaş oradan sürgün edilməsi haqqında göstərişin icrası çox vaxt çətin vəzifə olaraq qalır. Qanunlara riayət edilməsinə nəzarət edən rəsmi şəxslər bəzən bu cür ölkədən çıxarılmanı həyata keçirməkdən gtrü qüvvə tətbiq etmək məcburiyyətində qalırlar. Lakin, tətbiq edilən qüvvə məntiqi zərurət həddindən kənara çıxmamalıdır. Sürgün obyektinə olmuş şəxsi nəqliyyat vasitəsindən istifadə etməyə məcbur etmək və ya bu tələbi yerinə yetirməməyə görə cəzalandırmaqdan ötrü fiziki təsirə məruz qoymaq yolverilməzdir. Bundan başqa, Komitə qeyd edir ki, insanın ağızına tıxac qoymaq çox təhlükəli tədbirdir.

37. Komitə, həmçinin qeyd edir ki, sürgün haqqında sərəncamın obyektinə olmuş şəxslərə qarşı tibbi preparatların hər hansı tətbiqi yalnız həkimlərin qərarı əsasında və tibbi etikaya müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir.

VI. Psixiatriya müəssisəsinə məcburi yerləşdirmə

8-ci Ümumi məruzədən çıxarış (CPT/Inf (98) 12)

A. İlk qeydlər

25. İşgəncələrin Qarşısınalma Komitəsi (İQK) hakimiyyət orqanlarının qərarı ilə azadlıqdan məhrum edilmiş bütün kateqoriyadan olan şəxslərin, eləcə də psixi xəstələrin saxlanma şəraitini öyrənir. Komitə müvafiq surətdə tez-tez müxtəlif tipli psixiatriya müəssisələrinə baş çəkir.

İQK-nın baş çəkdiyi müəssisələrə psixiatriya xəstəxanaları da daxildir. Belə ki, burada könüllü xəstələrlə yanaşı, mülki məhkəmənin qərarı ilə psixiatriya müalicəsi təyin olunmuş və bu səbəbdən xəstəxanaya gətirilmiş şəxslər də saxlanılır. İQK, həmçinin cinayət məhkəməsinin gedişində psixiatriya müəssisəsinə yerləşdirilməsi müəyyən edilmiş şəxslər üçün müəssisələrə də (xüsusi xəstəxanalar, mülki xəstəxanalarda xüsusi bölmələr və sair) baş çəkir. Psixi xəstəlikləri həbsxanada olduğu müddətdə daha da inkişaf etmiş məhbuslar üçün psixiatriya müəssisələri, həbsxana sistemi və mülki psixiatriya xəstəxanalarının sərəncamında olub-olmamalarından asılı olmayaraq, İQK-nın diqqət mərkəzində olan obyektlər sayılır.

26. Həbsxanada tibbi xidmət məsələsinə baxarkən İQK özünün 3-cü Ümumi məruzəsində (İQK/Inf (93) 12), maddə 30-77) buna necə yanaşmasını müəyyənləşdirən bir sıra ümumi meyarları ifadə etmişdir (həkimə müraciət, bərabər hüquqlu xidmət, xəstənin razılığı və məxfilik, profilaktik müalicə, tibbi heyətin müstəqilliyi və peşə səlahiyyəti). Bu meyarlar psixiatriya müəssisələrində məcburi qoyulma hallarında aiddir.

Zorla psixiatriya müəssisələrinə qoyulmuş şəxslərə münasibətdə İQK-ni xüsusilə maraqlandıran bəzi spesifik aspektləri nəzərinizə çatdırırıq.1 Beləliklə, İQK belə şəxslərlə rəftarla bağlı məsələlərə baxışlarını milli hakimiyyət orqanlarına qabaqcadan nümayiş etdirməyə ümid bəsləyir; Komitə özünün Ümumi məruzəsinin həmin bölməsinə şərhləri alqışlayır.

B. Pis rəftarın qarşısının alınması

27. Mandatına müvafiq psixiatriya müəssisələrinə baş çəkərkən İQK-nın əsas üstünlüyü xəstələrlə bilərəkdən nəzakətsiz davranışla bağlı hansısa göstərişin olub-olmamasını aydınlaşdırmaqdır. Çox nadir hallarda belə göstərişlər üzə çıxarılır. Ümumiyyətlə, Komitə öz nümayəndələrinin baş çəkdiyi psixiatriya müəssisələrində çalışan işçi heyətin mütləq əksəriyyətinin xəstələrin qayğısına qalmaq işinə sədaqətini qeyd etmək istədi. Kadr çatışmazlığı və tibbi heyətin sərəncamında olan ehtiyatların məhdudluğu nəzərə alınsa, belə vəziyyət xüsusilə tərifəlayıqdır.

Bununla belə, zəmin müəssisələrə baş çəkərkən İQK-nın şəxsi müşahidələri, həmçinin digər mənbələrdən əldə edilmiş məlumatlar göstərir ki, psixiatriya müəssisələrində xəstələrlə qəsdən nəzakətsiz davranış halları mütəmadi baş verir. Aşağıda sui-istifadələrin qarşısının alınması problemi ilə bilavasitə bağlı bir sıra məsələlər nəzərdən keçiriləcəkdir (məsələn, sakitləşdirmə vasitələri; şikayətvərmə proseduru, xarici aləmlə əlaqə; kənar nəzarət). Ancaq, indiki mərhələdə kadrlar seçimi və heyətin fəaliyyətinə nəzarətlə bağlı mülahizələr söyləmək lazımdır.

28. Ruhi xəstələrlə və əqli çatışmazlıqlara malik xəstələrlə işləmək daim bütün kateqoriyalardan olan heyətin üzərinə düşən çətin vəzifələrdəndir. Bununla bağlı belə bir fakt qeyd edilməlidir ki, psixiatriya müəssisələrində tibbi heyətə gündəlik işlərində çox vaxt sanitarlar tərəfindən kömək göstərilir. Bundan əlavə, bəzi müəssisələrdə əməkdaşların böyük hissəsinə təhlükəsizliyin təmini ilə bağlı vəzifələr tapşırırlar. İQK-nın əldə etdiyi məlumatlar göstərir ki, psixiatriya müəssisəsi işçiləri tərəfindən həqiqətən bilərəkdən pis rəftara yol verilsə, əksər hallarda baskar həkimlər və ixtisaslı tibb bacıları yox, həmin yardımçı heyətin nümayəndələri olur.

Gördükləri işin çətinlik xüsusiyyətini nəzərə alaraq köməkçi heyətin seçilməsində diqqətli olmaq, habelə onlara öz vəzifələrini icra etməyə başlamazdan əvvəl müvafiq təlim kursları keçmək son dərəcə zəruridir. Bundan əlavə, öz vəzifələrini yerinə yetirərkən onlar ixtisaslı tibbi heyətə tabe və onların nəzarəti altında olmalıdırlar.

29. Bəzi ölkələrdə İQK müəyyən xəstələrdən, yaxud yaxınlıqdakı həbsxanalarda saxlanan məhbuslardan psixiatriya xidmətində köməkçi heyət qismində istifadə edilməsi təcrübəsi ilə üzlaşmışdır. Bu hal Komitəni ciddi narahat edir ki, buna son tədbir kimi baxılmalıdır. Əgər belə hallar qaçılmazdırsa, onların fəaliyyəti ixtisaslı tibb heyətin nəzarəti altında həyata keçirilməlidir.

30. Bir psixi xəstənin ona ziyan gətirə biləcək digərindən qorunması üçün lazımi tədbirlər görülməsi də vacibdir. Bu, hər şeylə yanaşı, gecə vaxtı və istirahət günləri də daxil olmaqla, müvafiq heyətin daim iştirakını tələb edir. Bundan başqa, xüsusilə tez sınaq, zəif xəstələrə münasibətdə xüsusi tədbirlər görülməlidir: məsələn, psixi xəstələr və ya əqli cəhətdən geri qalmış yeniyetmələri yaşlı xəstələrlə bir yerə salmamalı.

31. Bütün kateqoriyalardan olan heyətin üzərində inzibati nəzarət də nəzakətsiz rəftar qarşısını xeyli dərəcədə ala bilər. Görünür açıq-aydın anlatmaq lazımdır ki, xəstələrlə istər cismani, istərsə də psixoloji baxımdan nəzakətsiz, kobud davranış qeyri-məqbuldur və ciddi cəzalandırılacaqdır. Ümumiyyətlə, inzibati idarə psixiatriya müəssisələrində heyətin terapevtik roluna təhlükəsizlik mülahizələri ilə müqayisədə nəşə ikinci dərəcəli rol kimi baxılmaması üçün hər cür şərait yaratmalıdır.

Beləliklə, tibbi heyət və xəstələr arasında gərginlik mühiti yaradan bütün qayda-qanunlara yenidən baxılmalıdır. Xəstə qaçdıqda heyəti cərimələmək məhz belə tədbirlərdəndir və o, psixiatriya müəssisəsi daxilində mühitə mənfi təsir göstərə bilər.

C. Xəstələrin saxlanma şəraiti və onlarla rəftar

32. İQK xəstələrin hansı şəraitdə saxlandıklarını və onlarla necə rəftar olunmasını diqqətlə öyrənir: bu sahədə pozuntular «qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar» tərəfi altına düşən vəziyyətə gətirib çıxara bilər. Əsas məqsəd xəstələrin sağalmasına və rifahına səbəb olan maddi şəraitin yaradılmasıdır. Bu, təkcə xəstələr üçün deyil, həm də psixiatriya müəssisələrində işləyən tibbi heyət üçün də çox vacibdir. Xəstələrə psixosomatik müalicə və qulluq edilməli və bu zaman bərabərhüquqlu müalicə prinsipinə riayət olunmalıdır. Belə ki, psixiatriya müəssisəsinə məcburi qoyulmuş şəxslərin aldıkları tibbi müalicə və qulluq psixiatriya xəstəxanalarında könüllü müalicə olunan şəxslərə xidmət səviyyəsindən geri qalmamalıdır.

33. Xəstələrin saxlanma və müalicə şəraitinin keyfiyyəti mövcud resursların səviyyəsindən asılıdır. İQK etiraf edir ki, ağır iqtisadi çətinliklər dövründə bəzi qurbanlar vermək lazım gəlir, o cümlədəndə səhiyyə sahəsində. Lakin bəzi səfərlərin gedində əldə edilmiş faktları nəzərə alaraq Komitə xüsusilə qeyd etmək istədi ki, bir sıra elementar yaşayış tələbatının təmininə həmişə insanların dövlət himayəsində olduğu bu müəssisələrdə zəmanət verməlidir. Buraya bərabər qidalanma, istilik və paltarla təmin olunma, habelə tibbi müəssisələrdə lazımi darmanla təminat daxildir.

Saxlanma şəraiti

34. Müsbət terapevtik şəraitin yaradılması hər şeydən əvvəl hər bir xəstə üçün kifayət qədər işıqlandırılan, qızdırılan və ventilyasiya edilən yaşayış sahəsinin təmin edilməsini, müəssisənin kifayət qədər təmir edilmiş vəziyyətdə saxlanmasını və xəstəxananın gigiyena qaydalarına əməl olunmasını özündə birləşdirir.

Həm xəstələr üçün olan otaqların, həm də istirahət zonalarının tərtibinə xüsusi diqqət yetirilməlidir, bu ona görə edilir ki, xəstələrdə xoş təəsürat oyadılsın. Çarpayılardan yanında tumbaların, paltar şkaflarının qoyulması yaxşı olardı. Xəstələrə özlərinin müəyyən şəxsi əşyalarının (fotolar, kitablar və s.) yanlarında saxlanmasına icazə verilməlidir. Xəstələr üçün özlərinin şəxsi əşyalarını bağlı vəziyyətdə saxlamaq xüsusi yerlərin ayrılmasının vacibliyini qeyd etmək istədik. Belə yerlərin yoxluğu xəstələrin özlərini təhlükəsiz və tam sərbəst hiss etmələrinə mənfi təsir göstərə bilər.

Elə şərait yaradılmalıdır ki, xəstələr «təbii ehtiyaclarını» başqalarının gözü qarşısında ödəməsinlər. Daha sonra, bu baxımdan yaşlı xəstələrin və əlillərin ehtiyacları nəzərə alınmalıdır; məsələn, konstruksiyası istifadə edilənlərə oturma imkan verməyən tualetlər bu cür xəstələr üçün yaramır. Bununla yanaşı, tibbi heyət yataqdan durmayan xəstələrə bu kimi köməklik göstərməyə imkan verən avadanlıqla təmin edilməlidir (şəxsi gigiyena vasitələri də daxil olmaqla); belə avadanlığın yoxluğu dözülməz şərait yaradır.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, bəzi psixiatriya müəssisələrində belə qayda ilə rastlaşdıq ki, xəstələr həmişə pijama/gecə köynəkləri geyirlər, bu isə fərdilik və özünə hörmətin möhkəmlənməsinə kömək etmir; fərdi pal- paltar müalicə prosesinin bir hissəsi olmamalıdır.

35. Xəstələrin saxlanma şəraitinin digər cəhəti onların qidalanmasıdır və bu İQK-da xüsusilə narahatlıq doğurur. Qida nəinki onun miqdarı və keyfiyyəti baxımından müvafiq olmalıdır, həm də qənaətbəxş şəraitdə xəstələrə verilməlidir. Qidanın düzgün hərarətdə hazırlanmasını təmin edən lazımi avadanlıq olmalıdır. Sonra, qidanın qəbulu üçün normal şərait yaradılmalıdır; bu baxımdan qeyd edək ki, xəstələrə özlərinin həyati əhəmiyyətli ehtiyaclarını icra etmək imkanının verilməsi qidanın lazımi avadanlıqdan istifadə etməklə stol arxasında qəbul edilməsi kimi xəstələrin sosial-psixoloji reabilitasiyası proqramının ayrılmaz hissəsidir. Eyni zamanda, verilən xörəklərin zahiri görünüşü də nəzərdən qaçmamalıdır.

Qidanın təşkili zamanı da əlil xəstələrin xüsusi ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

36. İQK, həmçinin bəzi ölkələrdə müşahidə etdiyi xəstələrin psixiatriya müəssisələrində çoxyerli palatalarda yerləşdirilməsindən imtina meylini dəstəklədiyini birmənalı şəkildə bildirmək istədi; belə şərait çətin ki, müasir psixiatriya normaları ilə bir araya sığsın. Kiçik qruplar prinsipi izrə otaqla təminat xəstədə ləyaqət hissənin saxlanılması bərpasında həlledici amil, habelə xəstələrin psixoloji və sosial reabilitasiyasına yönəldilmiş siyasətin mühüm elementidir. Bu kimi strukturlar eyni zamanda xəstələrin terapevtik rəylər nəzərə alınmaqla müvafiq kateqoriyalara bölünmə prosesini yüngülləşdirir.

Beləliklə, İQK getdikcə çox yayılan belə bir yanaşmanı alqışlayır ki, öz istəyi ilə xəstələrə gün ərzində öz otağında qalma imkanı verilir və onları kommunal zonalarda digər xəstələrlə birlikdə qalmaq öhdəliyindən azad edir.

Müalicə

37. Psixiatrik müalicə hər bir konkret xəstə üçün müalicə planının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutan fərdi yanaşmaya əsaslanmalıdır. Buraya reabilitasiya və terapevtik tədbirlərin geniş sahəsi, o cümlədən əmək terapiyası, qrup halında terapiya, fərdi psixoterapiyaya icazə, incəsənət, dram, musiqi və idmanla məşğuliyət daxildir. Xəstələrin xüsusi təchiz edilmiş istirahət otağında müntəzəm istirahəti təmin olunmalı və onlara hər gün təmiz havada gəzmək imkanı verilməlidir; eyni zamanda yaxşı olar ki, maariflənmə xarakterli fəaliyyət və müvafiq iş təklif edilsin.

İQK tez-tez sosial-psixoloji reabilitasiya baxımından səmərəli müalicənin zəif inkişafı, yaxud onun əsas tərkib hissələrinin tam yoxluğu ilə qarşılaşmalı olur. Bunun nəticəsində xəstənin müalicəsi farmako-terapiya ilə məhdudlaşır. Belə vəziyyət lazımi ixtisaslı heyətin, zəruri ehtiyatların və ya hələ də xəstələr üzərində himayə prinsipinə əsaslanan fəlsəfənin qalmasının nəticə etibarilə yoxluğuna gətirib çıxarda bilər.

38. Şübhəsiz psixofarmakoloji müalicə çox vaxt psixi pozğunluqdan əziyyət çəkən xəstələrə qulluğun zəruri tərkib hissəsidir. Təyin edilmiş dərmanların faktiki təchizatını təmin edən, habelə xəstələrin lazımi dərmanların müntəzəm qəbuluna təminat verən prosedurlar işlənilib hazırlanmalıdır. İQK dərmanlardan sui-istifadə ilə bağlı hər hansı göstərişləri nəzər diqqətində saxlayır.

39. Elektroşok terapiyası (EŞT) xüsusi pozğunluq növlərindən əziyyət çəkən psixi xəstələrin müalicəsinin tanınmış üsuludur. Lakin EŞT-nin xəstəxana müalicəsi planına daxil edilməsi zamanı xüsusi ehtiyatlıq nümayiş etdirmək lazımdır və onun keçirilməsi lazımi təminatlarla müşayiət olunmalıdır.

İQK EŞT-nin modifikasiya olunmamış şəkildə (yəni anesteziya və əzələ relaksantlarından istifadə olunmadan) tətbiqindən xüsusi narahatlıq keçirir; belə yanaşma müasir psixiatriya təcrübəsində məqbul kimi qəbul edilə bilməz. Sınıqlar və digər xoşagəlməz tibbi nəticələr riskindən savayı prosedurun özü həm xəstələr, həm də onu keçirən tibbi heyət üçün tətbiq edilməlidir.

EŞT- digər xəstələrin gözündən uzaq (yaxşı olardı ki, xüsusi olaraq bunun üçün təhiz edilmiş ayrıca otaqda) və həmin prosedurun keçirilməsi sahəsində xüsusi hazırlıq almış heyət tərəfindən keçirilməlidir. EŞT-dən istifadə xüsusi jurnalda təfərrüatı ilə qeyd edilməlidir. Xəstəxana müdiriyyəti yalnız bu yolla hansısa arzuolunmaz təsir faktlarını dəqiq müəyyənləşdirə və onları tibb işçiləri ilə müzakirə edə bilər.

40. Digər mühüm tələb xəstənin müntəzəm tibbi müayinəsinin keçirilməsi və onun üçün təyin edilmiş müalicə düzəlişləridir. Bu isə, xəstəxanadan mümkün çıxarıla və ya daha az restriktiv mühitə köçürmə ilə bağlı əsaslandırılmış qərar qəbul etməyə imkan verəcəkdir.

Şəxsi və fərdi tibbi dosye hər bir xəstə üçün açıq olmalıdır. Bu məlumatda diaqnostik informasiya (xəstənin maruz qaldığı bütün xüsusi müayinələrin nəticələri də daxil olmaqla), habelə xəstənin psixi və somatik vəziyyətinə və onun üçün təyin edilmiş müalicəyə dair cari qeydlər olmalıdır. Xəstəyə öz tibbi kitabçasına müraciət imkanı verilməlidir. Əlbəttə, əgər bu, terapeutik nöqtəyi-nəzərindən arzu edilməz deyilsə. Eyni zamanda, buradakı informasiyadan onun ailə üzvləri və ya onların xahişi ilə vəkili də xəbər tutmalıdır. Əgər xəstə başqa yerə köçürülsə, onun tibb kitabçası onu qəbul edən müəssisənin həkimlərinə verilməlidir. Xəstəxanadan çıxdıqda kitabça xəstənin razılığı ilə yaşayış yerində ona baxan həkimə göndərilməlidir.

41. Xəstənin onun üçün təyin edilmiş müalicəyə münasibətdə sərbəst və məlumatlı razılıq bildirmək hüququnun olması olduqca vacibdir. Şəxsin psixiatriya müəssisəsinə məcburi qoyulması heç də onun razılığı olmadan müalicə aparmaq kimi şərh edilə bilməz. Deməli, ağılı başında olan hər bir xəstəyə könüllü olub-olmamasından asılı olmayaraq müalicədən və ya hər hansı digər tibbi müdaxilədən imtina etmək imkanı verilməlidir. Bu köklü prinsipdən hər hansı geriçəkilmə qanuni əsasa malik olmalı və yalnız aydın və dəqiq müəyyənləşdirilmiş müstəsna vəziyyətlərdə tətbiq edilməlidir.

Əlbəttə, müalicəyə razılıq əgər o, xəstənin vəziyyəti və onun üçün təyin edilmiş müalicə barədə tam, dəqiq və aydın informasiyaya əsaslanarsa, sərbəst və məlumatlı kimi qiymətləndirilə bilər. EŞT-nin «yuxu terapiyası» kimi təsvir edilməsi həmin müalicə barədə natamam və qeyri-düzgün informasiyanın bariz nümunəsidir. Deməli, bütün xəstələrə onların xəstəliyi və təyin edilmiş müalicə barədə müvafiq informasiya verilməlidir. Eyni zamanda, müalicənin gedişini müşayiət edən informasiya da (nəticələr və sair) buraya daxildir.

D. Tibbi heyət

42. Kadr ehtiyatları say etibarı ilə şəxsi heyətin kateqoriyasına (psixiatrlar, ümumi terapevtlər, tibb bacıları, psixoloqlar, sosial işçilər və s.), habelə onların peşə təcrübəsinə və hazırlığına uyğun olmalıdır. Kadr ehtiyatlarının çatışmazlığı, bəzən 37-ci bənddə təsvir olunan tədbirlərin həyata keçirilməsinə maneçilik törədə bilər. Üstəlik bütün bunlar şəxsi heyətin xoş məramına və səmimi qayğısına baxmayaraq gözlənilməz nəticələr verir.

43. Bəzi ölkələrin psixiatrik müəssisələrində yüksək ixtisaslı tibb bacılarının olmaması, habelə sosial terapiya ilə bağlı tədbirləri həyata keçirə bilən tibb heyətinin yoxluğu Komitədə təəccüb doğurur. Tibb bacılarının xüsusi hazırlığının təşkili psixi müəssisələrdə, habelə sosial-terapiya ilə məşğul olan müəssisələrdə tibbi xidmətin keyfiyyətinə ciddi təsir göstərir. Eyni zamanda, bu dərmanlarla və fiziki üsullarla olan müalicədən daha çox səmərə verə bilər.

44. Əvvəlki bölmədə (bax. b 28-31) kadrlarla bağlı, o cümlədən, yardımçı heyətlə əlaqədar bir sıra qeydlər nəzərə alınmışdır. Amma İQK həkimlər və tibb bacıları ilə bağlı məsələyə xüsusi diqqət yetirir. O cümlədən, Komitə terapevtik xarakter daşıyan xəstələrlə qarşılıqlı münasibət yaradılmasına xüsusi maraq göstərir. Komitə, habelə çətin və ya reabilitasiya imkanı olmayan xəstələrə xüsusi diqqət yetirir.

45. Bu və ya digər tibb müəssisələrində müxtəlif psixiatrik bölmələrdə məşğul olan şəxsi heyətin baş həkiminin rəhbərliyi ilə işçi qrupla görüşlər keçirməsi vacibdir. Bu gündəlik problemləri müəyyənləşdirməyə və müzakirə etməyə imkan verir, habelə rəhbərlik üçün əlverişli şərait yaradır. Bu cür imkanın olmaması şəxsi heyət arasında məyusluq və çatışmazlıq hissi aşılaya bilər.

46. Kənardan hər hansı bir yardım və kömək psixiatrik müəssisələrin heyətinin təcrid olunmasına yardımçı ola bilər. Bununla əlaqədar tibbi heyətə həmin müəssisədən kənar təhsil almaq və təcrübə keçmək imkanı vermək məqsədəuyğundur. Bununla əlaqədar müstəqil şəxslərin (məsələn, tələbələrin və tədqiqatçıların), habelə kənar orqanların nümayəndələrinin (bax: b 55) iştirakını həvəsləndirmək lazımdır.

E. Sakitləşdirici vasitələr

47. İstənilən psixiatrik müəssisədə bəzən çılğın və ya qəddar xəstəyə qarşı sakitləşdirici üsullardan istifadə etmək məcburiyyəti ortaya çıxa bilər. Bu İQK-nı xüsusi narahat edən sahədir. Beləki, belə məsələlərdə sui-istifadə və qəddar rəftar göstərmək potensialı daha çoxdur.

Xəstənin sakitləşdirilməsi məsələsi dəqiq müəyyənləşdirilmiş siyasətə uyğun həyata keçirilməlidir. Bu siyasət çılğın və həyəcanlı xəstəni ram etməyə yönəldilməlidir. Üstəlik bütün bunlar güc tətbiq etmədən (məsələn, sözlə inandırmaq) həyata keçirilməlidir, yox əgər fiziki tədbirə ehtiyac olarsa, onda bu tədbir yalnız əllərin vasitəsi ilə tənzimləmə yolu ilə məhdudlaşdırılmalıdır.

Psixiatriya müəssisələrinin heyətinə, çılğın və/və ya coşqun xəstələr olduqda, həm fiziki tədbirə əl atmamaq metodikası, həm də əllərin vasitəsi ilə tənzimləmə metodikası təlim etdirilməlidir. Bu cür vərdişlərin qazanılması belə çətin hallar baş verdikdə heyətin daha münasib cavab verməsinə imkan yaradacaq və deməli, xəstələrin və heyətin zədələr alması riskini xeyli azaldacaq.

48. Fiziki güc tətbiq etmək imkanlarından istifadə etməyə (qayıqlar, sakitləşdirici köynəklər və s.) yalnız nadir hallarda haqq qazandırmaq olar və həmişə ya həkim bunun üçün aydın şəkildə əmr verməlidir, ya da razılığını almaq üçün yubanmadan ona müraciət edilməlidir.

Əgər istisna hallarda fiziki ehtiyat vasitələrindən istifadə edilməli olubsa, onda ilk imkan düşən kimi bu cəzadan onu azad etməə lazımdır. Bu, heç zaman cəza növü kimi uzadıla və tətbiq oluna bilməz.

Xəstələrə psixiatrik müəssisələrdə bir neçə gün dalbadal fiziki güc tətbiq edilməsi faktlarına da rast gəlinir. Bununla əlaqədar Komitə qeyd edir ki, bu cür təcrügəyə terapevtik və ya müalicə nöqtəyi nəzərdən bəraət verilə bilməz və o, qəddar rəftara bərabər tutulur.

49. Bu kontekstdə, prosedurları psixiatriyada uzun tarixə malik olan, çılğın və ya «özünü idarə edə bilməyən» xəstələrin təcrid olunması (yəni təcrid edilmiş otaqda saxlanması) faktını da qeyd etmək vacibdir.

Müasir psixiatriya təcrübəsində xəstələrin təcrid edilməsindən uzaqlaşma meylləri aydın görünür və İQK razılıqla qeyd edir: demək olar, bir sıra ölkələrdə bu təcrübədən artıq istifadə olunmur. Təcrid etmə mexanizminin tətbiq olunduğu ölkələrdə o, incəliklərinə qədər işlənilmiş siyasət əsasında həyata keçirilməlidir. Belə ki, hansı hallarda bu üsuldən istifadə olunması, onun davamiyyət müddəti, mütəmadi olaraq xəstənin müayinədən keçirilməsi, habelə tibbi heyət tərəfindən qayğı göstərilməsi, insani münasibətlərin vacibliyi və sair dəqiq müəyyənləşdirilməlidir.

Təcrid etməni heç vaxt cəzalandırma kimi tətbiq edilməməlidir.

50. Xəstəyə qarşı tətbiq edilən hər bir fiziki qüvvə vasitələrinin tətbiqi (əllərin köməkliyi ilə saxlanma, fiziki qarşısı alınma vəsaitlərindən istifadə edilməsi, təcrid etmə) bu məqsəd üçün xüsusi olaraq nəzərdə tutulmuş xüsusi jurnalda (həmçinin xəstə kitabçasında) qeyd olunmalıdır. Bu qeydlərdə tətbiq olunan tədbirlərin başlanma və sona yetmə vaxtı, baş vermə şəraiti, bu tədbirə əl atmanın səbəbləri, buna icazə və ya göstəriş verən həkimin adı və xəstələr və ya personal tərəfindən yetirilmiş olan istənilən zədələrin sayı.

Bu, baş verən hadisələri həm nəzarət, həm də müşahidə etməyi asanlaşdırma bilər.

F. Xəstənin psixiatrik müəssisələrdə zorla yerləşdirilməsinin təminatları

51. Ruhi və əqli cəhətdən zəif olan xəstələrin xüsusi kateqoriyaya məxsus olduğunu nəzərə alaraq onların ovqatına mənfi təsir göstərə biləcək rəftarın qarşısını almağa çalışmaq lazımdır. Nəticə etibarilə xəstənin psixiatrik müəssisəyə yerləşdirilməsi həmişə müəyyən təminatlarla əsaslandırılmalıdır. Bu təminatlardan ən əsası müalicənin aparılmasına xəstənin könüllü surətdə razılıq verməsidir. Bu məsələyə yuxarıda baxılmışdır (41-ci bəndə bax).

Psixiatrik müəssisədə yerləşdirmək haqqında ilkin qərar

52. Psixiatrik müəssisəyə xəstəni məcburi yerləşdirmək haqqında qərar qərəzsiz olmalı, habelə obyektiv tibbi ekspertizadan sonra həyata keçirilməlidir.

Mülki xarakterli hallara münasibətdə bir çox ölkələrdə məcburən psixiatrik müəssisəyə yerləşdirmək haqqında məhkəmə orqanlarının (və ya qısa müddət üçün müvafiq orqanların) qərarı olmalıdır. Əlbəttə ki, bu zaman psixiatrik rəy tələb olunur. Amma bir çox ölkələrdə məhkəmə orqanlarının ilkin qərarın qəbul edilməsi prosesində iştirak etməsi nəzərdə tutulmayıb. Ruhu xəstəlikdən əziyyət çəkən və məcburən xüsusi müəssisələrə yerləşdirilən şəxslərin hüquqi müdafiəsinə dair (83) 2 sayılı Təvsiyələri hər iki yanaşmanın (əgər ilkin qərar məhkəmə səlahiyyətləri olmayan orqan tərəfindən verilsə, xüsusi təminatlar müəyyənləşdirilməsinə baxmayaraq) istifadə edilməsinə yol verir. Amma Parlament Assambleyası bu məsələnin müzakirəsinə bilavasitə psixiatriyaya və insan hüquqlarına aid 1235 (1994) sayılı Təvsiyələrində toxunmuş və məcburən psixiatrik müəssisəyə yerləşdirmək səlahiyyətinin yalnız məhkəmə orqanlarına verilməsini məsləhət görmüşdür.

İstənilən halda məhkəmə səlahiyyətinə malik olmayan orqan tərəfindən məcburən psixiatrik müəssisəyə salınan şəxs iddia qaldırmaq hüququna malikdir. Araşdırma nəticəsində həmin şəxsin tutulmasının qanuniliyini məhkəmə müəyyən etməlidir.

Yerləşdirmə vaxtı təhlükəsizlik tədbirləri

53. Müəssisənin nizam-intizam qaydaları və xəstələrin hüquqlarını əks etdirən kitabça hər bir xəstə müəssisəyə daxil olarkən həm onun özünə, həm də onun ailə üzvlərinə təqdim edilməlidir. Bu kitabçanın məzmununu başa düşməyə çətinlik çəkən şəxslərə kömək etmək lazımdır.

Hər bir azadlıqdan məhrum etmə yerlərində olduğu kimi psixiatrik müəssisələrdə də sui-istifadənin qarşısının alınmasının əsas təminatı şikayət etmək hüququnun olmasıdır. Dəqiq müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətlərə malik olan orqanlara şikayət etmək, habelə müəssisədən kənarında yerləşən müvafiq orqanlara məxfi məlumat göndərmək üçün xəstələrə şərait yaradılmalıdır.

54. Xarici aləmlə əlaqə saxlamaq təkə sui-istifadənin qarşısını almaq baxımından yox, həm də terapevtik nöqtəyi- nəzərdən vacibdir.

Xəstələrin məktub göndərmək və məktub almaq, zəng etmək, həmçinin ailə üzvləri və dostları ilə görüşmək imkanları olmalıdır. Vəkilli konfidensial görüşə zəmanət verilməlidir.

55. İQK xəstələrə göstərilən qulluğun yoxlanmasına cavabdeh olan müstəqil kənar orqanların (məsələn, hakim və ya nəzarət komitəsi) müntəzəm olaraq psixiatriya müəssisələrinə baş çəkməsinə böyük əhəmiyyət verir. Bu orqanın xəstələrlə şəxsən söhbət etmək, birbaşa şikayətləri qəbul etmək (əgər onlar varsa) və hər hansı lazımı tövsiyələr vermək səlahiyyətləri vardır.

Azadlığa buraxılma

56. Əgər xəstənin ruhi səhhəti imkan verirsə onun psixiatrik müəssisədə məcburi olaraq saxlanması dayandırılmalıdır. Sonralar belə yerləşdirməyə ehtiyacın olub-olmaması müntəzəm zaman intervallarından sonra yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

Əgər xəstənin məcburi yerləşdirilməsi müəyyən müddət üçün nəzərdə tutulubsa (psixiatrik göstəricilərin yeniləşməsi ilə bağlı), o yalnız psixiatrın rəyi əsasında uzadıla bilər.

Cinayət prosesinə görə mühakimə edilmiş və təhlükəli sayılan məhbusların psixiatriya müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsi qeyri-müəyyən müddətə uzadıla bilər. Bundan başqa, xəstənin müəyyən vaxt keçdikdən sonra onun məhkəmənin qərarı ilə məcburi yerləşdirilməsinin vacibliyi məsələsinə baxılmasını tələb etmək imkanı olmalıdır.

57. Bəzi hallarda xəstənin psixiatrik müəssisədə saxlanmasına artıq ehtiyac olmur, ancaq müalicəsinə davam etdirmək və ya onu ətraf mühitdən qorumaq lazım gəlir. Bununla əlaqədar İQK aşkar etmişdir ki, bir sıra ölkələrdə xəstələrin səhhəti artıq onun psixiatrik müəssisədə saxlanmasına ehtiyac olmadığına imkan versə də o, kənarında lazımı şəraitin olmamasından yenə də həmin müəssisədə saxlanılır. Müvafiq şəraitin olmaması ucbatından xəstəni məcbirən psixiatrik müəssisədə saxlamaq şübhə doğurur.

G. Son qeydlər

58. Ruhi xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərə tibbi xidmətin təşkili müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cürdür və əlbəttə ki, hər bir ölkə bu məsələni özü müəyyənləşdirir. Bununla bərabər, İQK bir sıra ölkələrdə böyük psixiatriya müəssisələrindəki çarpayılardan sayının azaldılmasına və psixi sağlamlıq mərkəzlərinin yaradılmasına diqqət yetirməyi arzu edir. Komitə hesab edir ki, belə şöbələr yüksək keyfiyyətli xidmət göstərə bilərsə bu çox faydalı bir inkişaf olar.

Hal-hazırda belə qəbul edilib ki, böyük psixiatriya müəssisələrinin həm xəstələr, həm də həkimlər üçün instituta çevrilə bilməsi riski var və əgər onlar təcrid olunmuş yerdə yerləşirlərsə, bu risk artır. Onlar xəstələrin müalicə olunmasına çox pis təsir göstərə bilər. Əsas şəhər mərkəzlərinin yaxınlığında yerləşən çox da böyük olmayan şöbələrdə psixiatrik müalicənin bütün diapazonundan istifadə edən xidmət proqramını həyata keçirmək daha asandır.

VII. Azadlıqdan məhrum edilmiş azyaşlılar

9-cu Ümumi məruzədən çıxarış (İQK/Inf (99) 12)

İlkin qeydlər

20. Əvvəlki Ümumi məruzələrindən bəzilərdə İQK polis bölmələri, həbsxanalar, tutulmuş mühacirlər üçün islah-əmək müəssisələri və psixiatriya müəssisələri daxil olmaqla müxtəlif həbsçəkmə yerlərində öz işinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək üçün meyar seçmişdir.

Komitə azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələr (yəni 18 yaşına çatmamış şəxslər) barəsində yuxarıda adı çəkilmiş müvafiq meyara istinad edir. Lakin azadlıqdan məhrum edilmə səbəblərindən asılı olmayaraq yeniyetmələr öz təbiətlərinə görə həddi-bülüğa çatmış gənclərə nisbətən daha həssasdırlar. Bu səbəbdən onların fiziki və zehni sağlamlılıqlarının kifayət qədər mühafizə olunmasını təmin etmək üçün xüsusi sayıqlıq tələb olunur. Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrlə qəddar rəftar edilməsinin qarşısının alınması ilə bağlı problemin vacibliyini ön plana çəkmək üçün İQK 9-cu ümumi məruzəsindəki bu başlığı həmin sahə ilə bağlı bəzi mübahisəli məsələlərin şərhinə həsr etməyi qərara almışdır.

Aşağıdakı paragraflarda Komitə yeniyetmələr üçün xüsusi nəzərdə tutulmuş islah müəssisələrində təsadüf edilən şəraitə diqqət yetirməzdən əvvəl azadlıqdan məhrum edilmiş bütün yeniyetmələr üçün onlarla qəddar rəftar hallarına qarşı bir sıra təhlükəsizlik tədbirləri işləyib hazırlayır. Komitə bununla belə şəxslərlə davranış qaydaları ilə bağlı öz mülahizələrini hakimiyyət orqanlarının nəzərinə çatdırmağa ümid edir. Ötən illərdə olduğu kimi, İQK öz ümumi məruzəsinin bu bölməsinə aid rəylərə görə öz minnətdarlığını bildirirdi.

21. Komitə ilkin mərhələdə bunu xüsusilə vurğulamaq istəyir ki, bu sahədə işləyib hazırlanması mümkün olan hər-hansı standartlar Uşaq Hüquqları haqqında BMT-nin 1989-cu il Konvensiyası, Yeniyetmələrin Məhkəməsi Administrasiyası üzrə BMT-nin 1985-ci il Minimum Qaydaları, (*Pekin Aktı*) Azadlıqdan Məhrum Edilmiş Yeniyetmələrin Müdafiəsi üzrə BMT-nin 1990-cı il Aktı və Həddi-bülüğa Çatmamış Yeniyetmələrin Müdafiəsi üzrə BMT-nin 1990-cı il Direktivləri (*Riyad Sənədləri*) daxil olmaqla digər beynəlxalq akt və normativlərin məcmuəsində göstərilmiş sənədlərə əlavə şəkildə qəbul olunmalıdır.

Komitə həmçinin yuxarıda adları çəkilmiş sənədlərdə təsbit olunmuş başlıca prinsiplərdən birini bəyəndiyini bildirir. Yəni, yeniyetmələr mümkün qədər qısa müddətə və son tədbir olaraq azadlıqdan məhrum edilməlidirlər. (Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 37b. maddəsi və *Pekin Aktının* 13-cü və 19-cu Qaydaları)

Yeniyyətlərlə qəddar rəftar hallarına qarşı təhlükəsizlik tədbirləri

22. Mandatında göstəriləyi kimi, azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyyətlərin olduğu yerlərə baş çəkərkən İQK-nın başlıca prioriteti onların qəddar rəftara məruz qalıb-qalmaması hallarını aşkar etməkdən ibarətdir. Komitənin əldə etdiyi məlumat, baş çəkilmiş müəssisələrin əksəriyyətində belə hallara nadir hallarda təsadüf edildiyini göstərir.

23. Lakin, böyükərdə olduğu kimi yeniyyətlərində digər islah müəssisələrinə nisbətən daha çox polis idarələrində qəddar rəftara məruz qaldıqları hiss olunur. Əslində bir neçə halda İQK nümayəndələri yeniyyətlərin polis işçiləri tərəfindən qəddar rəftar edilən və işgəncələr verilən şəxslər arasında saxlanması barədə kifayət qədər inandırıcı dəlillər toplamışlar.

Bu kontekstdə İQK xüsusilə qeyd edir ki, azadlıqdan məhrum edildikdən dərhal sonrakı müddətdə qəddar rəftar və işgəncələrə məruz qalma riski daha böyükdür. Buradan belə nəticə çıxır ki, ən mühüm tələb azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin (o cümlədən yeniyyətlərin) polisdə saxlanmağa məcbur edildikləri ilk vaxtdan etibarən onların həbs olunması faktı barədə qohumlarına və yaxud üçüncü tərəfə məlumat vermək, vəkilə və ya həkimə müraciət etmək hüquqları ilə təmin olunmalarıdır.

Bu təhlükəsizlik tədbirlərindən başqa bəzi məhkəmə orqanları etiraf edirlər ki, yeniyyətlərin təbiət etibarilə həssas olması əlavə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Müvafiq şəxsə yeniyyətlərinin həbs olunması faktı barədə məlumat verilməsinin təminatı (yeniyyətlərin bu barədə xahiş edib-etməməsindən asılı olmayaraq) polis işçilərinin qanuni vəzifə borcları funksiyalarına daxildir. Buna həmçinin müvafiq şəxs və ya vəkilin iştirak etmədiyi təqdirdə polis işçilərinə yeniyyətləni sorğu-sual etmək hüququnun verilməməsi də misal ola bilər. İQK belə yanaşmanı təqdir edir.

24. Bir sıra digər müəssisələrə baş çəkmələrində İQK nümayəndələrinə məlumat verilmişdir ki, özlərini yaxşı aparmayan yeniyyətlərə ara-sıra “pedaqoji həmlə”lərin tətbiqi heyət üçün qeyri-xarakterikdir. Komitə hesab edir ki, qəddar rəftar hallarının qarşısının alınması məqsədilə fiziki təsirin bütün formaları qanunla qadağan olunmalı və təcrübədə buna yol verilməməlidir. Özünü yaxşı aparmayan yeniyyətlə məhbuslar barəsində yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş inzibati cəzalar tətbiq olunmalıdır.

25. Komitənin təcrübəsinə görə əgər yeniyyətlərə qarşı qəddar rəftar halları həqiqətən baş verirsə, bu, qərəzli niyyətlə verilən iztirablardan daha çox sui-istifadədən müdafiə olunmanın yoxluğunun nəticəsidir. Belə təhqir və vəzifəsindən sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasına xidmət edən hər-hansı strategiyanın başlıca elementi həbsdə olan yeniyyətlərin yaşlılardan təcrid olunmuş şəkildə yerləşdirilməsidir.

nümayəndə heyəti tərəfindən müşahidə olunmuş bu prinsipə hörmət göstərilməməsini təsdiq edən daha bir neçə nümunə: yaşlı kişi məhbuslar yeniyyətlə oğlanlar üçün nəzərdə tutulmuş kameralarda çox vaxt o məqsədlə birlikdə yerləşdirilir ki, onlar həmin kameralarda nəzarəti öz əllərində saxlayırlar, yeniyyətlə qızlar isə yaşlı qadın məhbuslarla birgə yerləşdirilir, psixiki cəhətdən xəstə olan yeniyyətlər yaşlı xroniki xəstələrlə birgə saxlanılır.

Komitə qəbul edir ki, elə müstəsna hallar da ola bilər ki, (məsələn, uşaqlar və onların valideynləri tutulmuş mühacirlər kimi birgə saxlanıla bilər) yeniyyətmələrin bəzi həddi-bülüğa çatmış gənclərdən təcrid olunması onların marağına tam uyğun ola bilər. Bununla belə, yeniyyətmələrin onlarla heç bir əlaqəsi olmayan yaşlılarla birlikdə yerləşdirilməsi ikincilərin labüd hökmranlığı və istismarı imkanının yaranmasına səbəb olur.

26. Qarışıq cinsdən olan heyətlə idarəetmə cəzaçəkmə yerlərində (xüsusən də yeniyyətmələrin olduğu yerlərdə) qəddar rəftar hallarına qarşı daha bir təhlükəsizlik tədbiridir. Heyətin həm kişi, həm də qadınlardan ibarət olması cəzaçəkmə yerlərində həm himayəçilik ruhunun, həm də normal mühitin bərqərar olmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Qarışıq cinsdən olan heyətlə idarəetmə habelə cinsi həssaslıq tələb edən (məsələn, müayinə zamanı) tədbirlər həyata keçirilərkən müvafiq heyətin yerləşdirilməsinə imkan verir. Bu məsələ ilə bağlı İQK bunu xüsusilə vurğulamaq istəyir ki, yaşlarından asılı olmayaraq azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər eyni cinsdən olan heyət tərəfindən müayinə olunmalıdır və məhbusun soyunmasını tələb edən hər bir müayinə əks cinsdən olan himayəçi heyətin iştirakı olmadan aparılmalıdır. Bu prinsiplər xüsusilə yeniyyətmələrə tətbiq olunur.

27. Nəhayət, baş çəksilmiş bir sıra müəssisələrdə İQK nümayəndələri müşahidə etmişlər ki, həbsxana heyəti yeniyyətmələrlə birbaşa əlaqəyə girərək açıq şəkildə dəyənək gəzdirlirlər. Belə təcrübə heyətlə məhbuslar arasında müsbət münasibətlərin yaranmasına mane olur. Daha yaxşı olardı ki, həbsxana heyəti ümumiyyətlə dəyənək gəzdirməsin. Əgər hər halda bu onlar üçün vacibdirsə, İQK təklif edir ki, dəyənəklər nəzərdən gizli saxlansın.

Yeniyyətmələr üçün həbs mərkəzləri

1. Giriş

28. İQK-nın nəzərinə, cinayət törətməkdə müqəssir hesab olunan və bu səbəbdən azadlıqdan məhrum edilmiş bütün yeniyyətmələr müvafiq yaşda olan bütün şəxslər üçün xüsusi nəzərdə tutulmuş və layihələndirilmiş həbs mərkəzlərində saxlanmalıdırlar. Bu mərkəzlər gənclərlə iş təcrübəsi olan heyət tərəfindən idarə olunmalı və orada onların ehtiyaclarına uyğun rejim təmin olunmalıdır.

Bundan başqa həbs altında olan yeniyyətmələrə qayğı göstərilməsi uzun müddətli sosial uyğunsuzluq riskini azaltmaq üçün xüsusi səylər tələb edir. Bu, möhkəm tərbiyəvi və sosial-müalicəvi mühit daxilində yeniyyətmələrin şəxsi ehtiyaclarını ödəmək üçün peşəkarların bacarıq və vərdiş səviyyələrini yüksəltməklə çoxsaylı inzibati-cəza tətbiq etmək tələbinə cavab vermək məqsədi daşıyır.

2. Həbsdə saxlanmanın maddi şəraiti

29. Yaxşı layihələndirilmiş yeniyetmə həbs mərkəzləri azadlıqdan məhrum edilmiş gənc şəxslər üçün həbsdə saxlanmanın müsbət və xüsusiləşdirilmiş şərtlərini təmin etməlidir. Bundan əlavə yeniyetmələrin müvafiq ölçüdə, yaxşı işıqlandırılmış və ventilyasiya sisteminə malik olan yataq və yaşayış sahələri lazımı qaydada təchiz olunmalı, müvafiq şəkildə tərtib edilməli və nəzərə çarpan stimullaşdırıcı təsir yaratmalıdır. Digər tərəfdən, icbari təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirilərsə, yeniyetmələrə kifayət miqdarda şəxsi əşyalar saxlamağa icazə verilir.

30. İQK əlavə etmək istərdi ki, o, bəzi müəssisələrdə yeniyetmə qızlar da daxil olmaqla, qadın məhbusların şəxsi gigiyenik ehtiyaclarına etinasız münasibət göstərilməsi meylini müşahidə etmişdir. Həbs altında olan belə məhbuslar üçün sanitariya, yuyunma və s. şəraitin təmin olunması, habelə gigiyenik əşyalarla (sanitar məhrəbələri və s.) təchizat mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ehtiyacların ödənilməsi öz-özlüyündə qarşılıqlı münasibətlərin və normal rəftarın pozulmasına gətirib çıxarır.

3. Rejim fəaliyyəti

31. Məqsədli fəaliyyətin olmamasının hər bir məhbus üçün zərərli olmasına baxmayaraq, bu, fiziki fəallığa və zehni inkişafın stimullaşdırılmasına xüsusi ehtiyacı olan yeniyetmələr üçün daha təhlükəlidir. Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrə tam proqramda təhsil, idman, istirahət, təlim məşqləri və s. faydalı məşğuliyyətlər təklif olunmalıdır. Fiziki tərbiyə bu proqramın əsas tərkib hissəsini təşkil edir.

Xüsusilə vacibdir ki, azadlıqdan məhrum edilmiş qızlara və gənc qadınlara kişi məhbuslar üçün nəzərdə tutulan bu fəaliyyət növlərindən eyni dərəcədə istifadə etmək hüququ verilsin. Çox vaxt İQK belə hallarla üzləşmişdir ki, yeniyetmə qızlara onlar üçün "müvafiq" sözü ilə şablonlaşdırılmış məşğuliyyətlər (məsələn, tikişçilik, əl işləri və s.) təklif olunduğu halda yeniyetmə oğlanlara daha çox peşə təlimi ilə bağlı işlər təklif olunur. Bu baxımdan İQK Pekin aktının 26.4. maddəsində qeyd edilmiş prinsipi bəyəndiyini bildirir. Beləki, azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmə qızlar gənc oğlan cinayətkarlara nisbətən az qayğı, müdafiə, yardım, xoş rəftar, təlim və s. almasınlar. Onlarla ədalətli rəftara zəmanət verilməlidir.

32. Komitənin baş çəkdiyi bir çox yeniyetmə həbs mərkəzlərindəki rejim təqdirəlayiq davranış nümayiş etdirilməsi mübadiləsində yeniyetmələrə əlavə imtiyazlar qazanmaq imkanı verən ümumiləşdirilmiş həvələndirici proqramları nəzərdə tutur.

Belə proqramların sosial-tərbiyəvi dəyərləri haqqında fikir söyləməyi İQK qarşısına məqsəd qoymamışdır. Lakin bu cür proqramlara müvafiq olaraq yeniyetmələrə təklif olunan son həddli rejimin məzmununa və verilmiş proqram daxilində onların heyət tərəfindən təsadüfi qərar qəbul olunmasına qarşı lazımı təhlükəsizlik tədbirlərini əhatə edib-etməsinə xüsusi diqqət yetirir.

4. Heyət məsələləri

33. Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrə qayğı və himayəçilik gərgin əmək tələb edən xüsusi bir vəzifədir. Bu vəzifəni yerinə yetirməyə borclu olan heyət bu yaş qrupundan olan yeniyetmələrlə işləmək, onların maddi rifahını qorumaq vəzifəsinin öhdəsindən gəlməyi bacaran və fərdi yetkinliyə malik olan şəxslər içərisindən ehtiyatla seçilməlidir. Xüsusən də onlarda gənclərlə işləmək və himayəçisi olduqları yeniyetmələrə rəhbərlik etmək və həvəsləndirmək bacarığı olmalıdır. Yalnız himayəçilik vəzifəsi olan şəxslər də daxil olmaqla bütün heyət üzvləri peşəkar təlim keçməlidirlər. Həm vəzifəyə başlanma müddətində və daimi əsasda, həm də öz vəzifələrini yerinə yetirərkən müvafiq xarici dəstək və nəzarətdən bəhrələnməlidirlər.

Bundan başqa belə mərkəzlərin müdiriyyətinə yüksək səviyyədə rəhbərlik etmə qabiliyyətinə malik olan şəxslər cəlb olunmalıdır ki, həm yeniyetmələr, həm də heyət tərəfindən onlara etibar edilmiş müsabiqə tələblərinə cavab verə bilsinlər və səmərəli idarə-üsulu prinsiplərinə dərindən bələd olsunlar.

5. Xarici aləmlə əlaqə

34. İQK azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslər üçün xarici aləmlə qənaətbəxş səviyyədə əlaqə saxlanmasının təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirir. Rəhbər prinsiplər xarici aləmlə əlaqəni təşviq etməlidir. Belə əlaqələrə hər-hansı məhdudiyət qoyulması yalnız müstəsna təhlükəsizlik məsələləri və ya mövcud ehtiyatlarla bağlı mülahizələrə əsaslanmalıdır. Belə əlaqələrin fəal şəkildə təşviq olunması emosional məhrumiyət və ya sosial vərdişlərin olmaması ilə bağlı problemləri olan azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələr üçün xüsusilə faydalı ola bilər.

İQK həmçinin bunu vurğulamaq istəyir ki, yeniyetmələrin xarici aləmlə əlaqəsi heç vaxt inzibati cəzalar şəklində məhdudlaşdırıla və ya inkar oluna bilməz.

6. Nizam-itizam

35. Yeniyetmələrin azadlıqdan məhrum olduqları yerlərdə özünü apara bilməyən məhbuslara tətbiq edilməli olan inzibati cəzalar nəzərdə tutulur.

Bununla bağlı İQK yeniyetmələrin bir nəfər üçün nəzərdə tutulmuş kameralara bənzər şəraitdə saxlanmasından və onların fiziki və zehni sağlamlığına laqeyd münasibətdən və müvafiq tədbirlərin zəif həyata keçirilməsindən xüsusi narahatlığını bildirir. Komitə hesab edir ki, belə tədbirlərə yalnız müstəsna hallarda əl atılmalıdır. Əgər yeniyetmələr digərlərindən təcrid olunmuş şəkildə saxlanırsa, bu mümkün qədər qısa müddətli olmalı və bütün hallarda müvafiq insanlarla əlaqə təmin olunmalı, onlara oxu materiallarını əldə etmək imkanı verilməli, hər gün ən azı bir saat heyət gəzintisi təklif edilməlidir.

Yeniyetmələrə tətbiq olunan bütün inzibati proseduralar formal təhlükəsizlik qaydalarına riayət olunmaqla müşayiət edilməli və lazımı şəkildə qeyd olunmalıdır. Xüsusən də, yeniyetmələrin onların hər-hansı bir cinayət törətməkdə şübhəli hesab olunduqları barədə məlumatla tanış olmaq və tətbiq olunmuş hər-hansı bir inzibati cəza əleyhinə yuxarı hakimiyyət orqanlarına müraciət etmək hüquqları vardır. Belə inzibati cəzalarla bağlı bütün məlumat yeniyetmələrin azadlıqdan məhrum edildikləri hər bir müəssisədə saxlanan qeyd jurnalında dəqiq yazılmalıdır.

7. Şikayətlər və təftiş qaydaları

36. Şikayətlərin və təftişlərin keçirilməsinin səmərəli proseduraları yeniyetmə müəssisələrində qəddar rəftar hallarına qarşı əsas təhlükəsizlik tədbirlərindəndir.

Yeniyetmələr həm müəssisənin inzibati binalarının daxilində, həm də xaricində onlar üçün daim açıq olan şikayət etmək imkanına və müvafiq hakimiyyət orqanlarına məxfi daxilolma hüququna malik olmalıdırlar.

İQK habelə yeniyetmələrin şikayətlərini qəbul etmək, zəruri hallarda isə həmin şikayətlərlə bağlı tədbir görmək, yaşayış şəraitini və təchizat məsələlərini təftiş etmək səlahiyyətinə malik olan müstəqil orqanlar (məsələn, baş çəkmə komitələri və ya hakimlər) tərəfindən bütün yeniyetmə müəssisələrinə müntəzəm surətdə baş çəkilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir.

8. Tibbi xidmət məsələləri

37. Həbsxanada sağlamlığı mühafizə xidmətinin təşkil olunması məsələlərini təftiş edərkən İQK öz 3-cü Ümumi məruzəsində (cf.CPT/Inf (93)12, 30-dan 77-dək olan paragraflar) öz işinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən bir sıra ümumi meyarlar (həkimə müraciət, bərabər hüquqlu qayğı ilə əhatə olunma, xəstənin razılığının və məxfiliyin təmin olunması, profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi, peşə müstəqilliyi və peşə təcrübəsi) seçmişdir. Bu meyarlar həbs mərkəzlərində yeniyetmələr üçün eyni qüvvəyə malikdir.

38. Əlbəttə, İQK azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrin özəl tibbi ehtiyaclarına da xüsusi diqqət yetirir. Yeniyetmələrə təklif olunan tibbi xidmətlərin çoxpilləli (tibbi-psixiki-sosial) qayğı proqramının ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil etməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu *inter-alia* nəzərdə tutur ki, müəssisələrdə tibbi xidmət göstərən heyət (həkimlər, tibb bacıları, psixoloqlar və s.) ilə məhbuslarla müntəzəm təmasda olan digər peşəkarlar (sosial işçilər və müəllimlər daxil olmaqla) arasında sıx əməkdaşlıq olsun. Bu vəzifə azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrə göstərilən tibbi xidmət yardımını və müalicənin kompleks şəkildə aparılmasını və bütövlüyünü təmin etməlidir.

Habelə arzu olunur ki, həbs mərkəzlərinin tibbi proqramlarının məzmunu yazılı şəkildə qeyd edilsin və orada iştirak etməyə cəlb olunan heyətin bütün üzvləri üçün açıq olsun.

39. Azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələr həbs mərkəzlərinə salındıqdan sonra mümkün qədər tez müddətdə həkimlər tərəfindən lazımi qaydada sorğu-sual olunmalı və fiziki cəhətdən müayinə olunmalıdırlar. Sorğu-sual və müayinə onların daxil olduğu gündə həyata keçirilməlidir. Lakin yenidən daxil olmuş yeniyetmələrin tibbi xidmət heyəti ilə ilk əlaqəsi sonradan həkimə məlumat verilməklə yüksək ixtisaslı tibb bacıları ilə də ola bilər.

Yeni qəbul olanların belə tibbi müayinəsi lazımi şəkildə aparılırsa, o, müəssisənin tibb xidmətinə potensial tibbi problemləri olan gənc şəxsləri aşkar etməyə imkan verməlidir. İlk mərhələdə belə problemlərin kifayət qədər aşkar olunması müəssisənin tibbi-psixi-sosial qayğı proqramını daxilində səmərəli profilaktik tədbirlərin keçirilməsinə kömək edir.

40. Bundan əlavə, bunun da sübuta ehtiyacı yoxdur ki, azadlıqdan məhrum edilmiş bütün yeniyetmələr onlar üçün nəzərdə tutulmuş rejimdən asılı olmayaraq (inzibati təcridxanalar da daxil olmaqla) istənilən vaxt məxfi surətdə həkimə müraciət etmək hüququna malikdirlər. Habelə, müvafiq tibb sahəsi mütəxəssisinə müraciət (dentist daxil olmaqla) hüququ təmin olunmalıdır.

41. İstənilən həbs yerlərində tibbi xidmətin əsas vəzifəsi yalnız xəstə məhbusların müalicə olunması ilə məhdudlaşdırılmamalıdır, o, eləcə də sosial və profilaktik tibbi xidmətin məsuliyyətini öz üzərinə götürməlidir. Bu mənada İQK azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələrə göstərilməli olan özəl qayğının iki aspektini, əsasən də məhbusların qidalanması və tibbi təhsilin təminatı məsələlərini xüsusilə vurğulamaq istəyir.

Tibbi xidmət heyəti məhbusların təchiz olunduğu qida məhsullarının keyfiyyətinin yoxlanmasında fəal rol oynamalıdır. Bu, tam yetkinlik dövrünə çatmamış yeniyetmələr üçün xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə hallarda qeyri-qənaətbəxş qidalanmanın nəticələri tam fiziki yetkinlik dövrünə çatmış gənclərlə müqayisədə xüsusilə təhlükəli ola bilər.

Bu da hərtərəfli şəkildə etiraf olunur ki, azadlıqdan məhrum edilmiş yeniyetmələr risk etməyə daha çox meyillidirlər, xüsusən də dərmanlar, alkoqol və cinsi məsələlərdə. Deməli, gənc şəxslərin münasib tibbi təhsillə təmin olunması profilaktik tibbi xidmət proqramının vacib elementi kimi qəbul edilməlidir. Belə proqram dərmanların və yoluxucu xəstəliklərin təhlükəsi haqqında məlumatları özündə birləşdirir.

VIII. Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınlar

10-cu ümumi məruzəsindən çıxarış (İQK/Inf (2000) 13)

İlkin qeydlər

21. Əvvəki ümumi məruzələrindən bəzilərində İQK polis bölmələri, həbsxanalar, tutulmuş mühacirlər üçün islah-əmək müəssisələri mərkəzləri, psixiatriya mərkəzləri və yeniyetmələr üçün həbsçəkmə mərkəzləri daxil olmaqla müxtəlif həbsçəkmə yerlərində öz işinin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmək üçün meyar seçmişdir.

Təbii ki, Komitəyə yuxarıda göstərilən meyarları azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlara və kişilərə eyni şəkildə tətbiq edir. Bununla belə, Avropa Şurasına üzv olan ölkələrdə qadın məhbuslar nisbətən azadlıqdan məhrum olunmuş şəxslərin kiçik azlığını təmsil edirlər. Bu Şura üçün çox baha başa gələ bilər, belə ki, həbsdə olan qadınlar üçün fərqli şərait yaradılmalıdır, çünki, onlar çox vaxt az saylı yerlərdə saxlanırlar (bəzən, evlərindən və himayələrində olan uşaqlardan uzaq), əsasən də kişi məhbuslar üçün nəzərdə tutulmuş yerlərdə saxlanırlar (və ya bəzən belə yerləri kişi məhbuslarla bölüşürlər). Belə şəraitdə, azadlıqdan məhrum olunmuş qadınların təhlükəsiz və müvafiq həbs şəraitində saxlanılmasını təmin etmək üçün xüsusi qayğı tələb olunur.

Azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlara qarşı kobud rəftar hallarının qarşısının alınması ilə bağlı məsələlərə xüsusi diqqət yetirmək üçün, İQK qərara almışdır ki, özünün 10-cu ümumi Məruzəsinin bu bölməsini bu sahədə müşahidə olunan bəzi xüsusi məsələlərin təsvir edilməsinə həsr etsin. Komitə ümid edir ki, bu yolla yerli hakimiyyət nümayəndələrinə azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlara rəftar edilməsi qaydalarına aid öz nöqtəyi-nəzərini aydın göstərə bilər. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, İQK öz ümumi məruzəsinin bu müstəqil bölməsinə dair şərhləri razılıqla qarşılayacaq.

22. Əvvəlcədən göstərilməlidir ki, bu fəsildə müəyyənləşdirilmiş məsələlər barəsində İQK-nın münasibəti həbsxana yerlərinin təbiətindən asılı olmayaraq formalaşdırılmışdır. Bununla belə, İQK təcrübələrində, qorxudan sonrakı periodda azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlarda fiziki və ya psixoloji risk daha böyük ola bilər.

Bu səbəbdən də, xüsusi diqqət yetirmək lazımdır ki, sonrakı bölmədə göstərilmiş meyarların məhz bu dövr ərzində nəzərə alınması təmin edilsin. Komisiya həmçinin onu da xüsusilə vurğulamaq istəyir ki, bu sahədə tətbiq oluna bilən istənilən standart digər beynəlxalq aktlarda göstərilmiş standartlara əlavə kimi baxıla bilər, məsələn, insan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası, Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiyası, qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması haqqında BMT Konvensiyası və istənilən formada həbs və ya müvəqqəti təcrid edilmiş bütün şəxslərin qorunması üzrə BMT-nin əsas prinsipləri.

Qarışıq cinsdən olan heyətlə idarəetmə

23. İQK 9-cu ümumi məruzəsində göstərdiyi kimi, qarışıq cinsdə olan heyətlə idarəetmə həbsxanalarda qəddar rəftar halarına qarşı ən vacib qorunma üsuludur. Qadın və kişi heyətin iştirakı həm həbsin xüsusiyyətində, həm də təcridxanalarda normal mühitin bərqərar olunmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Qarışıq cinsdən olan heyətlə idarəetmə müayinə, axtarış və s kimi cinsi həssaslıq tələb edən vəzifələr yerinə yetirilərkən müvafiq heyəti yerləşdirməyə imkan verir. Bu kontekstdə İQK bir daha vurğulamaq istəyir ki, azadlıqdan məhrum olunmuş şəxs eyni cinsdən olan heyət tərəfindən aparılmalıdır və məhbusun soyunmasını tələb edən istənilən müayinə əks cinsdən olan həbsxana heyətinin iştirakı olmadan həyata keçirilməlidir.

Azadlıqdan məhrum edilmiş qadınların ayrıca yerləşdirilməsi

24. Dövlətin azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin qayğısına qalmaq borcu onlar üçün təhlükə törədə biləcək bütün digər şəxslərdən onları qorumaqdır. İQK bəzən qadınların qadınlar tərəfindən təhqir olunması halları ilə qarşılaşmışdır. Bununla belə, həbsxanalarda kişilərin qadınlara qarşı kobud rəftarı hallarına daha tez-tez rast gəlmək olur (əsasən cinsi narahatçılıqla bağlı söyüş və təhqirlərlə müşayiət olunan cinsi yaxınlıq), xüsusilə də dövlət azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlar üçün ayrıca qadın işçi heyətinin üstünlük təşkil etdiyi binalarla təmin edə bilmədikdə belə hadisələr tez-tez baş verir.

Prinsip etibarilə, azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlar fiziki cəhətdən kişilərin saxlandığı binalardan ayrı binalarda saxlanılmalıdır. Bildirildiyinə görə, bəzi dövlətlər hər ikisi azadlıqdan məhrum olunmuş cütlüyün bir yerdə saxlanması üçün həbsxanalarda qarışıq cinsin müəyyən dərəcədə bərabərliyinin təmin edilməsi üçün müəyyən işlər görməyə başlamışdır. İQK belə mütərəqqi işləri alqışlayır, bir şətlə ki, bundan istifadə etməyə razılıq vermiş məhbuslar diqqətlə seçilsinlər və tələblərə uyğun olaraq nəzarət edilsinlər.

Fəaliyyətlərdən istifadə olunmasında bərabərlik

25. Azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlar onların kişi tərəfdaşları ilə bərabər şəkildə çoxtərəfli işlərdə (iş, təlim məşqləri, idman, təhsil və s.) iştirak etmək hüququna malik olmalıdırlar. Komitə özünün con ümumi məruzəsində bildirdiyinə görə, İQK nümayəndələri tez-tez qadın məhbuslara onlar üçün "müvafiq" hesab edilən işlərin (tikiş və ya əl işləri) təklif edildiyi ilə üzləşmişlər, belə ki, kişi məhbuslara daha çox peşə ilə bağlı işlər təklif olunur.

İQK-nın nəzərinə, belə ayrı-seçkili münasibəti qadının cəmiyyətdəki rolu haqqında köhnə stereotiplərin bərpasına xidmət edə bilər. Bundan başqa bu vəziyyətdən asılı olaraq, qadınların rejim işlərində bərabər şəkildə iştirakının inkar olunması təhqiredici rəftar kimi qiymətləndirilə bilər.

Doğumaqədər və doğumdan sonrakı qayğı

26. Hamilə qadınların xüsusi qidalanma ehtiyaclarının təmin olunması üçün lazım olan bütün sayələr göstərməli, onlar proteinlə, zəngin təzə meyvə və tərəvəzlərlə təmin olunmalıdır.

27. İsbata ehtiyacı yoxdur ki, uşaqlar həbsxanada doğulmamalıdırlar və Avropa Şurasına üzv olan ölkələrdə adətən, müvafiq vaxtda hamilə qadın hospitaldan başqa yərə keçirilir.

Bununla belə, müəyyən vaxtlarda, İQK hamilə qadınların ginekoloji müayinəsi zamanı qandallandığını və ya başqa şəkildə çarpayuya və ya mebelin ayrı-ayrı hissələrinə bağlandığını şahidi olmuşdur. Belə münasibət qətiyyənlə yol verilməzdir və əlbəttə belə münasibət qeyri-insani və təhqiredici davranış hesab edilməlidir. Profilaktik tədbirlərinin başqa yolları tapıla bilər və tapılmalıdır.

28. Məhbusluqda olan qadınların çoxu əsasən uşaqlarından və ya onların məhbusluqda olmasından rifahlarına mənfi təsir edə biləcək şəxslərdən çox narahat olurlar.¹

Bu kontekstdə olan xüsusi bir problem yenicə anadan doğulmuş uşaqların və azyaşlı uşaqların analarının yanında qala bilmə və ya buna icazə verilərsə nə qədər qalma məsələsidir. Bu, çox çətin məsələdir, belə ki, bir tərəfdən həbsxanalar yenicə anadan olmuş və azyaşlı uşaqlar üçün xüsusi şəraitə malik deyillər, digər tərəfdən uşağın anasından məcburi ayrılması arzuolunmazdır.

29. İQK-nın nöqteyi-nəzərincə, istənilən halda başlıca prinsip uşaqların rifahı olmalıdır. Xüsusilə hesab edilir ki, həbsxanada doğumdan əvvəl və sonra göstərilən qayğı icmadan kənar olan şəraitə uyğun olmalıdır. Həbsxanada yenicə anadan olmuş və azyaşlı uşaqların saxlanıldığı yerlərdə onların müalicəsi ictimai işlərdə və uşaqların inkişafında təcrübəsi olan mütəxəssislər tərəfindən aparılmalıdır.

Əsas hədəf həbsxana görünüşündən fərqli olan, uşaqlar üçün nəzərdə tutulan mühitin formalaşdırılmasıdır. Həmçinin həbsxanada saxlanılan yenicə anadan olmuş uşaqların hərəkətliliyi və zehni qabiliyyətinin normal inkişafı təmin edilməlidir. Xüsusilə, onlar müvafiq oyun və çalışma imkanlarına sahib olmalı, imkan olduqca binanı tərk etməyə icazə verilməli və divarlardan kənar olan sadə həyatı təcrübə etməyə şərait yaradılmalıdır.

Binadan kənarında ailə üzvləri tərəfindən uşağın tərbiyə olunmasında iştirak etməyə icazə verilməsi uşağın tərbiyəsinin yüngülləşdirilməsini təmin edər (məs: uşağın atasının vasitəsi ilə). Belə şəraitin mümkün olmadığı yerlərdə isə, əsas diqqəti körpələr evi tipli imkanın yaradılmasına yönəltmək lazımdır. İşin bu şəkildə təşkili qadın məhbuslara həbsxana daxilində başqa mümkün variantlardan daha çox iş və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmağa imkan verir.

¹ Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının həbsxanalarda olan ana və uşaqlar haqqında 1469 (2000)-cu təklifi.

Gigiyena və sağlamlıq məsələləri

30. Komitə həmçinin bildirir ki, azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlara aid olan bəzi gigiyena və sağlamlıq məsələləri kişilərə nisbətən əhəmiyyətli fərqlərə malikdir.

31. Qadınların spesifik gigiyenik ehtiyacları uyğun metodlarla təmin olunmalıdır. Sanitariya və yuyunma imkanlarından istifadə etmə, aybaşı halları üçün təmiz şərait, həmçinin gigiyenik məsələlərlə bağlı şərait, məsələn; sanitariyaya uyğun dəsmallar və tamponlar qadınlar üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Belə lazımi ləvazimatlarla təminatın olmaması öz-özlüyündə kobud rəftar hallarına gətirib çıxara bilər.

32. Azadlıqdan məhrum olunmuş insanların icmadan kənarında olan şəxslərlə saxlanma imkanlarından eyni dərəcədə istifadə etmə imkanının yaradılması çox vacibdir.

Bir halda ki, azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlar məsələsinə bunun aidiyyəti var, bu qayğıya əməl olunmasının bərabərlik prinsipi tələb edir ki, sağlamlıq qayğısıginekologiya da daxil olmaqla qadın sağlamlığı məsələlərində xüsusi hazırlığa malik tibb mütəxəssisləri və tibb bacıları tərəfindən həyata keçirilsin.

Bundan əlavə, müəyyən səviyyədə əsasən qadınlara aid profilaktik sağlamlıq tədbirləri (məs; döş xərcəngi cəmiyyətdən kənarında həyata keçirilir) eyni səviyyədə azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlara da tətbiq olunmalıdır.

Bərabər hüquqlu qayğı həmçinin icmadan kənarında olduğu kimi, həbsxanalarda da qadınların fiziki toxunulmazlıq hüquqlarına hörmət edilməsini tələb edir. Beləliklə "morning after" adlandırılan həbləri və ya hamiləliyin sonrakı dövründə olunan abortun istənilən forması azad qadınlar üçün necə əl çatandırsa, azadlıqdan məhrum olunmuş qadınlar üçün də eyni şəraitdə əl çatmalıdır.

33. Prinsipin mahiyyətinə görə, həbs edilməmişdən əvvəl müalicə kursuna başlayan məhbus onu həbs edildikdən sonra davam etdirə bilməlidir. Bu kontekstdə, həbs yerlərində qadınlar üçün tələb olunan mütəxəssis müalicəsinin uyğun şəkildə təmin olunması üçün bütün tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Bununla belə, xüsusilə, mayalanmaya qarşı həblər mayalanmanın qarşısını almaqdan başqa digər xəstəliklər üçün də (məsələn, ağırlıq menstruasiyanın yüngülləşdirilməsi) məsləhət görülməlidir. Qadınların həbsxanaya salınması öz-özlüyündə mayalanma ehtimalını azaldır, lakin həbs altına alınma bu müalicənin dayandırılması üçün əsas səbəb deyil.

Əlavə məlumat almaq üçün:

Secretariat of the CPT
Human Rights Building
Council of Europe
F-67075 Strasbourg Cedex
Fransa

Tel.: +33 (0)3 88 41 39 39
Fax: +33 (0)3 88 41 27 72
E-mail: cptdoc@coe.int
Internet: www.cpt.coe.int

Strasbourg, sentjabr 2002
Üz qabığındakı foto şəkil: © CICR / FEDELE, Cristina